

МІСТО, З ЯКОГО ПОЧАЛАСЯ ВІЙНА

**МІСТО, З ЯКОГО
ПОЧАЛАСЯ ВІЙНА**

УДК 316.485.26:343.4](477.62)"2014/2018"
М 65

Місто, з якого почалася війна / Є. Бардяк, М. Білякова, Н. Гриценко, Н. Каплун, К. Котлярова, Г. Куровська, А. Москаленко, Н. Нестеренко, С. Проценко; за заг. ред. А. Удовенка. – Київ, 2020. – 252 с.

ISBN 978-617-7890-36-1

Збірка досліджень присвячена проблемі порушень прав людини у Слов'янську та відновлення миру на Сході України в 2014–2018 роках. В основі книги – свідчення цивільних осіб, які стали свідками порушень прав людини чи постраждали внаслідок воєнних дій у місті у квітні-липні 2014 року. У збірці проаналізовано функціонування незаконних в'язниць, переслідування мешканців міста за релігійні переконання, залучення неповнолітніх осіб до збройних формувань, питання примусової праці та торгівлі людьми в місцях несвободи, проблеми обстрілів та мінування об'єктів цивільної інфраструктури. Розглянуто також розгортання проросійської пропаганди в місті, проблеми доступу до медичної допомоги під час окупації та пошуку шляхів примирення після відновлення урядового контролю над Слов'янськом.

Видання адресоване громадським активістам, представникам міжнародних організацій, правоохоронних органів і медіа та широкому колу читачів, небайдужих до війни на Сході України.

УДК 316.485.26:343.4](477.62)"2014/2018"

Ця публікація поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution NonCommercial NoDerivs (із зазначенням авторства, некомерційна, без похідних творів).

Щоб дізнатися більше про цю ліцензію, відвідайте

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>

ISBN 978-617-7890-36-1

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	10
«НЕ НАШІ ХЛОПЦІ» РЕАКЦІЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ НА ОКУПАЦІЮ <i>СЕРГІЙ ПРОЦЕНКО</i>	15
«ІНШЕ МІСТО»: СЛОВ'ЯНСЬК ЯК ПОЛЕ БОЮ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ <i>НАДІЯ НЕСТЕРЕНКО</i>	43
85 ДІБ ПІД ВОГНЕМ <i>МАРІЯ БІЛЯКОВА, НАТАЛІЯ КАПЛУН</i>	65
«СЛОВ'ЯНИ ДО РАМИ ТОРУЮТЬ ШЛЯХ» РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ У СЛОВ'ЯНСЬКУ <i>СЕРГІЙ ПРОЦЕНКО, НАТАЛІЯ ГРИЦЕНКО</i>	87
БЕЗ ПРАВА НА ВИБІР ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ТА ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В НЕЗАКОННИХ В'ЯЗНИЦЯХ <i>НАТАЛІЯ ГРИЦЕНКО, АНДРІЙ МОСКАЛЕНКО</i>	113
МЕЖІ АБСУРДУ ТА ЛЮДЯНОСТІ. НЕЗАКОННІ В'ЯЗНИЦІ <i>КАТЕРИНА КОТЛЯРОВА, НАТАЛІЯ ГРИЦЕНКО</i>	133
ЗА КРОК ДО СМЕРТІ МІНУВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ У СЛОВ'ЯНСЬКУ <i>АНДРІЙ МОСКАЛЕНКО, КАТЕРИНА КОТЛЯРОВА</i>	163
НЕ ЗРАДИТИ КЛЯТВІ ГІППОКРАТА НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ОКУПОВАНОМУ СЛОВ'ЯНСЬКУ <i>ЄВГЕНІЯ БАРДЯК</i>	177
ВТРАЧЕНЕ ДИТИНСТВО <i>ГАННА КУРОВСЬКА</i>	205
ШЛЯХ ДО ПОРОЗУМІННЯ <i>МАРІЯ БІЛЯКОВА, НАТАЛІЯ КАПЛУН, АНДРІЙ МОСКАЛЕНКО</i>	225

ВДАІ Слов'янського МВ
ГУМВС області

State Traffic Inspection
of Slavyansk

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АТО	антитерористична операція
БТР	бронетранспортер
БФ	Благодійний фонд
ВО	Всеукраїнське об'єднання
ГО	Громадська організація
«ДНР»	самопроголошена «Донецька народна республіка»
ЗСУ	Збройні сили України
ЗМІ	засоби масової інформації
ІТТ	ізолятор тимчасового тримання
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ККУ	Кримінальний кодекс України
ЛОР	отоларинголог (-ія)
МВС	Міністерство внутрішніх справ України
МГП	міжнародне гуманітарне право
МКС	Міжнародний кримінальний суд
НЗФ	незаконні збройні формування «ДНР»/«ЛНР»/збройні формування Російської Федерації на території України
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ПЗРК	переносні зенітно-ракетні комплекси
РПЦ	Російська православна церква
РФ	Російська Федерація
САУ	самохідна артилерійська установка
СБУ	Служба безпеки України
УВКПЛ	Управління Верховного комісара ООН із прав людини
УНА-УНСО	Українська Національна Асамблея – Українська Націоналістична Самооборона
УПЦ МП	Українська православна церква Московського патріархату

З 12 квітня 2014 року Слов'янськ на три місяці (12 квітня – 5 липня) став полем бойових дій – місто захопили російські диверсійні групи під час початку воєнного конфлікту на Сході України. Це було перше захоплене місто України у збройному протистоянні між підконтрольними РФ незаконними збройними формуваннями та українськими військовими.

слов'янськ

Санаторій Слов'янський

Будинки Кузнецова
селищного типу

ПО Жилпрой

Садівництво

Белознежка

р. Кавчівський Торець

р. Кавчівський Торець

Семенівка, Слов'янськ.
Фото Романцової Олександри, 18.07.2014

Після повалення режиму Віктора Януковича в лютому 2014 року та втрати контролю над територією Криму українцям довелося зіткнутися з новою проблемою – хвилею проросійських виступів на сході та півдні країни. Часто вони відбувалися за участі місцевих політиків, а правоохоронні органи в цей час займали позицію невтручання. Згодом протести переросли в агресію, спрямовану проти української державності: відбувалися спроби захоплення управлінь міліції, міських та обласних адміністрацій. Бездіяльність місцевої влади та відсторонена позиція правоохоронців створили передумови для захоплення Слов'янська російськими загонами вторгнення за підтримки частини місцевого населення, яке неодноразово брало участь в антиукраїнських акціях у лютому-квітні 2014 року. Операція зі звільнення міста тривала з 13 квітня по 5 липня – до моменту виходу формувань «ДНР» та російських підрозділів Гіркіна (Стрєлкова) зі Слов'янська.

Слов'янськ став епіцентром першої в історії незалежної України війни – полум'я збройного конфлікту згодом перекинулося на інші міста Донецької та Луганської областей. На багнетях бойовики принесли не лише «новий режим», але й терор та правове свавілля. Невинних людей кидали до незаконних в'язниць, піддавали тортурам, у той час як містом ширилися проросійські пропагандистські гасла та підіймалися прапори «народної республіки». Окрім створення плацдарму для наступу, Слов'янськ став рольовою моделлю і для захоплення інших міст Донбасу.

Кожен розділ збірки розповідає про окремий прояв війни, характерний для кожного з інших захоплених міст Донецької та Луганської областей. Зібрані в книзі дані виявляють репресивні методи самопроголошених республік, соціально-побутове тло та природу колабораціонізму на Сході України. Збірка побудована таким чином, щоб читач міг зосередитися на конкретному епізоді чи простежити весь розвиток конфлікту – від проросійських виступів у лютому 2014 року до постконфліктного врегулювання у слов'янській громаді у 2014–2018 роках.

Як засвідчило дослідження «Центру інформації про права людини», понад 70 відсотків респондентів у Донецькій та Луганській

областях вважають, що їхні базові права ніколи не порушували*. Це разючий показник на користь того, що знання про гуманітарне право в окресленому терені потрібно поширювати негайно – інакше усвідомлення, ким є злочинці й чому їх потрібно притягувати до відповідальності за скоєне, так і не прийде.

*Донбас: люди не готові проміняти свободи на матеріальні блага (дослідження), Радіо Свобода, 16.11.2018, <http://bit.ly/2MmbnRe>.

П'ятий рік поспіль документатори організацій-учасників Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» записують інтерв'ю з потерпілими або свідками порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права на Сході України. За цей час в організації-учасників Коаліції назбирався величезний масив свідчень і спогадів цивільних про захоплення Слов'янська та безправ'я, яке тривало в місті майже три місяці. У грудні 2018-го авторський колектив здійснив декілька поїздок до Слов'янська – правозахисники мали нагоду поспілкуватися з активістами міста, головою та представниками Слов'янської міської ради та місцевими жителями, які постраждали в ході бойових дій у 2014 році. Часто нам доводилося спілкуватися з людьми, які пережили катування, утримання в місцях несвободи та примусову працю. Їхні імена нам довелося змінити задля безпеки респондентів. Автори висловлюють щире вдячність усім, хто наважився повернутися в минуле, знову пережити свій травматичний досвід і розповісти свою історію; управлінню СБУ в Донецькій області за консультації щодо програми «На тебе чекають вдома»; працівникам Слов'янської міської ради й активістам за знайомство зі специфікою життя Слов'янська у 2014 році. Окрема подяка колегам із Центру громадянських свобод, які надали архівні фото, зроблені під час моніторингової поїздки у Слов'янськ у липні 2014 року.

Ми були певні, що зможемо показати цілісну картину війни, тільки якщо почнемо збирати докупи нерозказані історії про людський біль і втрату. Ми робимо це зараз, поки пам'ять про конфлікт і пережиті страждання ще свіжа. Саме тому на обкладинці зображений знищений БТР – хоча бойові дії закінчилися, спогади про війну досі тяжіють над містом, а багато проблем, які необхідно розв'язати для відновлення справедливості та мирного співжиття, досі замовчуються. Учасники Коаліції поділяють думку про те, що безкарність тих, хто порушує права людини, стане на заваді встановленню довготривалого миру на Донбасі. Злочинці мають постати перед відповідальністю, незалежно від того, у якій країні вони зараз перебувають – в Україні, Росії чи деінде.

Під час роботи над книгою авторам вдалося поєднати активну співпрацю та гострі дискусії: як неупереджено писати про конфлікт і зберегти баланс думок; як уникнути мови ворожнечі в тексті, відтворюючи висловлювання респондентів; наскільки

сильно пропаганда вплинула на місцевих мешканців і чи варто в подіях 2014 року звинувачувати виключно пропаганду; чи ефективна робота програми СБУ «На тебе чекають вдома»; якою має бути політика пам'яті про події 2014 року у Слов'янську зокрема та в Україні загалом. Ці та багато інших запитань не мають простих відповідей, але досвід роботи над збіркою показав, що порушення й обговорення дискусійних питань є першим кроком у стратегії порозуміння між людьми з різними точками зору.

Представлені у збірці дослідження показують, що війна є благодатним підґрунтям для численних зловживань силою та порушень прав людини. На жаль, через брак інформації нам не вдалося дізнатися про переслідування за етнічною ознакою (ромські погроми), що відбулися у квітні 2014 року; про неефективну роботу правоохоронних органів із пошуку зниклих безвісти; а також про гендерно обумовлене насильство з боку бойовиків.

Хочеться вірити, що досліджень, присвячених проблемам цивільного населення в конфлікті на Сході України, їхньому баченню подій та шляхів подолання ворожнечі щороку ставатиме більше. Збройне протистояння – це не лише протистояння військових одиниць і порушення прав людини. Це ще й розколоті родини, колективи, місцеві спільноти. Обговорення складних болючих питань, усвідомлення та прийняття травматичного досвіду, переведення боротьби ідей із виміру збройного протистояння у вимір дискусійного майданчика, де кожна аргументована думка має право на існування, – усе це стане можливим, якщо ми зможемо прислухатися одне до одного.

Намагання зберегти об'єктивність і донести всі голоси героїв книги не усунули протиріч у наших інтерпретаціях війни. І, можливо, це хороший результат. Деякі запитання викликали дискусію: чи варто робити акцент на юридичних нормах, що регулюють захист прав цивільних, чи краще фокусуватися на власне історіях постраждалих? Деколи під час обговорень ми помічали, що називаємо «пропагандою» ті явища чи факти, які нам не подобаються. З іншого боку, ми шукали нейтральні формулювання для поглядів, яким симпатизуємо. Те саме стосується й поняття «громадянського суспільства», яке ми використовували для груп, до яких у нас позитивне ставлення.

Станом на кінець 2019 року в суспільстві значно активізувалася дискусія щодо реінтеграції окупованих територій Донецької та Луганської областей. У книзі автори звертають особливу увагу на проблему пошуку порозуміння у громаді міста одразу після деокупації Слов'янська. Серед них можна знайти приклади людяності та співчуття, упереджень і гніву. Уся ця палітра

непростих взаємин між жителями відкриває доволі вузький коридор для пошуку шляхів примирення. У липні 2014-го мешканцям Слов'янська вдалося об'єднатися заради відбудови власного міста та створення передумов для повернення до мирного життя. Водночас багато проблем і досі замовчуються: політична поляризація мешканців, позиція місцевої влади під час захоплення міста, відновлення справедливості та інші. Навіть через п'ять років після звільнення Слов'янська звернення до історій цивільних, які пережили окупацію міста, актуалізують пошук шляхів постконфліктного врегулювання на Сході України.

Автори намагалися дотримуватися неупередженого погляду на події у Слов'янську. Збірка містить особисті роздуми дослідників і постраждалих. Коли рани війни ще не загоїлися, коли ми маємо поділ на «переможців» і «переможених», цілком природньо, що автори звертали увагу на людей та організації, які мають проактивну позицію та чіткий погляд на події 2014 року. Найкращий спосіб знешкодити упередження – дати авторам можливість аргументувати власне бачення перебігу воєнних дій, порушення прав людини та захоплення Слов'янська. Щиро сподіваємося, що збірка дозволить подивитися на війну очима цивільного населення й уникнути дегуманізації невинних людей, які опинилися в полоні війни.

Антон Удовенко, Наталія Каплун, Сімон Шлегель

Фортифікації НЗФ біля відділку міліції після звільнення міста.
Фото Реуцького Костянтина, 19.07.2014

«НЕ НАШІ ХЛОПЦІ»

2

РЕАКЦІЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ НА ОКУПАЦІЮ

СЕРГІЙ ПРОЦЕНКО

Правозахисний центр громадських досліджень

15 квітня 2014 року в Центрі культури і дозвілля (раніше – Будинок культури залізничників) відбулась апаратна нарада виконавчого комітету Слов'янської міської ради.

Зазвичай їх проводили щовівторка в міській раді. Проте цього разу, після захоплення будівлі міськради проросійськими угрупованнями 12 квітня, Неля Штепа перенесла засідання до іншого місця. *«Ми зібрались на нараду в будинку культури, і перше, що вона [Штепа, – ред.] сказала: “Це не наші хлопці”», – розповів Борис, учасник цієї наради¹.*

¹
Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

«Не нашими хлопцями» Штепа назвала бойовиків, які встигли за короткий час захопити стратегічні об'єкти міста. Очільниця міста стверджувала, що не знає, звідки вони взялися. До органів самоорганізації населення Штепа звернулася з проханням не допомагати сепаратистським формуванням і не ходити до них на блокпости.

Борис розповів, що міська голова виглядала стурбованою: вона розуміла, що ситуація остаточно вийшла з-під контролю. Висловила своє занепокоєння і співробітниця виконавчого комітету Слов'янської міської ради. Разом зі Штепою вони обговорювали останні зміни в місті:

“ Співробітниця: *«Я не розумію, що відбувається...»*
Штепа: *«Ти не розумієш, він тут таке влаштує, таке влаштує!»*
Співробітниця: *«Хто влаштує?»*
Штепа: *«Путін».*

ПРИХОВАНА ЗАГРОЗА

2
Результати виборів до Слов'янської
міської ради Донецької області,
Офіційний сайт Центральної
виборчої комісії, <http://bit.ly/2Mw3zib>.

За результатами виборів 2010 року більшість у Слов'янській міській раді (загальна кількість мандатів – 60) становили 46 депутатів від провладної Партії регіонів, а також 6 депутатів проросійського спрямування від Комуністичної партії України². Мером міста була представниця Партії регіонів Неля Ігорівна Штепа.

Від початку активної фази протестів у столиці України співробітники міліції Слов'янська забезпечували охорону громадського порядку в центрі Києва, а місцеві жителі брали участь в організованому Партією регіонів Антимайдані неподалік Верховної Ради України. За цих обставин, в умовах посилення російської пропаганди й активізації проросійських акцій по всій території України, місцева влада намагалася протидіяти революційним подіям у Києві та зберігати статус-кво в місті.

18 грудня 2013 року до Слов'янська прибула колона київського Автомайдану. Активісти планували провести мітинг і пояснити місцевим мешканцям свою версію подій на київському Майдані. Утім міська влада не допустила проведення акції: комунальна техніка перекрила проїзд автотранспорту на центральну площу міста. Рішення мотивували підготовкою до святкування дня Святого Миколая.

Зустріч з активістами Автомайдану все ж відбулася – у ній взяли участь міська голова Неля Штепа та значна кількість прихильників тодішнього Президента України Віктора Януковича, які агресивно виступали проти «майданівців». Штепа одразу стала на захист стабільності:

“ Повідомили про те, що їде якась група з декількох машин, автопробіг, типу розвідники, які приїдуть до Слов'янська. Усе місто – бігом на тролейбуси, автобуси. Приїхали сюди захищати ту стабільність, яка є сьогодні в місті. Ми не допустимо, щоб на нашому полі стабільності був боксерський ринг³.

3
Митинг Славянск, YouTube: TheSplus,
18.12.2013, <http://bit.ly/2HkW5KR>.

Від початку січня 2014 року місцеві Партія регіонів, Комуністична партія та проросійські організації проводили мітинги на підтримку Віктора Януковича. Учасники акцій виступали також за розгін протестувальників на Майдані в Києві.

Після фактичного відсторонення Януковича від влади 22 лютого 2014 року та на фоні проведення «референдуму» в Криму, мітинги в місті набули відверто проросійського та антиукраїнського характеру. Того ж дня в місті відбулась акція, яку провели

Мітингувальники, які зустрічають потяг Кисловодськ – Москва.
Джерело: Slavgorod.com.ua

Комуністична та Прогресивна соціалістична партії України, а також рух «Український вибір», очільником якого був Віктор Медведчук. Мітинг відбувся на Привокзальній площі. Учасники виступали за підтримку дружніх стосунків із Росією, вимагали розпуску Верховної Ради України та проведення референдуму. Під час заходу пікетувальники використовували прапори Росії та СРСР і плакати з написами «Президенту РФ Путіну – Врятуй народ України!»⁴.

4
В Славянське прошел митинг дружбы: люди просились в Россию и плакали, провожая поезд Кисловодск – Москва (фото, видео), Slavgorod.com.ua, 22.02.2014, <http://bit.ly/2Mw0ixw>.

Мітингувальники планували передати пасажиром потяга Кисловодськ – Москва, що проходив через Слов'янськ, лист-звернення про допомогу до президента Російської Федерації. У листі події Євромайдану в Києві описувалися як «антиконституційний рух за повалення влади на догоду недобросовісним українським політикам, Держдепу США та Євросоюзу». Підписанти звернення сподівалися, що російський народ «не залишить своїх братів і сестер наодинці зі скаженим фашизмом, екстремізмом та тероризмом», а Росія не дозволить «європейським та американським агресорам» зробити їх рабами на власній землі⁵.

5
Там само.

Представники правоохоронних органів були присутні на мітингу як спостерігачі та жодним чином не реагували на заклики щодо російського втручання. Мітинг був агресивним, стверджує мешканець Слов'янська Денис:

“ Це був перший такий мітинг, на якому звучали, як за раз пам'ятаю (я там був разом із співробітником СБУ), заклики «Путін! Росія!». Ще мені запам'яталося, що на мітингу були люди різного віку в спортивних костюмах і з неохайною зовнішністю. Ці люди не боялись нічого. Незважаючи на те, що там була міліція та співробітники СБУ. І це був недобрий знак... Я зрозумів, що ті, хто організовував «русскую весну», підуть до кінця, до крові. Вони фактично оголошують війну закону, державі⁶.

6
Інтерв'ю С-2 від 06.12.2018.

7
Славянск поделен на районы:
мужчины будут защищать родной
город, Slavgorod.com.ua, 22.02.2014,
<http://bit.ly/2HjJA21>.

8
Митинг Славянск, YouTube: TheSplus,
24.12.2013, <http://bit.ly/2PbwJFm>.

9
Митинг в Славянске 1 марта
2017 года, YouTube: Slavgorod.com.ua,
01.05.2014, <http://bit.ly/2P8EDiL>.

10
На всякий случай: на центральной
площади Славянска добровольцы
записывались в ряды защитников
города. Среди желающих были не
только мужчины, Slavgorod.com.ua,
06.03.2014, <http://bit.ly/2zk1ywJ>.

Того самого дня в міському парку культури та відпочинку неподалік Вічного вогню зібралося, за оцінкою сайту Slavgorod.com.ua⁷, близько 400 осіб, які вирішили «патрулювати» місто. Учасники зборів заявили, що готові «захищати» територію міста та дати відсіч «непрощеним гостям». Свідки події відзначали, що чоловіки зібралися без будь-яких погоджень із місцевою владою й самовільно вирішили контролювати правопорядок у місті.

23 лютого міська організація партії «Свобода» організувала мітинг на центральній площі міста на підтримку Майдану в Києві. Під час заходу почалася штовханина між прихильниками «Свободи» та її чисельними опонентами, які також зібралися на площі. Через деякий час міліціонери розділили дві ворогуючі групи. У заході взяла участь і Штепа, яка заявляла: *«Наш Слов'янськ не треба чіпати... Ми мирно живемо, у нас є все»*⁸.

Надалі кожної суботи на центральній площі міста відбувалися проросійські акції, під час яких дедалі частіше лунали агресивні заклики до зміни державного устрою України, федералізації, невизнання центральної влади в Києві, а потім і до відокремлення східних регіонів України⁹. На одній із них, 6 березня, понад 150 мешканців Слов'янська записалися до лав «захисників міста»¹⁰.

Жителі Слов'янська записуються
до лав «захисників міста».
Джерело: Slavgorod.com.ua

«НЕГЛАСНА ДОМОВЛЕНІСТЬ»

Щотижневі мітинги мали потужний мобілізаційний і пропагандистський характер. Після «референдуму» в Криму 16 березня в мітингувальників з'явилося очікування, що наступним регіоном буде Донбас. Ці події додавали впевненості проросійській частині міської громади та дезорієнтували її проукраїнську частину.

“ Вони брали приклад із Криму. Була дуже агресивна риторика. Депутати від КПУ на мітингах зачитували уривки з інтернету про те, що придуть «бандерівці», будуть плоскогубцями відкушувати пальці немовлятам, дітям розпорювати животи... Це був просто якийсь масовий психоз. Це було страшно, ми розуміли, що люди перестають себе контролювати¹¹.

У місцевих медіа поширювалася інформація про участь представників Росії в подіях, які відбуваються в місті: «Варто відзначити, що представник Кубанського всевеликого війська союзу козацтва Російської Федерації продовжує стежити за порядком у Слов'янську та забезпечувати безпеку мирних громадян»¹².

30 березня на стаціонарному пості Дорожньої автомобільної інспекції МВС України в Слов'янську відбулися сутички між представниками «Дорожнього контролю» й «Автомайдану», з одного боку, та сформованими в місті «загонами самооборони» – з іншого¹³. Останні втрутилися в діяльність міліції начебто заради захисту правоохоронців від представників Майдану. Після цього «загони самооборони» з'явилися на кожному стаціонарному посту ДАІ міста. Разом із міліціонерами вони займалися так званою підтримкою правопорядку.

В'ячеслав Пономарьов, один із ватажків «Самооборони Слов'янська»¹⁴, наприкінці лютого 2014 року зустрівся із заступником голови міського відділу міліції Володимиром Беляніним. Вони домовилися про спільне патрулювання та підтримку правопорядку в місті. Також Пономарьов зустрівся з керівництвом місцевої ДАІ та пообіцяв, що підсилить блокпости своїми людьми.

“ І ось вони прийшли на блокпост і кажуть, що ми будемо тут від «Правого сектору» охороняти місто. Виходило, що на блокпості – міліція і козачки. Вони ставали дедалі нахабнішими – і поступово витіснили міліцію¹⁵.

На запитання кореспондента видання «Комсомольская правда. Крым»¹⁶ про взаємодію з місцевими правоохоронцями В'ячеслав Пономарьов відповів, що в них є негласна домовленість: «Вони знають, на що ми здатні, і не заважають нам. Буде момент, почнуть допомагати. Донбас дружній. Як буде міліціонер стріляти в натовп, коли в цьому натовпі його брат чи сват?»

11
Інтерв'ю С-2 від 06.12.2018.

12
На центральной площади Славянска прошел митинг в поддержку всеукраинского референдума, в рамках которого был проведен соцопрос населения, Slavgorod.com.ua, 30.03.2014, <http://bit.ly/2HkdQK6>.

13
Як Пономарьов починав свою кар'єру, YouTube: Андрій Дзиндзя, 16.06.2014, <http://bit.ly/2ZmHNNY>.

14
Народный мэр Славянска: «Мы не думали, что дойдёт до войны, так как надеялись на помощь России», ИА REGNUM, 20.10.2014, <http://bit.ly/2NpCRaM>.

15
Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

16
Самооборона Донбасса: Защищать свою землю будем до конца, Комсомольская правда. Крым, 13.04.2014, <http://bit.ly/2KPEXZq>.

«Народний референдум» 30 березня
2014 року у Слов'янську.
Джерело: slavdelo.dn.ua

Загони «Самооборони Слов'янська» брали участь у захопленні Управління СБУ в Донецьку, яке сталося 6 квітня 2014 року. Там вони роздобули зброю, що дозволило в подальшому «легалізувати» інші види озброєння. Більше того, вони набули досвіду захоплення адміністративних будівель, який використали згодом у Слов'янську¹⁷.

17
Народный мэр Славянска: «Мы не думали, что дойдёт до войны, так как надеялись на помощь России», ИА REGNUM, 20.10.2014, <http://bit.ly/2NpCRaM>.

18
Поговорили и разошлись. Митинг на Центральной площади прошел без принятия резолюции (фото, видео), Slavgorod.com.ua, 08.04.2014, <http://bit.ly/2L4SNw4>.

19
Стелла Хоросева на митинге 8 апреля, YouTube: AnnaBo, 08.04.2014, <http://bit.ly/2L4S036>.

20
Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

«І НАШИМ, І ВАШИМ»

8 квітня на центральній площі Слов'янська відбувся мітинг на підтримку «Донецької народної республіки», організований Комуністичною партією України¹⁸. Із боку організаторів заходу лунали заклики щодо зміни державного устрою України та підтримки «референдуму» 11 травня про проголошення «державної самостійності “ДНР”». На мітингу також збирали підписи під зверненням до президента Російської Федерації про військове втручання з метою надання миротворчої допомоги та сприяння врегулюванню ситуації в країні¹⁹.

Організатори проросійських акцій регулярно повідомляли міську владу про проведення мітингів. Міська влада займала позицію невтручання, що й вплинуло на поширення проросійських настроїв і загальне нагнітання ситуації в місті.

“ Місцева влада нервувала. У неї були дві заяви: і нашим, і вашим. Якщо почитати ці заяви, ці звернення – там і «Слава Україні!», і «Слава Росії!». Я так думаю, що вони хотіли під Росію, але боялися²⁰.

Правоохоронні органи теж ігнорували розгортання антиукраїнських настроїв у місті. Особовий склад органів внутрішніх справ нещодавно повернувся з Києва до Слов'янська після повалення режиму Віктора Януковича. Фактична поразка у протистоянні з активістами Євромайдану негативно вплинула на психологічний стан правоохоронців, а також на сприйняття нової влади. Ба більше, частина з них сама сповідувала проросійські погляди.

“ Ось вони приїхали тільки з Майдану, а тут починається «русская весна». Вони не розуміють, що відбувається, не можуть застосувати зброю. Значна частина колективу мала проросійські настрої. Міліціонери намагалися самоусунутись. Вони хоч активно за Росію не виступали, але і проукраїнських поглядів не виказували. І це була найбільша трагедія. Так не має бути²¹.

Бездіяльність і цілковите ігнорування проросійської діяльності місцевою владою та правоохоронними органами призвели до втрати контролю над містом. На початку квітня 2014 року місто контролювали боєздатні та організовані «загони самооборони», які захопили озброєння й мали потужну пропагандистську підтримку. Місто фактично «приготували» до збройного втручання ззовні. «На Слов'янськ ми вийшли випадково. Нам потрібне було середнє місто... І мені сказали, що в Слов'янську найсильніший місцевий актив. Цей варіант ми оцінили як оптимальний», – Ігор Гіркін (Стрелков) в інтерв'ю газети «Завтра»²².

ЗАХОПЛЕННЯ

МІСЬКВІДДІЛ МІЛІЦІЇ

Першим об'єктом нападу став Слов'янський міський відділ Міністерства внутрішніх справ України. Захоплення відбулося 12 квітня. Спротиву з боку правоохоронців майже не було – лише троє міліціонерів отримали легке отруєння газом²³. Місцеві ЗМІ повідомляли, що поряд із будівлею СБУ стоять чоловіки в масках і камуфляжах. Фото- та відеозйомку заборонили²⁴.

До складу збройної групи, яка захопила міськвідділ, також входили «патріотично налаштовані» міліціонери зі Слов'янська²⁵. У Міністерстві внутрішніх справ згодом підтвердили, що керівництво міськвідділу співпрацювало із загарбниками. Зокрема, 12 квітня 2014 року 40 озброєних міліціонерів виїхали «у відрядження» до Донецька, про що також знали бойовики під керівництвом Гіркина²⁶.

21
Інтерв'ю С-2 від 06.12.2018.

22
«Кто ты, "Стрелок"?», Завтра, 20.11.2014, <http://bit.ly/33RGpZ2>.

23
Захватчики райотдела в Славянске вооружают людей на площади, – МВД, Цензор.net, 12.04.2014, <http://bit.ly/2TUWVCM>.

24
В Славянске здания СБУ и горотдел милиции под контролем представителей Народного ополчения Донбасса. Люди устанавливают палатки и поют песни, Slavgorod.com.ua, 13.04.2014, <http://bit.ly/2Mz3AIs>.

25
Народный мэр Славянска: «Мы не думали, что дойдёт до войны, так как надеялись на помощь России», ИА REGNUM, 20.10.2014, <http://bit.ly/2NpCRaM>.

26
До захвата горотдела Славянска боевики знали, что часть милиционеров покинула город, Новости Донбасса, 12.04.2016, <http://bit.ly/2KQdL2Z>.

Озброєні особи на барикадах поруч із захопленим відділом міліції. Джерело: фото Олександра Рудоманова у Facebook, <https://bit.ly/2JYtsE9>

Відразу після захоплення поблизу міськвідділу міліції почалися мітинги, з'явилися барикади та намети²⁷. Пізніше Штепа зробила заяву, що вона жодним чином не причетна до цих подій. Проте раніше вона зустрілася з особами, які захопили адміністративні будівлі в місті, та передала їхні вимоги органам центральної влади. Зі слів Штепи, бойовики вимагали проведення референдуму.

27
Славянцы устанавливают палатки,
YouTube: Slavgorod.com.ua,
13.04.2014, <http://bit.ly/2KLliiq>.

“ Я хочу, щоб у моєму місті не загинула жодна особа. Вони [особи, які захопили, – ред.] хочуть змінити владу в Україні. Я до цього ніяк не причетна. Ці люди приїхали з Донбасу. Я подивилася сьогодні – один, другий, четвертий... Це наші слов'янці, це наші донбаські хлопці. Давайте їх не провокувати²⁸.

28
Бывший мэр Славянска Нелли Штепа на митинге 12 апреля после захвата Славянска Стрелковым (ДНР) власти, YouTube: Alex Rychkoff, <http://bit.ly/2ZfKfwk>.

29
Мэр Славянска Неля Штепа по телефону о требовании референдума, 12.04.2014, YouTube: Domus Decorus, <http://bit.ly/2zaUuCP>.

В інтерв'ю російському каналу LifeNews мер Слов'янська заявила, що вимоги осіб, які захопили адміністративні будівлі в місті, є «адекватними», вона з ними згодна та розуміє їх: «Усе місто Слов'янськ вийшло та підтримує хлопців, які захопили міліцію»²⁹. Штепа також додала, що референдум у місті про федералізацію та політичне майбутнє України відбудеться «у будь-якому разі».

Мер Слов'янська Неля Штепа дає інтерв'ю російському LifeNews. Джерело: v-variant.com.ua

Згідно з повідомленням заступника голови МВС України Євдокімова, в. о. керівника міліції Слов'янська Олександр Давиденко вів перемовини з бойовиками 12 квітня, щоб урегулювати ситуацію³⁰.

В'ячеслав Пономарьов справді запросив Давиденка на перемовини. Співробітник ФСБ Росії Ігор Гіркін (Стрелков) почав тиснути на нього, щоб той присягнув на вірність «ДНР»³¹. Давиденко відмовився, і Гіркін наказав відправити його «на підвал».

13 квітня Неля Штепа підтвердила факт затримання Давиденка та повідомила, що *«вчора до пізнього вечора вела перемовини щодо його звільнення»*³².

БУДІВЛЯ СБУ

12 квітня озброєні угруповання без спротиву захопили і міський відділ Служби безпеки України, який у подальшому став штабом Ігоря Гіркіна (Стрелкова). Згідно із джерелами, наближеними до міської влади в 2014 році, частина співробітників СБУ, які не зрадили присязі, встигла вивезти секретні матеріали та зброю з будівлі. Вони перебазувалися на одну з конспіративних квартир у Слов'янську і пізніше приєдналися до сил АТО у Слов'янському районі. Один із працівників СБУ залишився в місті «під прикриттям» у «Міністерстві державної безпеки «ДНР»».

ПРОКУРАТУРА, СУД І МІСЬКРАДА

Міська прокуратура, на відміну від міліції та СБУ, під час захоплення міста не була об'єктом першочергової уваги бойовиків – будівля не мала вигідного розташування. Зі слів громадських активістів Слов'янська, збройні формування «ДНР» зайшли в будівлю в перші дні захоплення міста й відразу її залишили. Навіть під час окупації міста співробітники прокуратури продовжували виконувати свою роботу. Схожа доля спіткала й будівлю Слов'янського міськрайсуду, яка також не мала стратегічного значення для бойовиків.

13 квітня без будь-якого спротиву проросійські угруповання захопили ще й будівлю Слов'янської міської ради. Того ж дня українська влада оголосила про початок АТО.

ПІД ВАРТОЮ

13 квітня 2014 року ватажок «Самооборони Слов'янська» В'ячеслав Пономарьов заявив, що Неля Штепа *«съ***лась»*. Він звинуватив її у співпраці з «Правим сектором», а також сказав, що отримав наказ *«очолити керівництво міста»*³³.

30

Начальник милиции Славянска ведет переговоры с вооруженными людьми, захватившими здание райотдела – замглавы МВД Украины Евдокимов, Интерфакс-Украина, 12.04.2014, <http://bit.ly/2Z9HSen>.

31

Також прочитати про Ігоря Гіркіна (Стрелкова) можна у звіті «Місто, з якого почалася війна: на головну роль призначено...».

32

Из первых уст: городской голова Славянска Неля Штепа не покидала город. Она находится на своем рабочем месте, Slavgorod.com.ua, 13.04.2014, <http://bit.ly/2TV3l5d>.

33

Славянск сегодня. Штепа съебалась, YouTube: Ukrainian Man, <http://bit.ly/2ZikfH2>.

Денис, мешканець Слов'янська, описав це як фактичне встановлення збройного контролю над містом:

“ Від кого може бути наказ, коли ти «народний мер»? Вони після цього встановили збройний контроль над містом, «списали» всю місцеву еліту. Перестали з нею рахуватись. І вся місцева еліта опинилась на підвалах, так само, як і «Правий сектор», як патріоти³⁴.

Наступного дня Неля Штепа спростувала інформацію про свою втечу та зазначила, що перебуває на робочому місці³⁵.

14 квітня на центральній площі перед будівлею міської ради мітингувальники обрали координаційну раду Слов'янська з метою «допомоги в керуванні містом»³⁶. Над будівлею міськради з'явилися прапори «Донецької народної республіки» та Російської Федерації. В інтерв'ю міському телевізійному каналу «САТ+» Неля Штепа заявила, що в місті зафіксували випадки мародерства, та закликала мешканців Слов'янська не виходити на вулицю³⁷.

15 квітня під час спілкування із журналістами в Донецьку Штепа вже заявляла, що не підтримувала бойовиків, а свідомо маніпулювала заради звільнення заручників: «Я діяла в умовах, коли в мене було 278 заручників, і все, що зроблено – було зроблено, щоб цих заручників відпустили. Я всі свої дії координувала з Києвом і Донецьком»³⁸. Незважаючи на це, в СБУ порушили кримінальне провадження щодо мера Слов'янська за статтею «сепаратизм»³⁹.

В інтерв'ю каналу «112 Україна»⁴⁰ Неля Штепа розповіла, що будівлю Слов'янської міськради захопили «зелені чоловічки, які не приховують, що вони з Криму та Росії», проте події, які відбуваються в місті, не є «нашою війною та нашою революцією». Тим часом бойовики вже облаштовували вогневі позиції на даху будівлі міської ради⁴¹.

17 квітня угруповання «ДНР» заарештували мера Слов'янська: її утримували в кабінеті в будівлі міськради під наглядом озброєної охорони до фактичного звільнення міста, 5 липня 2014 року. У ЗМІ також поширювалась інформація про відставку Нелі Штепи⁴².

18 квітня очільник міського управління праці та соціального захисту населення Володимир Павленко спробував заспокоїти людей. Він сказав, що міську голову «ніхто не затримував, тільки вона не може вийти» і що це все «тимчасово»⁴³.

34

Інтерв'ю С-2 від 06.12.2018.

35

Из первых уст: городской голова Славянска Неля Штепа не покидала город. Она находится на своем рабочем месте, Slavgorod.com.ua, 13.04.2014, <http://bit.ly/2TV3I5d>.

36

Славянск, 14 апреля 2014 г., Митинг 16:00 (народное вече), YouTube: Владимир Коток, 14.04.2014, <http://bit.ly/2KNRoLp>.

37

Мэр Славянска Неля Штепа рассказала, что в городе начались мародерства, Slavgorod.com.ua, 14.04.2014, <http://bit.ly/226zCmp>.

38

Мэр Славянска объяснила, что сепаратистов не поддерживала, а хитрила, чтобы освободить заложников, Остров, 15.04.2014, <http://bit.ly/2TXYD0D>.

39

СБУ расследует действия мэра Славянска по статье «сепаратизм», UNN, 15.04.2014, <http://bit.ly/30qGGjx>.

40

В Славянске боевики из Крыма и России захватывают заложников, – мэр Штепа, Аудио, Цензор.net, 15.04.2014, <http://bit.ly/2Hizeze>.

41

В Славянске российские захватчики оборудуют огневые точки на горсовете, – журналист, Цензор.net, 15.04.2014, <http://bit.ly/31RTAao>.

42

Мэр Славянска Неля Штепа со вчерашнего дня не выходит на связь. Ее местонахождение остается пока неизвестным, Slavgorod.com.ua, 18.04.2014, <http://bit.ly/30pQ8Ub>.

43

Жители Славянска ищут Нелю Штепу, Slavgorod.com.ua, 18.04.2014, <http://bit.ly/2NpdsxN>.

Того ж дня близько 50 цивільних підійшли до озброєних людей у камуфляжі й масках, які захопили міську раду, та звернулися до бойовиків із проханням звільнити будівлю. Ті відповіли, що охороняють жителів міста від «Правого сектору».

В'ячеслав Пономарьов під час мітингу на центральній площі Слов'янська підтвердив факт затримання очільниці міста: *«Знаючи про те, що проти Нелі Ігорівни відкрита кримінальна справа за фактом сепаратизму, ми вирішили Нелю Ігорівну нікому не віддавати. Вона перебуває у нас. Вона написала заяву про складання своїх повноважень»*⁴⁴. Також він оголосив про заборону діяльності в місті українських політичних партій «Удар», «Батьківщина» та «Свобода»⁴⁵. 20 квітня самопроголошений «народний мер» оголосив про введення в місті комендантської години з півночі до 6-ї ранку⁴⁶.

22 квітня Штепа дала інтерв'ю російському каналу LifeNews, перебуваючи під вартою в будівлі міськвиконкому⁴⁷. Російські журналісти ще раз підкреслили, що вона добровільно склала свої повноваження. Водночас медійники стверджували, що весь цей час вона перебувала в будівлі міської ради разом з «ополченцями».

На пресконференції 23 квітня Пономарьов повідомив, що Неля Штепа взята під охорону та перебуває в безпеці. Колишній міській голові начебто створили гарні умови проживання та харчування, а також доступ до медичного обслуговування. Пономарьов підкреслив, що вона продовжує працювати у виконкомі: *«Де-факто Неля Ігорівна склала свої повноваження, а де-юре поки виконує свої обов'язки»*⁴⁸.

25 квітня міському голові Донецька Лук'янченку не вдалося домогтися звільнення Нелі Штепи: *«Спроби домовитися, щоб її відпустили не тільки як мера, але і як жінку, ні до чого не привели»*⁴⁹.

26 квітня вона дала інтерв'ю російському виданню «Комсомольская правда»⁵⁰, де казала, що була рада появі «ополченців», які *«стабілізували ситуацію»* в місті. Також Штепі було б комфортно, щоб президентом був Володимир Путін, а не Турчинов (на той час в. о. Президента України): в її очах російський президент був справжнім лідером. Вона також відзначила необхідність проведення референдуму про *«федералізацію в складі України, або в складі Росії»*.

44

Сепаратисти заявили, що Штепа в поганому стані, тому побуде з ними, Українська правда, 18.04.2014, <http://bit.ly/2P7Fv7q>.

45

В Славянське попали под запрет три политические партии, Lenta.ru, 19.04.2014, <http://bit.ly/31ZExvl>.

46

Самопровозглашенный мэр Славянска ввел комендантский час, УНИАН, 21.04.2014, <http://bit.ly/30nDgy4>.

47

Экс-мэр Славянска назвала Яроша главной бедой Украины, YouTube: Деловой Славянск, 22.04.2014, <http://bit.ly/2ZgpQ5r>.

48

Вячеслав Пономарев заявил, что экс-мэр Славянска Неля Штепа находится под охраной, в хороших условиях, Slavgorod.com.ua, 23.04.2014, <http://bit.ly/31ZNBkb>.

49

Переговоры с «народным мэром» об освобождении Штепы провалились, – Лук'янченко, Деловой Славянск, 25.04.2014, <http://bit.ly/2zgxVMU>.

50

Мэр Славянска Неля Штепа: Мы готовы идти в Россию. Защитите нас!, YouTube: Комсомольская правда, 26.04.2014, <http://bit.ly/2zdd0dx>.

«НАРОДНЕ СЛІДСТВО»

14 квітня міліціонерам дозволили забрати з будівлі захопленого міськвідділу особисті речі й оргтехніку. Правоохоронцям також повернули зброю та форму. Очільник «Самооборони Слов'янська» Пономарьов повідомив, що міліція почала патрулювання міста⁵¹.

Попередніх керівників міліції Слов'янська звільнили, а новообрані обрали співпрацю із загарбниками.

“ Відпустили керівника і сказали йому, щоб забирав усіх своїх людей із міськвідділу, і міськвідділ їхній. Керівник подзвонив у Донецьк, описав ситуацію. Там йому сказали, щоб усе було без крові, щоб було мирно. І він дав вказівку особовому складу, який повністю роззброїли, перебазуватися в будівлю колишнього райвідділу⁵².

Формально міліція продовжувала патрулювання та приймала заяви про вчинення правопорушень від громадян, реєструвала їх у паперовій формі, але до Єдиного реєстру досудових розслідувань ці заяви не вносилися. Зокрема, у період із 12 квітня по 5 липня було зареєстровано близько 40 заяв про зниклих безвісти⁵³. Проте, за словами Дениса, міліціонери на це ніяк не реагували:

“ Міліція, фактично, всю окупацію працювала беззбройною в райвідділі. Але це була така робота... До міліції зверталися типу: «Допоможіть, у нас щось там захопили». А вони у відповідь: «Краще, щоб мовчали, інакше бойовики всіх розстріляють». Тобто вони начебто виконували свою роботу, як завжди: виїжджали слідчо-оперативні групи, ДАІ займалася ДТП, поки це було можливо. Але всім керували бойовики⁵⁴.

Їхні повноваження цілком залежали від волі осіб, які захопили владу в незаконний спосіб.

“ Картина була сюрреалістична. Перед тим, як заступити на патрулювання, міліціонери приходили до міськвідділу, щоб отримати в бойовиків свою ж табельну зброю. Міліцейські арсенали залишилися в захопленому будинку Слов'янського міськвідділу міліції⁵⁵.

Працівники міліції, які перейшли на бік збройних формувань «ДНР», продовжували отримувати заробітну плату та премії з бюджету України, а за наказом лідерів збройних формувань брали участь у незаконних затриманнях та утриманнях людей⁵⁶.

51

Милиция Славянска работает в штатном режиме. Правоохранителям вернули оружие и форму, Slavgorod.com.ua, 14.04.2014, <http://bit.ly/2PiGUbw>.

52

Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

53

Новий начальник міліції Слов'янська: Місто почало повертатися до життя, Українська правда, 21.07.2014, <http://bit.ly/31Ufz0v>.

54

Інтерв'ю С-2 від 06.12.2018.

55

«Мир в Славянске сегодня неоднозначен, но все же это мир», Факты, 19.04.2014, <http://bit.ly/2PakPeZ>.

56

Там само.

У ЗМІ також є інформація щодо участі міліціонерів Слов'янська в протиправній діяльності⁵⁷. Відомо про випадок, коли міліціонер, який перейшов на бік бойовиків, затримував цивільних і змушував їх працювати на блокпостах «ДНР».

Співробітників міліції, які відмовилися виконувати накази сампроголошеної влади, переслідували та затримували. 25 квітня Пономарьов заявив про арешт керівника лінійного відділу міліції станції Слов'янськ Олега Прохорова⁵⁸. *«Різні політичні погляди... Особа, яка несе шкоду нашому руху, автоматично стає по іншу сторону барикад»*, – пояснив затримання очільник «Самооборони Слов'янська». У Пономарьова поцікавилися, як довго Прохорова будуть утримувати, на що він відрізав: *«Скільки треба, стільки й буде»*.

Бойовики переслідували і судмедекспертів. Одного з них, Якимова, затримали і протягом трьох годин утримували в захопленій будівлі СБУ⁵⁹.

24 квітня з будівлі прокуратури троє невідомих озброєних осіб у масках вивели співробітника прокуратури Юрія Загребельного. Його відвезли в невідомому напрямку і відпустили через 40 хвилин.

На початку червня бойовики захопили заступника прокурора Слов'янської міжрайонної прокуратури Сергія Мироненка, якого силоміць утримували в будівлі міського відділу СБУ⁶⁰.

«НАРОДНИЙ ПАТРУЛЬ»

Разом із місцевою міліцією патрулювання міста займалися козаки⁶¹, а також загони з ветеранів прикордонних військ, афганців тощо.

15 квітня на нараді виконавчого комітету Слов'янської міської ради Віктор Вінниченко від імені козаків звернувся до місцевих підприємців із проханням надати допомогу у вигляді однієї тонни бензину начебто для організації «охорони громадського порядку». Тонну бензину, яка раніше була в міському відділі міліції, використали *«протидіючі сили»* на *«коктейлі Молотова»*. Вінниченко також відзначив: «Штаб у нас працює, і ми зробимо все, щоб спільно з органами МВС забезпечити правопорядок у місті»⁶².

Функції з «охорони громадського порядку», який установили бойовики «ДНР», також виконували озброєні загони «Самооборони Слов'янська». За погодженням із «народним мером» Пономарьовим загони перевіряли, чи продають алкоголь заклади міської торгівлі. Вони могли затримувати порушників, конфіскувати чи знищувати алкогольну продукцію та припиняти роботу закладів торгівлі⁶³.

57

На Донбассе милиционер-«оборотень» сдавал в рабство жителей, Сегодня, 16.03.2015, <http://bit.ly/2HgOwVi>.

58

Вячеслав Пономарев об Олеге Прохорове, YouTube: Slavgorod.com.ua, 25.04.2014, <http://bit.ly/30qK2TJ>.

59

В Славянске вооруженные протестующие похитили и судмедэксперта, и прокурора, DonbassUa, 23.04.2014, <http://bit.ly/2HicXBW>.

60

Боевики взяли в плен зампрокурора Славянской межрайонной прокуратуры, Остров, 04.06.2014, <http://bit.ly/2HlbuLb>.

61

У тексті вживатиметься такий варіант написання для підкреслення загарбницької ролі представників парамілітарних козацьких формувань.

62

Виктор Винниченко о ситуации в Славянске, YouTube: Slavgorod.com.ua, 15.04.2014, <http://bit.ly/2TRNYKK>.

63

Действия сухого закона в Славянске, ч. 3, YouTube: Slavgorod.com.ua, 16.05.2014, <http://bit.ly/2ZojaX4>.

Депутат Слов'янської міськради Віктор Вінниченко. Джерело: ord-ua.com

САМОВРЯДУВАННЯ В ОБЛОЗІ

22 квітня, після затримання Штепи, апаратну нараду проводив заступник міського голови Володимир Кульматицький⁶⁴. Колишній працівник міськради Борис також брав у ній участь:

“ Уже виходили з будівлі, і тут під'їжджають дві машини «Škoda» без номерів. Звідти виходять Пономарьов, автоматники та керівник УТСЗН Володимир Павленко. Пономарьов іде нам назустріч і каже: «А куди ви всі зібралися?» Підходить до Кульматицького з автоматом і каже: «Володю, а що це ви мене не покликали? Я взагалі-то "мер народний", чи як?» Кульматицький: «А-а, е-е, м-м...». Пономарьов: «Так, заходимо всі назад апаратну проводити». І ми починаємо назад заходити в будівлю⁶⁵.

Прессекретар міськради Тетяна Шульга розповіла⁶⁶ про зустріч із Вячеславом Пономарьовим після наради. Він пообіцяв безпеку всім співробітникам під час роботи й погодився з тим, що працівники виконавчого комітету міськради будуть працювати в інших приміщеннях.

Уже того ж дня бойовики заарештували депутата міської ради Вадима Сухоноса начебто за співпрацю з Олегом Котенком, радником Олександра Турчинова (секретаря РНБО). Пономарьов особисто розмовляв із затриманим депутатом, який погодився співпрацювати «з нашим слідством»⁶⁷ – озброєними людьми в підвалі СБУ під керівництвом Ігоря Гірка (Стрелкова). Сухонос знаходився в підвалі СБУ впродовж 10 діб. Його звільнили разом із затриманими журналістами та представниками ОБСЄ на початку травня. Після звільнення депутат покинув місто⁶⁸.

26 квітня в міськраді відбулася зустріч Пономарьова з депутатським корпусом Слов'янська. За інформацією депутата Надії Кушакової⁶⁹, депутати отримали від Пономарьова «вичерпні відповіді». У зустрічі брали участь Неля Штепа та 29 депутатів міськради. Представників ЗМІ на зустріч не запрошували.

«Охочих не працювати з нами не було, усі чітко й ясно озвучили свою позицію, ми готові працювати, виконуючи всі вказівки для того, щоб місто й далі було життєздатним, і наші громадяни не знали ніяких неприємностей», – сказав Пономарьов під час однієї з пресконференцій⁷⁰.

Відділи та управління виконавчого комітету міськради виконували свої функції щодо забезпечення життєдіяльності міста, навіть коли вони перемістилися до комунальних установ міста⁷¹.

64
Аппаратное совещание в Славянске, 22.04.14, YouTube: Slavgorod.com.ua, <http://bit.ly/2NjqIQ>.

65
Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

66
Татьяна Шульга рассказала о встрече Вячеслава Пономарева, YouTube: Slavgorod.com.ua, 22.04.2014, <http://bit.ly/31ZEUpJ>.

67
Вячеслав Пономарев о задержании Вадима Сухоноса, YouTube: AnnaVo, 23.04.2014, <http://bit.ly/2ZaGVT2>.

68
16.09.2014 Медиа майдан. В гостях Вадим Сухонос, депутат Славянского городского совета, YouTube: Общественное ТВ Донбасса, 16.09.2014, <http://bit.ly/33Qc2D>.

69
Надежда Кушакова о встрече с В. Пономаревым, YouTube: Slavgorod.com.ua, 26.04.2014, <http://bit.ly/2Zobnol>.

70
Вячеслав Пономарев заявил, что экс-мэр Славянска Неля Штепа находится под охраной, в хороших условиях, Slavgorod.com.ua, 23.04.2014, <http://bit.ly/31ZNBkb>.

71
Новое местонахождение структурных подразделений Славянского городского Совета, Slavgorod.com.ua, 22.04.2014, <http://bit.ly/2Zos3Qq>.

Зокрема, відділ цивільного захисту інформував місцеве населення щодо правил поведінки під час воєнних дій, а також про наявні захисні споруди на території міста⁷². Міський відділ освіти прийняв рішення щодо зупинення роботи шкіл і дошкільних навчальних закладів до нормалізації ситуації в місті⁷³ та намагався організувати проведення ЗНО у Слов'янську⁷⁴. Продовжувало функціонувати й Управління праці та соціального захисту населення⁷⁵.

Неузгодженість дій органів влади, неготовність і нерозуміння нових обставин іноді призводили до курйозних ситуацій.

“*Із Донецька надійшло розпорядження голови облдержадміністрації. У двадцятих числах травня відбувається вшанування пам'яті жертв радянських репресій. Нам надійшло розпорядження провести мітинг у цей день, приспустити українські прапори на адміністративних будівлях. Кажуть: «Спробуйте, як вийде, головне – звіт надіслати». Ну, ми і написали, що державні прапори приспущені, мітинг проведено. Тобто люди були геть відірвані від реальності. І тоді я зрозумів, що в нашій системі панує хаос*”⁷⁶.

Працівникам органів місцевого самоврядування міста виплачували заробітну плату до середини травня, доки в місті працював відділ Державного казначейства України.

«А потім казначейство оголосило про те, що воно зачиняється, тому що в них не залишилося співробітників. Усі пішли. Хто у відпустку, хто втік, хто зник...», – розповідає автору під час інтерв'ю колишній посадовець міськради Борис⁷⁷.

Мешканці почали покидати місто. Це стосувалося і співробітників органів місцевого самоврядування, які дедалі рідше виходили на роботу. Свої обов'язки виконували здебільшого формально та за інерцією, через необхідність займати себе будь-якою роботою під час облоги.

Значна частина суддів і працівників апарату суду теж не працювали та брали відпустки, у тому числі за власні кошти. Слухання цивільних та адміністративних справ у цей час не проводилося. Судді та працівники виходили на роботу виключно з кримінальних справ, де вирішувалися процесуальні питання щодо перебування під вартою. Особливі справи суддів вивезли на випадок захоплення будівлі.

72

«Сирены визжат, на площади мамы ходят», Slavgorod.com.ua, 06.05.2014, <http://bit.ly/2Nq6ete>.

73

Работа детских садов и школ в Славянске приостановлена до начала функционирования общественного транспорта, Slavgorod.com.ua, 06.05.2014, <http://bit.ly/2ZpuONy>.

74

Александр Зубарев о работе учебных заведений, ч. 1, YouTube: Slavgorod.com.ua, 20.05.2014, <http://bit.ly/31UrfAn>.

75

Начальник УТСЗН на аппаратуре 13 мая, YouTube: Slavgorod.com.ua, 13.05.2014, <http://bit.ly/2Pa8F5Z>.

76

Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

77

Там само.

«НАРОДНІ ДРУЖИНИ»

Однією з особливостей незаконного режиму бойовиків було намагання легітимізувати свою діяльність за допомогою процедур, які передбачало українське законодавство, зокрема, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁷⁸. Пономарьов і сам відзначав, що регулярно проводить зустрічі з депутатами та громадськістю задля «підтвердження повноважень народного ополчення»⁷⁹.

28 квітня на сесії міськради зареєструвалися 42 депутати – цього було достатньо для ухвалення важливих рішень. Уперше за багато років засідання відбувалося за зачиненими дверима⁸⁰. Головою засідання обрали депутата міськради Воропаєва. Присутнім був також і Пономарьов, який у протоколі значився як «народний мер». На сесії ухвалили рішення створити та затвердити «Положення про Слов'янську народну дружину (муніципальну міліцію) територіальної громади міста Слов'янська».

Відповідно до ст. 17 Конституції України⁸¹ військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

На території України забороняються створення і функціонування будь-яких збройних формувань, які не передбачені законом. Єдиним законодавчим органом в Україні є Верховна Рада України. Статтею 260 Кримінального кодексу України⁸² (ККУ) передбачена відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Незважаючи на це, рішення міськради стало спробою надати правову визначеність і статус збройним формуванням, які вже встановили контроль над містом.

Положення про Слов'янську народну дружину (муніципальну міліцію) містило численні посилання на Конституцію та Закони України. Члени дружини зобов'язувалися «виховувати почуття поваги до Законів України, захищати конституційні права та законні інтереси громадян, суворо дотримуватись чинного законодавства України»⁸³.

Прийняте сесією Положення також дозволяло представникам керівного органу Слов'янської народної дружини носити вогнепальну зброю «за умови законного її оформлення відповідно до чинного законодавства». Спрощене оформлення дозволів на право носіння вогнепальної зброї для особового складу народної дружини передбачене при «введенні надзвичайного стану в країні».

78

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», офіційний сайт Верховної Ради України, <http://bit.ly/31UoAXn>.

79

Пресс-конференция В. Пономарева 26 апреля, YouTube: Slavgorod.com.ua, 26.04.2014, <http://bit.ly/2HyJ807>.

80

28 апреля в Славянске состоялась внеочередная сессия Славянского городского совета, YouTube: Деловой Славянск, 28.04.2014, <http://bit.ly/2zclMIS>.

81

Конституція України, офіційний сайт Верховної Ради України, <http://bit.ly/31STQpR>.

82

Кримінальний кодекс України, офіційний сайт Верховної Ради України, <http://bit.ly/2KZR9vK>.

83

Как депутаты Славянского городского совета Украину предавали, 6262com.ua, 24.09.2015, <http://bit.ly/2zdkcXe>.

За іронією долі, Штепа також підписала рішення сесії щодо створення збройного формування, яке її затримало та позбавило волі.

Пізніше на пресконференції 16 травня Пономарьов повідомляв, що Слов'янська народна дружина отримала офіційний статус і зареєстрована Державною реєстраційною службою України в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців⁸⁴.

Іншим важливим питанням порядку денного сесії була спроба легітимізувати «народного мера» Пономарьова. Депутати внесли на розгляд сесії питання про його призначення в. о. голови Слов'янської міської ради до проведення виборів.

Після обговорень і консультацій Пономарьова призначили «головою виконавчого комітету міської ради», що прямо суперечить ч. 4 ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁸⁵. Повноваження з керівництва виконавчим комітетом може мати лише законно обраний міський голова.

Одним із рішень міської ради 28 квітня було доручити місцевій виборчій комісії організацію проведення «референдуму» 11 травня 2014 року.

Усі рішення сесії були ухвалені одноголосно.

Депутати внесли питання і щодо відставки чинної міської голови Нелі Штепи, але рішення не ухвалили. 30 квітня в бойовиків виникла потреба провести ще одну закриту сесію міськради⁸⁶, на якій були присутні 42 депутати. Головою зборів обрали депутата міськради Іваненка.

84

Славянская народная дружина получила официальный статус, YouTube: Slavgorod.com.ua, 16.05.2014, <http://bit.ly/2zh9yyB>.

85

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», офіційний сайт Верховної Ради України, <http://bit.ly/31UoAXn>.

86

Депутаты горсовета Славянска приняли оставку мэра Нели Штепы, YouTube: Деловой Славянск, 30.04.2014, <http://bit.ly/2Zl3aoP>.

В'ячеслав Пономарьов у будівлі міськради Слов'янська.
Джерело: vp.donetsk.ua

Цього ж дня на адресу міськради надійшла заява міської голови Штепи про дострокове звільнення з посади за власним бажанням із 29 квітня 2014 року. Сесія міськради ухвалила рішення задовольнити цю заяву, яку Штепа власноруч написала та підписала.

“ Вони намагались інтегруватися в українські органи влади. Але це було якось безграмотно... наприклад, вони почали примушувати Нелю Штепу написати заяву про відставку. І вони її змусили. Далі зібрали депутатів на сесію. Депутати, як віслюки, зібрались, тому що в кожного сім'я, якесь майно... Хтось з ідейних міркувань, хтось через страх, хтось через традиційну покірність. Вони зібрались, і Штепа написала заяву про відставку. І депутати проголосували⁸⁷.

Після дострокового звільнення Штепи повноваження міського голови мали перейти до чинного секретаря міськради⁸⁸ – представника Партії регіонів Самсонова Олександра Анатолійовича. Він не брав участі в сесіях, які відбулися 28 й 30 квітня, та фактично самоусунувся від виконання своїх повноважень. Секретар начебто перебував на лікарняному.

87
Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

88
Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», офіційний сайт Верховної Ради України, <http://bit.ly/31UoAXn>.

89
Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

90
Там само.

Право підпису фінансових документів замість Штепи передали її заступнику Титяніну Олегові Володимировичу. «По суті, вишло так, що підписувалися фінансові документи. Орган місцевого самоврядування працював, міліція формально працювала, але все контролювали люди з автоматами», – розповідає під час інтерв'ю Денис⁸⁹.

Депутати ухвалили рішення надати в безкоштовне користування приміщення міської ради для розміщення штабу народної дружини Слов'янська строком на 1 рік.

Також вони ухвалили рішення про створення Координаційної ради з питань місцевого самоврядування та затвердили особовий склад, який раніше обрали 14 квітня на мітингу на центральній площі. Очолив Координаційну раду перший секретар Комуністичної партії України в Слов'янську Хмельовий Анатолій Петрович.

“ «Денеєрівці» створили Координаційну раду при місцевому самоврядуванні для контролю. Вони туди включили деяких депутатів міськради від КПУ та СПУ, а також проросійських активістів, і намагалися ходити та качати права. Вони, наприклад, приходили до керівника фінуправління й казали, що треба щось профінансувати. Це було смішно. Вони навіть не розуміли, як це працює. Думали, що захопили владу – і все⁹⁰.

«РЕФЕРЕНДУМ»

Одним із ключових рішень, ухвалених під час сесії 28 квітня, була організація проведення «референдуму» щодо державної самостійності «Донецької народної республіки».

Міську територіальну виборчу комісію очолила Лілія Барташевич.

«До війни вона очолювала якусь жіночу громадську організацію. Чого вона взагалі туди пішла, не розумію. Вона взагалі... конформістка. Грошей вирішила заробити. Тепер сидить у Криму... вона в Україні в розшуку», – розповів автору Борис⁹¹.

7 травня лідер слов'янських комуністів та голова Координаційної ради Анатолій Хмельовий повідомив про надходження в місто бюлетенів, підготовку запрошень і приміщень для проведення «референдуму».

Із метою організації проведення «референдуму» «голова виконавчого комітету» Пономарьов проводив зустрічі з керівниками вуличних комітетів міста. Останні по-різному ставилися до участі в проведенні «референдуму». Деякі працівники органів місцевої влади зайняли позицію невтручання.

“ *Частина квартальних дала відмову. Незважаючи навіть на власну проросійську позицію. Про це казала керівник оргвідділу, що їй дзвонять квартальні із запитанням: «Що робити?» Вона їм казала, що не знає, що робити. Ну і вирішили: кожен сам для себе визначається, що йому робити. Чинівники в цій ситуації переважно самоусувалися. Вони просто не розуміли, як їм діяти⁹².*

91
Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

92
Там само.

Лілія Барташевич, голова виборчої комісії з проведення «референдуму» у Слов'янську. Джерело: 6262.com.ua

Урни для проведення голосування знаходилися на балансі міської ради.

“ Приїжджає Ігор, нахабний такий «денеєрівець». Приїхав до співробітника міськради, у якого були ключі від складу з урнами, і каже: «Давай відчиняй! Нам урни потрібні!» А співробітник каже: «Я ключі вдома забув». На що Ігор сказав, що в нього є автомат, і він зараз зламає замок автоматом. Тоді співробітник поїхав додому по ключі. Відкрив йому склад. Вони підігнали «Газель», яку відібрали у якогось підприємця на блокпосту, завантажили туди урни й почали їх розвозити на дільниці⁹³.

93
Там само.

На думку місцевого жителя Дениса, бойовикам було байдуже скільки громадян братиме участь.

“ Їм було плювати – проведуть вони «референдум» чи не проведуть, прийде на нього хтось чи не прийде. Ось таке було відчуття. Головне – щось провести, а як воно буде – це вже друге питання. Головне – створити картинку, що всі підтримують «референдум». Ось це їм було головне зробити.

Приміщення виконавчих комітетів місцевих рад, які виконували функцію органів місцевого самоврядування, використовували під час проведення «референдуму» як місця для голосування поряд із виборчими дільницями, які зазвичай були в школах та інших установах.

9 травня, під час святкування Дня Перемоги, Неля Штепа, яка й далі перебувала під арештом у будівлі міськради, взяла участь

Агітаційна листівка «референдуму»
11 травня 2014 року.
Джерело: Slavgorod.com.ua

у мітингу на центральній площі міста. Там ексмер закликала підтримати «референдум»: *«Ми не повинні впустити в наше місто нікого. Ми обов'язково маємо 11-го числа прийти на "референдум"..."*⁹⁴

Міліція Слов'янська під час проведення «референдуму» 11 травня стежила за порядком на виборчих дільницях⁹⁵.

*«Міліція теж на ці дільниці виставила по людині, по два беззбройних міліціонери, які просто, як меблі, там стояли. Ну, а ті міліціонери, які перейшли на бік «ДНР» (представники створеної муніципальної міліції), стояли з автоматами»*⁹⁶, – пригадує мешканець Слов'янська Денис.

«ГОЛОВА ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ»

Призначений сесією міськради «голова виконавчого комітету» Слов'янська В'ячеслав Пономарьов почав видавати накази та доручення, обов'язкові для виконання на території міста.

Зокрема, 29 квітня він доручив очільникові відділу освіти проводити бесіди з директорами шкіл і дитячих садків міста⁹⁷, 30 квітня в місті ввів заборону на продаж алкогольних напоїв із 20-ї вечора до 10-ї ранку⁹⁸.

Під час зустрічей із депутатами «народний мер» намагався вирішувати питання діяльності місцевої міліції, зокрема проблеми виїзду співробітників на констатацію фактів смерті⁹⁹.

На пресконференції 12 травня Пономарьов зазначив, що він є «головою виконавчого комітету»: *«Оскільки Неля Ігорівна Штепа пішла у відставку, ніхто не проти, щоб містом займався я. Треба буде – проведемо вибори. Всьому свій час»*. На запитання щодо долі колишньої міської голови він відповів: *«Вона взагалі сказала: "Мені це все набридло, я хочу поїхати відпочивати". Як тільки відвоюємо – тоді й поїде»*¹⁰⁰.

94

День Победы в Славянске Неля Штепа, YouTube: Slavgorod.com.ua, 09.05.2014, <http://bit.ly/2P9aQqm>.

95

Голосующих жителей Славянска защищают милиционеры, ополченцы и казаки, НТВ, 11.05.2014, <http://bit.ly/2ZKjcvd>.

96

Інтерв'ю С-2 від 06.12.2018.

97

Председатель исполнительного комитета Славянска Вячеслав Пономарев сообщил, что опасностей для детей в черте города нет, Slavgorod.com.ua, 29.04.2014, <http://bit.ly/2zeC1oP>.

98

В Славянске сухой закон: после 20.00 продажа спиртных напитков запрещена, Slavgorod.com.ua, 30.04.2014, <http://bit.ly/33TUBAA>.

99

Надежда Кушакова о встрече с В. Пономаревым, YouTube: Slavgorod.com.ua, 26.04.2014, <http://bit.ly/2Zobnol>.

100

Вячеслав Пономарев о Неле Штепе 12 мая, YouTube: Slavgorod.com.ua, 12.05.2014, <http://bit.ly/2HKCpqd>.

Неля Штепа, В'ячеслав Пономарьов під час урочистого заходу 9 травня 2014 року у Слов'янську. Джерело: Slavgorod.com.ua

Пономарьов також відзначив необхідність проведення нових виборів: *«Усе це буде трохи змінено. На цей момент із 66 депутатів збори відвідують 42-43 – це зайвий баласт. Будуть зміни в колишньому складі, оскільки багато що не відповідає реаліям...»*.

Він також повідомив про плани щодо створення муніципального транспорту, у якому будуть безкоштовно їздити пільгові категорії пасажирів, запевнив у своєчасному отриманні заробітних плат і пенсій та поділився планами на майбутнє, де *«все буде створюватися нове, засноване на “народоуправленні”»*¹⁰¹. Пізніше «голова виконавчого комітету» заявив, що в місті запроваджена система ліцензування діяльності з приватних перевезень (служби таксі). Із метою отримання ліцензії перевізникам необхідно було звертатися до транспортного відділу виконавчого комітету. Перевізники, які не мали ліцензії, не могли надавати послуги з перевезення пасажирів на території Слов'янська та Слов'янського району¹⁰².

101

Пономарев о муниципальном транспорте, YouTube: Slavgorod.com.ua, 12.05.2014, <http://bit.ly/2ZokJ3r>.

102

Пресс-конференция Пономарева 14 мая, ч. 1, YouTube: Slavgorod.com.ua, 14.05.2014, <http://bit.ly/330uECA>.

103

Лидер донецких «регионалов» просит «народного мэра Славянска» отпустить ненужную Нелю Штепу, Остров, 13.05.2014, <http://bit.ly/2MvxbfJ>.

104

Вячеслав Пономарев обратился к суду и прокуратуре, YouTube: Slavgorod.com.ua, 13.05.2014, <http://bit.ly/31TrBHW>.

105

Пресс-конференция Пономарева 14 мая, ч. 3, YouTube: Slavgorod.com.ua, 14.05.2014, <http://bit.ly/33Rkykt>.

106

Пресс-конференция Вячеслава Пономарева 20 мая, YouTube: Slavgorod.com.ua, 20.05.2014, <http://bit.ly/2HiGues>.

13 травня до «народного мера» Пономарьова звернувся голова Донецької обласної організації Партії регіонів Микола Левченко з проханням звільнити Нелю Штепу: *«Я вас дуже прошу, вона вам не потрібна. Вона не має жодного відношення до «Правого сектору», націоналізму, неофашизму. Ви просто її утримуєте»*¹⁰³. Ініціатива Левченка виявилася безрезультатною.

13 травня на апаратній нараді виконавчого комітету міської ради «народний мер» Пономарьов звернувся до суддів і прокурорів міста¹⁰⁴:

“

Із першого дня я весь час хотів поспілкуватися з нашим прокурором та з ким-небудь із суддівського корпусу. Я думаю, судовий корпус міста Слов'янська почує мене, тому що займати мишачу позицію, заховавшись у нірку, і чекати, як воно вийде... Товариші судді і прокурори! Хотів би вас бачити тут, у виконкомі. Якщо не розумієте російської мови, а тільки українську – то вам доведеться звільнити нашу територію. Ми своїх суддів самі знайдемо.

14 травня Пономарьов зазначив, що місто припинило сплачувати податки до українського бюджету: *«Ми сплачуємо пенсійний фонд, податки на Київ не сплачуємо, оскільки йде формування міського бюджету. Усі податкові виплати в бік Києва я припиняю... Ми їх годувати вже не будемо. Досить»*¹⁰⁵.

На пресконференції 20 травня «голова виконавчого комітету» повідомив, що вибори Президента України 25 травня в місті не відбудуться. Також він закликав чоловіків ставати на захист міста¹⁰⁶.

Після захоплення влади в місті бойовики робили публічні заяви щодо постраждалих від обстрілів. Під час чергової зустрічі з медіа Пономарьов повідомив про можливості фінансування літнього відпочинку для дітей у піонерських таборах Святогірська та республіки Крим, «поки напруга не зменшиться». Постраждалим від обстрілів¹⁰⁷ пообіцяли відновити оселі, а тим, у кого житло зруйноване, – пообіцяв надати нове: «У нас є і квартири, і будинки»¹⁰⁸.

Наприкінці травня під час апаратної наради внаслідок загострення збройного протистояння зі Збройними силами України «голова виконавчого комітету» доручив міським ЖЕКам перевірити стан підвалів і бомбосховищ та порадив мешканцям багатоквартирних будинків організувати чергування, щоб запобігти мародерству¹⁰⁹.

«Від нас пропозиція підготуватися до евакуації дітей і дорослих, хто не бажає залишатись у місті. У нас є можливість переїжджати в район Святогірська... в Росію, в Крим», – з такою заявою виступив Пономарьов під час апаратної наради виконавчого комітету 27 травня. Яким чином ця евакуація мала відбуватися, залишалося невідомим¹¹⁰.

«МЕР» ВІД СТРЕЛКОВА

10 червня Пономарьова заарештували та змістили з посади за рішенням «командира народного ополчення Слов'янська» Ігоря Гірка (Стрелкова)¹¹¹ «за ведення діяльності, несумісної із цілями та завданнями цивільної адміністрації». Пономарьова ув'язнили в будівлі міського відділу СБУ, у якій він перебував до 5 липня, дня звільнення міста від бойовиків «ДНР».

12 червня Гіркін призначив нового «в. о. голови виконавчого комітету». Ним став колишній офіцер КДБ і голова Слов'янського управління праці та соціального захисту населення Володимир Павленко¹¹². «Мером» міста він став випадково – його машину

107

Детальніше про обстріли міста читайте в розділі Марії Білякової та Наталії Каплун «85 діб під вогнем».

108

Вячеслав Пономарев об оздоровленні дітей Славянська 20 мая, YouTube: Slavgorod.com.ua, 16.05.2014, <http://bit.ly/2KP5Jrh>.

109

Вячеслав Пономарев поручил ЖЭКам проверить все подвалы и бомбоубежища Славянска, YouTube: Slavgorod.com.ua, 27.05.2014, <http://bit.ly/2NvfrAR>.

110

Вячеслав Пономарев об эвакуации, YouTube: Slavgorod.com.ua, 27.05.2014, <http://bit.ly/2MwOvTe>.

111

Пономарев смещен с должности – Стрелков, Корреспондент.net, 10.06.2014, <http://bit.ly/31YclUa>.

112

Эксклюзив КП. Новый мэр Славянска Владимир Павленко, YouTube: Радио «Комсомольская правда», 16.04.2014, <http://bit.ly/2KP4Peb>.

Новий «мер» Володимир Павленко. Джерело: tsn.ua

зупинила «людина Стрелкова». Павленкові сказали, що тепер містом доведеться керувати йому¹¹³.

Заступником нового «мера» стала Неля Штепа, яка проводила наради з працівниками комунальних установ. У той самий час вона далі перебувала під арештом у будівлі міської ради¹¹⁴.

Павленко керував містом у період найгострішої фази збройного протистояння. Утім на посаді він протримався лише місяць. У місті виникли суттєві проблеми зі зв'язком, електрикою. Також були перебої з постачанням інших життєво важливих ресурсів.

Наприкінці червня, коли українська армія готувала штурм міста, за ініціативою секретаря міської ради Самсоненка міськрада припинила діяльність у зв'язку з воєнними діями.

“ Заходить Олександр Самсонов і каже, що треба з міста їхати, тому що тут уже робити нічого, і будуть бої... І сказав підготувати розпорядження про тимчасове припинення діяльності міськради. А він його підпише. І щоб ми їхали. Тоді ми швидко набрали це розпорядження, роздрукували, Самсонов підписав його, і все. І ми поїхали¹¹⁵.

Через відсутність мобільного зв'язку в місті співробітники міської ради, які залишились у Слов'янську, розробили особливий план комунікації між собою. «Ми домовилися, що ті, хто залишаються, якщо виживуть, щоб зустрічалися в парку «Шовковичний» у позначеному місці. Але я відразу сказав, що їду і не прийду, щоб не думали, що я загинув. А хтось залишився, і я знаю, що ходили на зустрічі», – пригадує Борис¹¹⁶.

ЕПІЛОГ

Після звільнення міста українською армією «мер» Володимир Павленко виїхав до Білорусі, а в 2015 році став «міністром державної безпеки ДНР».

Колишній «голова виконавчого комітету» Олександр Пономарьов разом з угрупованнями «ДНР» відступив до Донецька, а потім виїхав до Росії.

«5 липня, коли бойовики пішли, її залишили зачиненою. Вона [Неля Штепа, – ред.] вибила двері. Було видно, що двері зсередины виламані. І вона пішла по місту, де її зустрів міліціонер, якому вона сказала, що хоче до себе додому, у Званівку»¹¹⁷, – розповідає під час інтерв'ю Денис про звільнення Штепи.

113

«Мэром» стал случайно, авто остановили ДНРовцы и сказали, «придется руководить городом», Vesti, 04.09.2014, <http://bit.ly/2L5e9JK>.

114

Нелі Штепа почала працювати на терористів, YouTube: ТСН, 13.06.2014, <http://bit.ly/2ZuuGAt>.

115

Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

116

Там само.

117

Там само.

Залишки фортифікаційних споруд НЗФ поруч із відділком міліції (ззовні та зсередини).
 Фото Реуцького Костянтина, 18.07.2014

Неля Штепа залишилась у Слов'янську. 11 липня 2014 року її затримали українські правоохоронні органи. 13 липня 2014 року екстер була заарештована прокуратурою Харківської області. Наразі триває судова справа щодо її обвинувачення в посяганні на територіальну цілісність і недоторканність України, що призвело до загибелі людей та інших тяжких наслідків.

Повернення органів місцевого самоврядування до українського правового поля розпочалося відразу після звільнення міста від збройних формувань «ДНР». До міста повернувся Олександр Самсонов, секретар міської ради, який почав виконувати повноваження міського голови¹¹⁸.

118
СМІ: и. о. мэра Славянска стал
«регионал» Александр Самсонов,
УНИАН, 09.07.2014,
<http://bit.ly/31UqDe3>.

119
Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

120
Рішення міської ради від 22.08.2014
№ 2-LXV-6, офіційний сайт
Слов'янської міської ради,
<http://bit.ly/2Hm6SUV>.

“ Ну, і потім пішло-поїхало... Стояло завдання – відновити життя в місті. Усі почали стягуватися до міськради. Нічого ж не працює. Міськгаз – живі чи ні? Лікарі – живі чи ні? Чорт ногу зломить – такий хаос був. Поступово люди почали підтягуватися, координуватися... Прийшла швидка допомога, сказали, що у них бойовики при відступі на Донецьк забрали 12 машин. Потім транспортники прийшли, у них автобуси викрали. У когось ще щось забрали... Але поступово ми відновилися¹¹⁹.

22 серпня 2014 року на сесії міськради депутати ухвалили скасувати рішення від 28 та 30 квітня 2014 року з урахуванням того, що «місто перебувало під контролем бойовиків і рішення приймалися під впливом збройних погроз»¹²⁰.

На прикладі Слов'янська можна побачити, як бездіяльність і невтручання органів місцевої влади призвели до втрати контролю над містом і створили сприятливі умови для нападу ззовні. На початку квітня 2014 року фактичний контроль над містом перейшов до боєздатних та організованих «загонів самооборони», які отримали доступ до озброєння, контролювали стратегічні сполучення та мали потужну пропагандистську підтримку.

Розгортання російської агресії та правове свавілля, яке виникло в самопроголошених республіках, ще раз підкреслюють негативну роль місцевої «еліти» в подіях весни 2014 року. «Творці російської весни» вміло використали слабкості й політичну незрілість місцевої влади та завдали непоправної шкоди цивільному населенню Слов'янська. Діяльність міського голови, міської ради

та її виконавчих органів створювала підґрунтя для легітимізації встановленого режиму на місцевому рівні. Згодом «голова виконавчого комітету» та його наступник, які в незаконний спосіб отримали владні повноваження, фактично виконували протиправну діяльність із керування містом.

Під час захоплення міста бойовиками відбувалися brutальні порушення Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та міжнародного права щодо прав та свобод цивільного населення. Надання належної правової оцінки та кваліфікації описаним подіям має відіграти важливе значення в контексті відтворення історичної правди та подолання безкарності за вчинені злочини.

Медиа-
отдел

Напис зроблений учасниками НЗФ на кабінеті в захопленій будівлі СБУ.
Фото Реуцького Костянтина, 19.07.2014

«ІНШЕ МІСТО»: СЛОВ'ЯНСЬК ЯК ПОЛЕ БОЮ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

НАДІЯ НЕСТЕРЕНКО

Східноукраїнський центр громадських ініціатив

«Слов'янськ», «Славянск», «Sloviansk» – навесні 2014 року Слов'янськ увірвався в український та світовий інформаційний простір. Це була перша точка окупації Донбасу. Про Слов'янськ писали ключові світові видання: BBC, The Telegraph, The Guardian, тощо¹²¹. В українських і російських інтернет-медіа менше ніж за три місяці окупації було понад 26 тисяч* згадок про Слов'янськ. Але це все було «інше місто»¹²².

*Шляхом моніторингу інтернет-джерел і за допомогою парсингу [автоматизованого збору інформації, – ред.] даних видачі пошукових систем вдалося зібрати 26 165 інтернет-публікацій українських і російських інтернет-ресурсів за період із 12 квітня 2014 року по 5 липня 2014 року, у яких згадувався Слов'янськ. Після збору даних кожну статтю додатково перевірили, щоб переконатися, що в ній згадується Слов'янськ.

Загалом проаналізовано понад 738 інтернет-видань, які відсортовані на три групи: українські центральні видання (222 видання), місцеві (226 видань) та російські (290 видань). Із місцевих видань відділили окрему групу для аналізу – медіа Донецької області.

Належність видань до тих чи інших груп визначалася за допомогою аналізу контенту сайту, місцезнаходження редакції, а також за допомогою ресурсів Whois та SimilarWeb.

Під час аналізу лексики заголовків публікацій вдалося виділити семантичні структури та осіб, яких найчастіше цитували та згадували інтернет-видання у своїх заголовках. Автори дослідження «Соціальні кліки: Що і хто читає в Твіттері?» дійшли висновку, що лише 41 % людей читає текст повністю, а 59 % користувачів читають лише заголовки¹²³. Досить імовірно, що подібна тенденція притаманна і прочитанню публікацій в інтернет-ЗМІ, тому можна стверджувати, що саме заголовки мають найбільший вплив на читача. Також деякі опитані мешканці Слов'янська говорили, що читали лише заголовки новин про місто.

У розділі описано механізм впливу російської пропаганди на події в Слов'янську та на його мешканців. Для цього авторка разом з іншими дослідниками ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив» поспілкувалася із жителями Слов'янська, які перебували в місті в період окупації, та з місцевими журналістами.

Прізвища та імена респондентів, згаданих у розділі, змінено.

3

121

Ukraine crisis: Military observer freed in Sloviansk, BBC, 27.04.2014, <https://bbc.in/2LMH7QL>; Frontline Slavyansk: inside an occupied Ukrainian town, 21.04.2014, The Telegraph, <http://bit.ly/2JBaKlb>, Ukraine crisis: Vladimir Putin warns of 'consequences' after Slavyansk skirmish, The Guardian, 24.04.2014, <http://bit.ly/2XXXeBk>.

122

Інтерв'ю С-3 від 08.11.2018.

123

Поколение интернет-хомячков: 59 % новостей читают не дальше заголовка, Правда.ру, 15.08.2016, <http://bit.ly/203oFWX>; Шокуючи заголовки та нудні прес-релізи: як одеські ЗМІ маніпулюють із назвами новин, ІМІ, 30.07.2018, <http://bit.ly/2LP6BNk>.

Ольга Сергієнко нарікала на дезорієнтацію та дискомфорт через новини українських ЗМІ: *«Відкриваєш телебачення, а тут – Оля Фреймут перевіряє чистоту й порядок у ресторані. Дивишся – нічого ніде не відбувається. Таке відчуття, що ніде нічого не сталося. Іноді якимсь зведенням відбуваються якісь події»*¹²⁴.

Жінка додає, що часто про події в Слов'янську не знали жителі Донецька та інших міст поблизу: *«У Донецьк телефонували. Там говорили: “Що ви говорите? Яка війна?”»*.

Проукраїнськи налаштовані громадяни отримували інформацію про події в місті з власних спостережень, довірених людей, соціальних мереж. Для передання й отримання інформації щодо подій у місті активно використовувалися телефонні додатки «Переговорка» та «Zello». Вони відвідували сторінки українських центральних інтернет-видань («Українська правда», «Цензор-Нет», агрегатор новин «УкрНет»)¹²⁵, але наразі йдеться про проукраїнське населення. Інші ж споживали новини, які продукувала російська пропаганда.

Пропаганда – це інформація, яка не є об'єктивною й використовується для впливу на аудиторію та подальший порядок денний, часто шляхом вибіркового подання фактів для підтримки конкретного синтезу чи сприйняття, або з використанням емоційно забарвленої мови для отримання нераціонального відгуку на подану інформацію¹²⁶.

Медіаексперт і керівник моніторингової групи ГО «Білоруська асоціація журналістів» Олесь Антипенко виділив 14 ознак пропаганди¹²⁷. Із них характерними для висвітлення подій у Слов'янську були:

- Подання подій у чорно-білому світлі.
- Нагнітання ситуації. Створення почуття тривоги, небезпеки, страху, істерії або, навпаки, почуття ейфорії, гордості за владу, економічну та політичну систему країни. Важливим елементом цього прийому є культивування образу ворога та його демонізація.
- Культивування позитивного образу того, у чиїх інтересах ведеться пропаганда. Репрезентація його як джерела правди, носія високих людських якостей, різних професійних умінь, прозорливості або навіть геніальності.
- Підкріплення через звернення до авторитетів, релігії, історії та інших джерел із метою підтвердити пропагандистські посили.
- Дискредитація опонентів, позбавлення голосу людей, які мають критичну думку.
- Специфічна лексика, використання штампів, мови ненависті, навішування ярликів, ігнорування принципів журналістської етики.

124

Інтерв'ю С-3 від 08.11.2018.

125

Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018; Інтерв'ю С-3 від 08.11.2018; Інтерв'ю С-5 від 12.12.2018; Інтерв'ю С-6 від 14.12.2018; Інтерв'ю С-7 від 13.12.2018.

126

Propaganda, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/>.

127

14 признаков пропаганды, которые должен знать каждый, mediakritika.by, 18.01.2016, <http://bit.ly/2JEDFVo>.

- Створення в інформаційній сфері домінантного становища для тих медіа, які здійснюють пропаганду. Монополізація ЗМІ. Явна або прихована цензура. Самоцензура журналістів.

Довіра населення Донецької та Луганської областей до російських медіаресурсів була досить великою. За даними дослідження Internews, у 2014 році в Донецькій області російське телебачення переглядала максимальна по Україні (без анексованого Російською Федерацією Криму) кількість респондентів – 71 %¹²⁸. За результатами опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології восени 2014 року, лише 7 % респондентів повністю довіряли українському телебаченню, 50 % – частково, а 34,5 % – геть не довіряли. Повну довіру до російського телебачення засвідчили 20,5 % опитаних, 67 % російському телебаченню довіряли частково і лише 7 % не довіряли взагалі¹²⁹.

Хрестоматійним прикладом російської пропаганди став «розп'ятий у Слов'янську хлопчик». У липні 2014 року на російському державному телеканалі «Первый канал» вийшов новинний сюжет. У ньому жінка, яка представилася «біженкою зі Слов'янська», розповіла, що українські військові в день звільнення Слов'янська зігнали жителів на центральну площу і влаштували публічну страту трирічного хлопчика та його матері. Він був нібито розп'ятий на дошці оголошень, а жінку прив'язали до танка й волочили по вулиці, поки вона не померла¹³⁰. Журналісти російського телеканалу «Дождь» і російського видання «Новая газета» довели, що ця історія сфальсифікована¹³¹.

Утім історія про «розп'ятого хлопчика» з'явилася вже після звільнення Слов'янська. Опитані жителі розповіли авторці про численні обстріли житлових будинків, шкіл, дитячих садків, які здійснювали учасники НЗФ під час окупації міста для того, щоб російська пропагандистська машина могла звинуватити в обстрілах українських військових.

На думку місцевого жителя Андрія Петренка, окупований Слов'янськ став своєрідним знімальним майданчиком, де російські ЗМІ спотворювали інформацію «в тому напрямку» і «тому вигляді, у якому їм було зручно й потрібно»¹³².

“Бойовики самі стріляли по місту з мінометів. Тому що просто міна сюди не долетить – із будь-якої української позиції сюди міномет не може дострелити. Ось вони лупили з міста десь... Потім, буквально через п'ять хвилин, туди прилітала знімальна група російських каналів, і вся ця справа знімалася: там загиблі, там розбите скло або поранені»¹³³.

128

Медіаспоживання та довіра до ЗМІ на Донбасі: дослідження Internews, Детектор медіа, 09.03.2016, <http://bit.ly/2JucOwo>.

129

ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ, Київський міжнародний інститут соціології, 29.10.2014, <http://bit.ly/30rMpFl>.

130

Беженка из Славянска вспоминает, как при ней казнили маленького сына и жену ополченца, Первый канал, 12.07.2014, <http://bit.ly/269bfC4>; Історію про «розп'ятого хлопчика» для Першого каналу вигадала дружина бойовика ДНР, Факти, 14.07.2014, <https://bit.ly/3igCeNM>; Фейк: Героїня сюжету о «распятиом мальчике» в Славянске оказалась среди «жертв» взрыва в Донецке, StopFake, 24.01.2015, <http://bit.ly/30xAFB1>.

131

Жители Славянска – о том, был ли распятый мальчик Первого канала на самом деле, YouTube: Евгений Фельдман, 13.07.2014, <http://bit.ly/2JrTNe1>; А был ли распятый мальчик? Тимур Олевский о том, как журналисты спекулируют на детях войны, Дождь, 14.07.2014, <http://bit.ly/2JCKgof>.

132

Інтерв'ю С-5 від 12.12.2018.

133

Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018.

Жителька Слов'янська Олена Мельник також пригадує, як після обстрілів одразу з'являлися російські журналісти та «свідки подій», які давали інтерв'ю й звинувачували українських військових:

“ Коли обстрілювали школу, багато людей бігли в бомбосховище, а нас примусово загнали. Хоча я не знаю, чи це безпечно – бути в бомбосховищі, коли стріляють по школі, але там були діти, дорослі, з навколишніх будинків бігли. І одночасно з людьми прибігли знімальні групи російські. Вони були там із нами: вони знімали, й оце ж Шалда [вчитель Слов'янська, засуджений за сепаратизм, – ред.] давав інтерв'ю. Він раптово з'явився з дитиною на руках і почав розказувати, що це українська армія «градами» обстрілює. Ми почали кричати просто на цю знімальну групу: «Чому ви нас не питаєте?»¹³⁴.

Костянтин Стеценко зазначив, що за наявністю журналістів російських телеканалів у касках можна було передбачити, що невдовзі учасники НЗФ обстріляють дану місцевість¹³⁵. «Прилетіло прям у дев'ятиповерхівку, біля неї кілька людей загинуло. Мало прилетіти з Карачуна, а стріляли взагалі сепари з залізничного вокзалу – прилетіло в цей двір, в під'їзд вдарило, а вони [російські журналісти, – ред.] сиділи за будинком. За двадцять хвилин до цього вони вже сиділи».

У «Білій книзі інформаційних операцій проти України 2014–2018», опублікованій Міністерством інформаційної політики, описано випадки розповсюдження в соціальних мережах фото хлопчика та дівчинки, нібито вбитих під час обстрілу Слов'янська українськими військовими. Насправді ж хлопчик на фото був убитий у 2010 році в Джанкої, а дівчинка загинула внаслідок обвалу балкону в будівлі кримського санаторію «Юність» у 2013 році¹³⁶.

134
Інтерв'ю С-8 від 15.01.2018.

135
Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018.

136
Біла книга інформаційних операцій проти України 2014–2018, Золотухін Дмитро, 2018, <http://bit.ly/2LOd5w4>.

Скріншот новин про загиблу в 2013 році Діану Сідельник (зліва) та його пропагандистська версія (справа). Джерело: Біла книга інформаційних операцій проти України 2014–2018

Все подозреваемое в гибели 10-летней девочки в санатории Крыма гуляют на свободе

10.06.2014 14:30. 1 комментарий

Главный редактор санатория "Юность" будет идти "по дороге судьбы"

Ліза Хустенко відзначала невідповідність відеоряду російських сюжетів про Слов'янськ: *«Розбомбили там школу з дітьми, але картинка – не зі Слов'янська»*¹³⁷.

Відомий випадок, коли російські ЗМІ звинуватили Нацгвардію України в обстрілі фосфорними бомбами мікрорайону Слов'янська – Семенівки. Обвинувачення виявилися фальшивими – це довели експерти міжнародної організації Human Rights Watch¹³⁸. Російські телеканали показали відеозапис обстрілу, який відбувся в 2004 році біля міста Фаллуджі в Іраку, і видали його за обстріл Семенівки¹³⁹.

Телеканали РФ неодноразово монтували фейкові сюжети про захоплення гори Карачун: *«Ось вони відрапортували, зняли тут ролик. Ну, приблизно такого змісту: “Ополченці Слов'янська взяли Карачун”. Це розганялося через мережі. Ну, соцмережі мається на увазі, через медіа всякі різні. Ось, потім виявилось, що немає, вони його не взяли»*¹⁴⁰.

В інформаційній війні взяття гори Карачун стало своєрідним символом «перемоги» однієї зі сторін над іншою. Не лише тому, що там розташована вежа, з якої здійснювалося телемовлення. Вона була важливою панівною точкою – з неї видно і Краматорськ, і Слов'янськ, *«усе видно аж до Райгородка»*¹⁴¹. У російських медіа та соціальних мережах навіть падіння телевежі з гори Карачун (1 липня 2014 року) прирівнювали до її завоювання¹⁴².

Російське телебачення показувало і фейкові трансляції обстрілів Слов'янська:

“ Через Skype зі мною зв'язується знайомий із Пітера й каже:

- Слухай, у нас тут зараз показують, який у вас кошмар у Слов'янську.
- У нас нічого не відбувається, взагалі нічого.
- Та ні, у нас тут «Росія–24» зараз показує. У вас там вибухи! Ось це ось все.
- Я кажу: «Зараз». Вікно відкриваю, камеру в цей, значить, Skype прямо.
- Дивись, пташки співають, тиша повна. Ось, дивись!
- Кажу йому: «Де?». Чую, сопє. «Ну, де? Ось усе місто перед тобою. Де хоч один вибух? Де?»¹⁴³.

У пропагандистських сюжетах активно використовувалася мова ворожнечі. Опитані місцеві мешканці зазначають, що новини

137
Інтерв'ю С-9 від 24.01.2019.

138
Dispatches: White Phosphorus, White Lies, or What?, Human Rights Watch, 20.06.2014, <http://bit.ly/2xKd1oB>.

139
Десять днів, 12 червня. «Нацгвардія обстрілює Слов'янськ фосфорними бомбами», Радіо Свобода, 12.06.2014, <http://bit.ly/2JAKozZ>.

140
Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018.

141
Там само.

142
Там само.

143
Там само.

рясніли словами та фразами на кшталт: «укры», «укропы», «фашизм не пройдет», «нацисты тут», «бандеровцы».

Видання COLTA.RU в серпні 2015 року опублікувало розповіді колишніх працівників російських федеральних каналів про те, як із 2014 року створюються пропагандистські сюжети про Україну. Колишній працівник Всеросійської державної телевізійної та радіомовної компанії зазначив, що з лютого 2014 року весь процес виробництва теленовин контролювався в ручному режимі. З Адміністрації президента Росії надійшло розпорядження про припинення боротьби між каналами за «ексклюзивність» матеріалу. Між каналами не існувало конкуренції, усі обмінювалися контентом: картинками, стікерами, контактами. Телевізійні холдинги, акціонери, медіаструктури – усе стало єдиним цілим, «з'явився спільний пропагандистський організм»¹⁴⁴.

Маніпулювали й лексикою, яка використовувалася в сюжетах: «Коли були перші мінські зустрічі та йшлося, що буде якийсь мир, була заборона на використання слів “фашисти”, “бандерівці”, “хунта”. Потім ситуація відкотилася назад, і все відновилося»¹⁴⁵.

Працівник російського телебачення згадує, що на нарадах від журналістів вимагали «створювати більше пекла» в новинах про Україну.

Для нагнітання ситуації використовували навіть сюжети з прогнозами погоди:

“ Ручний режим поширювався навіть на погоду, були щодо неї прямі вказівки. Ось треба терміново запросити Вільфанда [директор Гідрометцентру Росії, – ред.], щоб він сказав, що буде страшна зима, і ми всі замерзнемо. Кажеш: «А якщо не буде холодної зими?» Ми розуміємо, що зима-то тепла. Але є загальна тенденція нагнітати, що вони від нас залежать – зараз ми вам газ не пустимо, і ви всі замерзнете. Вони про це і тринділи весь час: «На нас чекає холодна зима»¹⁴⁶.

У російських інтернет-медіа також використовували мову ворожнечі й нагнітали ситуацію. Останнє відбувалося за допомогою лексики, яка передає відчуття страху та болю. Російські інтернет-ЗМІ використовували такі емоційно забарвлені слова, як: «ад», «страх», «горе», «паника», «насилие», «кризис», «напряженность», «трупы», «грозит», «гремят», «крови», «кровавую», «разгром», «боль», «зараза», «заражение», «катастрофа», «выживание», «ожесточенные», «безоружное», «беспроектная», «чудовищная», «хладнокровно», «голод» і «геноцид» [див. схему 1].

144

Как делают ТВ-пропаганду: четыре свидетельства, Colta.ru, 06.08.2015, <http://bit.ly/2xJbFuq>.

145

Там само.

146

Там само.

Схема 1. Лексика заголовків публікацій про Слов'янськ російських інтернет-медіа

Дослідники громадської організації Internews Ukraine у звіті «Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою» зазначають, що термін «геноцид» у російській пропаганді втратив свій зміст – постійно лунають звинувачення чи то в геноциді російськомовних, чи то в мовному геноциді, чи в якомусь іншому. Водночас він не втрачає своєї дієвості через чіткі негативні реакції¹⁴⁷.

Аналітик фонду «Демократичні ініціативи» Петро Бурковський зазначає, що постійне повторення російською пропагандистською машиною терміна «геноцид» у медіа, з одного боку, виправдовує підтримку Росією та співчуття громадян стосовно учасників НЗФ, а з іншого – слугує потенційним виправданням відкритого збройного втручання РФ у події на Донбасі для західної аудиторії¹⁴⁸.

Емоційне подання інформації є характерною рисою пропаганди. Через постійне зображення зруйнованих будинків і страждань мирного населення російські ЗМІ апелюють до співчуття, у такий спосіб знижуючи здатність глядачів критично сприймати й аналізувати інформацію¹⁴⁹.

Для позначення проросійської сторони в публікаціях про Слов'янськ використовувалися терміни «*ополченцы*», «*повстанцы*», «*протестующие*» [див. схему 1].

За допомогою такої лексики російська пропаганда намагалася легітимізувати й виправдати незаконні дії учасників НЗФ проти суверенітету та територіальної цілісності України. Експерт Петро Бурковський підкреслює значення героїзації НЗФ:

“ Термін «*ополченцы*» асоціюється з боротьбою «радянського народу» проти німецької агресії під час Другої світової війни. Вчинки «ополченців» позиціюються як подвиги, які повторюють подвиги радянських солдатів і партизанів. Реконструкція цього терміна відбулася для того, щоб легітимізувати бойові дії «республік» проти «фашистів» і таким чином виправдати заколот проти української держави¹⁵⁰.

У звіті Internews Ukraine зазначають, що російська пропаганда легітимізує незаконні республіки через акцентування на тому, що творення нових «держав» відбувається з власної ініціативи громадян: «*народный референдум*», «*народный губернатор*», «*самооборона*», «*ополчение*» тощо¹⁵¹.

У російських публікаціях щодо подій у Слов'янську ми бачимо й термін «*референдум*», і «*самооборона*», епітети «*народный*», «*народноизбранный*», «*народная*», «*народного*» [див. схему 1].

147

Слова та війни: Україна в боротьбі з російською пропагандою, Internews, 2017, <http://bit.ly/2XlfxGo>.

148

Російська пропаганда про події в Україні: тенденції 2014–2016 років, Детектор медіа, 04.07.2017, <http://bit.ly/2Sa9sl3>.

149

«Слова та війни: Україна в боротьбі з російською пропагандою», Internews, 2017, <http://bit.ly/2XlfxGo>.

150

Російська пропаганда про події в Україні: тенденції 2014–2016 років, Детектор медіа, 04.07.2017, <http://bit.ly/2Sa9sl3>.

151

«Слова та війни: Україна в боротьбі з російською пропагандою», Internews, 2017, <http://bit.ly/2XlfxGo>.

Використання таких слів створює ефект горизонтальних ініціатив, «руху знизу» і таким чином легітимізує на підсвідомому рівні їхню незаконну діяльність.

Одночасно з «узаконенням» сепаратистських рухів відбувалася демонізація нової української влади, добровольців і волонтерів. Із цією метою у квітні-червні 2014 року в російських ЗМІ почали перебільшувати вплив українських націоналістичних організацій, таких як «Свобода» та «Правий сектор», які начебто або захопили, або здійснюють контроль над органами державної влади. При цьому «Правому сектору» російські ЗМІ приписують ознаки нацистських спецзагонів СС, які залякують місцеве російськомовне населення та погрожують йому розправою¹⁵².

У контексті публікацій про Слов'янськ російські інтернет-ЗМІ згадували «Правий сектор» так само часто, як «ОБСЕ», «Київ» [мається на увазі офіційна київська влада, – ред.] та «ДНР» [див. схему 2].

Для демонізації проукраїнської сторони російські інтернет-медіа в новинах про Слов'янськ використовували терміни «фашисти», «бандеровці», «хунта», а також «каратели», «бандери», «неонацисти», «неофашисти», «галичане» [див. схему 1].

Окрім того, російські пропагандисти у квітні-червні 2014 року часто згадували про масові злочини, нібито здійснені українськими військовослужбовцями. Петро Бурковський вважає, що застосування пропагандистських термінів часів Другої світової мало на меті створити з українських військових образ злочинців, які тероризують цивільне населення.

“ Для полегшення цієї роботи реконструюється ще один термін часів Другої світової війни – «каратели». Під це парасолькове поняття, з яким раніше пов'язувалися військові злочини нацистів проти мирного населення СРСР, підводяться будь-які реальні чи сфальшовані факти про вчинки¹⁵³.

Вживання слова «укроп» – це прийом розлюднення. Розлюднення ворога є одним із найважливіших завдань пропаганди, адже перш ніж почнуться вбивства, потрібно переконати, що ворог – поганий; він не має гідності та права на життя. Відомим прикладом використання такого прийому в пропаганді є геноцид у Руанді в 1994 році, який вчинили представники народності хуту, етнічної більшості країни, проти етнічної меншини країни – народності тутсі. Число вбитих за 100 днів становило щонайменше 500 тисяч людей. Зважаючи на невисокий рівень писем-

152

Російська пропаганда про події в Україні: тенденції 2014–2016 років, Детектор медіа, 04.07.2017, <http://bit.ly/2Sa9sl3>.

153

Там само.

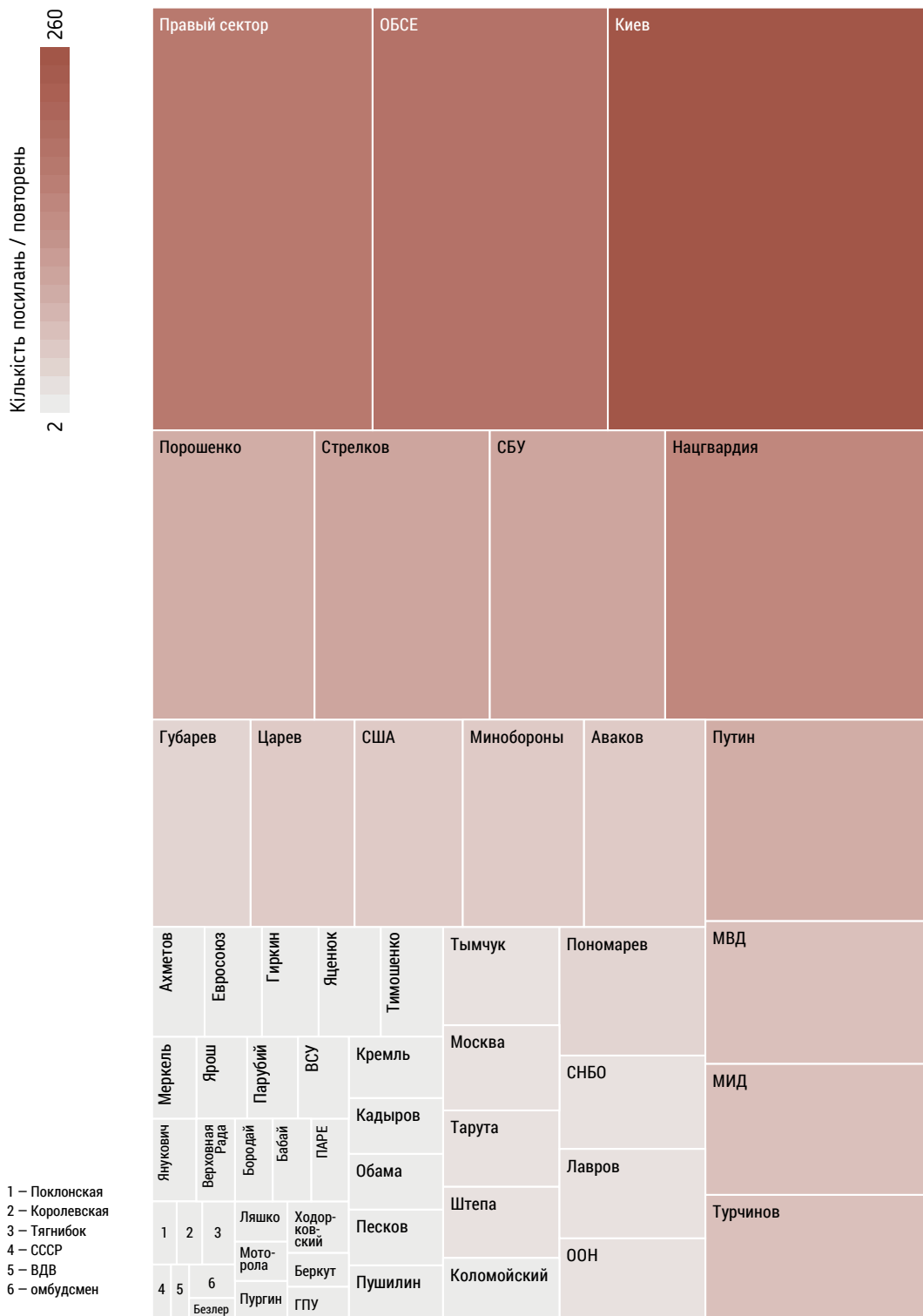

Схема 2. Особи та структури, на які посилалися чи найчастіше вказували російські інтернет-медіа

ності, найбільший вплив на населення мало радіо. Журналісти руандійського «Вільного радіо і телебачення тисячі пагорбів» замість слова «тутсі» систематично вживали слово «таргани», а замість слова «вбивати» – дієслово «обробляти», щоб створити асоціативний зв'язок між обробкою тарганів і вбивством тутсі. Під час міжнародного трибуналу в Гаазі ведучі радіо зазначали, що не закликали до вбивства, а лише констатували факт ворожнечі між двома етнічними групами. Водночас дослідник Девід Янагізава-Дротт довів прямий вплив пропаганди в радіоефірах на рівень насильства в селах Руанди. Країна має горбистий ландшафт, і за пагорбами траплялися місця, де радіосигнал був поганим або геть відсутнім. Янагізава-Дротт розрахував рівень сигналу в кожній населеній точці й порівняв із тим, скільки людей в якому поселенні засудили за участь у геноциді. У зоні прийому пропагандистського радіо таких виявилось на понад 60 % більше, ніж там, куди сигнал не надходив або надходив погано¹⁵⁴.

До Слов'янська сигнал російської пропаганди надходив добре. Це підтверджують місцеві жителі – Костянтин Стеценко і Юрій Трофімов.

“ Не вистачало того, що російське телебачення треба було обрубувати. Я не знаю, як їм вдалося зазомбувати дев'яносто відсотків усього населення міста. Ось цього до сих пір не можу зрозуміти. Дійсно, це як гіпноз працювало. Усі боялися бандерівців. Це взагалі жах якийсь був¹⁵⁵.

Ось приклад, як працювала пропаганда російська і люди. Шосте, здається, липня – виходжу я з під'їзду, місто вже звільнене. Сидить дівчина на лавочці – ридає, капець. Плаче просто. Я кажу: «Чого ти плачеш?» А вона: «Ааа, правосеки зайдуть, усіх тут уб'ють, усіх тут згвалтують»¹⁵⁶.

Пресофіцерка, помічниця керівника головного управління СБУ в Луганській та Донецькій областях по роботі зі ЗМІ Галина Прищепя зазначала, що особи, які скористалися програмою СБУ «Тебе чекають вдома» і добровільно відмовилися від участі в НЗФ «ДНР/ЛНР», однією з причин, чому вони приєдналися до цих структур, називали вплив російської пропаганди¹⁵⁷.

Також у період окупації містом активно поширювали фейки-чутки. Чутки як засіб пропаганди активно використовували ще німецькі нацистські війська під час Другої світової війни. Вони називали чутки «пропагандою пошепки». В одній із німецьких ін-

154

Тысяча мертвых на тысячу слов. Как работала пропаганда в Руанде. Сноб, 03.10.14, <http://bit.ly/2xK1DZW>; Уроки «Радіо Руанди» для України і російських ЗМІ, Українська правда, 15.07.2014, <http://bit.ly/2L0Hx98>.

155

Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018.

156

Інтерв'ю С-10 від 17.12.2018.

157

Зустріч з авторським колективом книги у Слов'янську.

158
Оккупация. Правда и мифы, Соколов
Борис, 2002, <http://bit.ly/2LeTJAL>.

159
Пропаганда 2.0, Георгий Почепцов,
2018.

160
Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018.

161
Інтерв'ю С-5 від 12.12.2018.

162
Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018.

163
Інтерв'ю С-10 від 17.12.2018.

164
Некруглий стіл – 24.06.2014 – Час.
Підсумки дня, 5 канал, 24.06.2014,
<http://bit.ly/2JtLcYr>.

165
У Слов'янську в озері подолаз
знайшов сотні тіл терористів –
генерал Міноборони, ТСН,
25.06.2014, <http://bit.ly/2XFdk3n>;
У Слов'янську на дні озера подолаз
знайшов сотні тіл терористів, УНІАН,
25.06.2014, <http://bit.ly/2xLu21C>;
В Славянське в озері нашли
несколько сотен трупов боевиков, –
генерал Минобороны, ЦензорНет,
25.06.2014, <http://bit.ly/32kTfyd>.

166
Генерал: Украинский подолаз нашел
в озері сотні тел терористов,
Еворадио, 25.06.2014,
<http://bit.ly/2xFUj1s>; В Славянське
в озері нашли сотні трупов
пророссийских боевиков,
Naviny.by, 25.06.2014,
<http://bit.ly/2G6sRPa>; В Славянське
в озері нашли сотні трупов
пророссийских боевиков,
Белорусский партизан, 25.06.2014,
<http://bit.ly/30siT29>.

167
Найдены тела на дне озера в
Славянське, Time News, 25.06.2014,
<http://bit.ly/2xLuoW0>.

струкцій для роботи в тилу згадувалося: *«Пропаганда пошепки є одним і найбільш дієвим засобом усної пропаганди. Займа-
тися нею повинні агенти. Матеріал для пропаганди пошепки
буде постійно повідомлятися районним комендатурам. Са-
мовільне проведення пропаганди пошепки забороняється»*¹⁵⁸.
Розповсюдженням чуток у тилу займалися й англійці, які мали
достатньо розроблені пропагандистські правила під час Другої
світової війни, а потім у період холодної війни¹⁵⁹.

У Слов'янську ходили чутки про *«негрів на БТРах»*¹⁶⁰, *«негрів,
які стоять на блокпосту і стріляють»*¹⁶¹, *«вантажну машину
з будкою, у якій спалювали трупи»*, що в *«озеро на Славкурор-
ті скинули понад двісті трупів»*, що *«за Карачуном близько
двом сотням членів “Правого сектора” спороли животи і за-
копали»*¹⁶². Журналіст і мешканець Слов'янська Юрій Трофімов
пригадує фейкові повідомлення про приватну американську
військову компанію «Black Water», яка мала всіх розстріляти¹⁶³.

Чутка про «озеро з трупами» вийшла за межі Слов'янська.
24 червня 2014 року в ефірі українського телеканалу тво на-
чальника головного управління по роботі з особовим складом
Збройних сил України генерал-майор Олександр Розмазнін пе-
реказав коментар на свою адресу, у якому розповідалося про
мертві тіла в озері:

“ Під час виступу на одному з каналів нашого телеба-
чення я отримав коментар на свою адресу, що от
Розмазнін так і там прокоментував загиблих. Наші
загиблі – так, це велика втрата. Ми схилиємо голову
перед загиблими військовослужбовцями нашої держа-
ви. Але ми всіх із почестями проводжаємо в остан-
ню путь. А він навів приклад, що коли подолаз пірнув
в озеро, яке там, у Слов'янську, і побачив декілька сот
трупів...¹⁶⁴

У погоні за резонансом українські журналісти подали інформа-
цію про мертві тіла в озері Слов'янська як dokonаний факт і спо-
творили слова генерал-майора. Вони не згадали в тексті, що цю
інформацію Розмазнін отримав у коментарі, та подали як його
власні слова¹⁶⁵.

Із посиланням на авторитетне джерело – генерала ЗСУ – ця
інформація вже потрапила не лише до провідних українських
видань, а й до видань Білорусі¹⁶⁶. Використали це і проросійські
пропагандистські інтернет-ресурси¹⁶⁷.

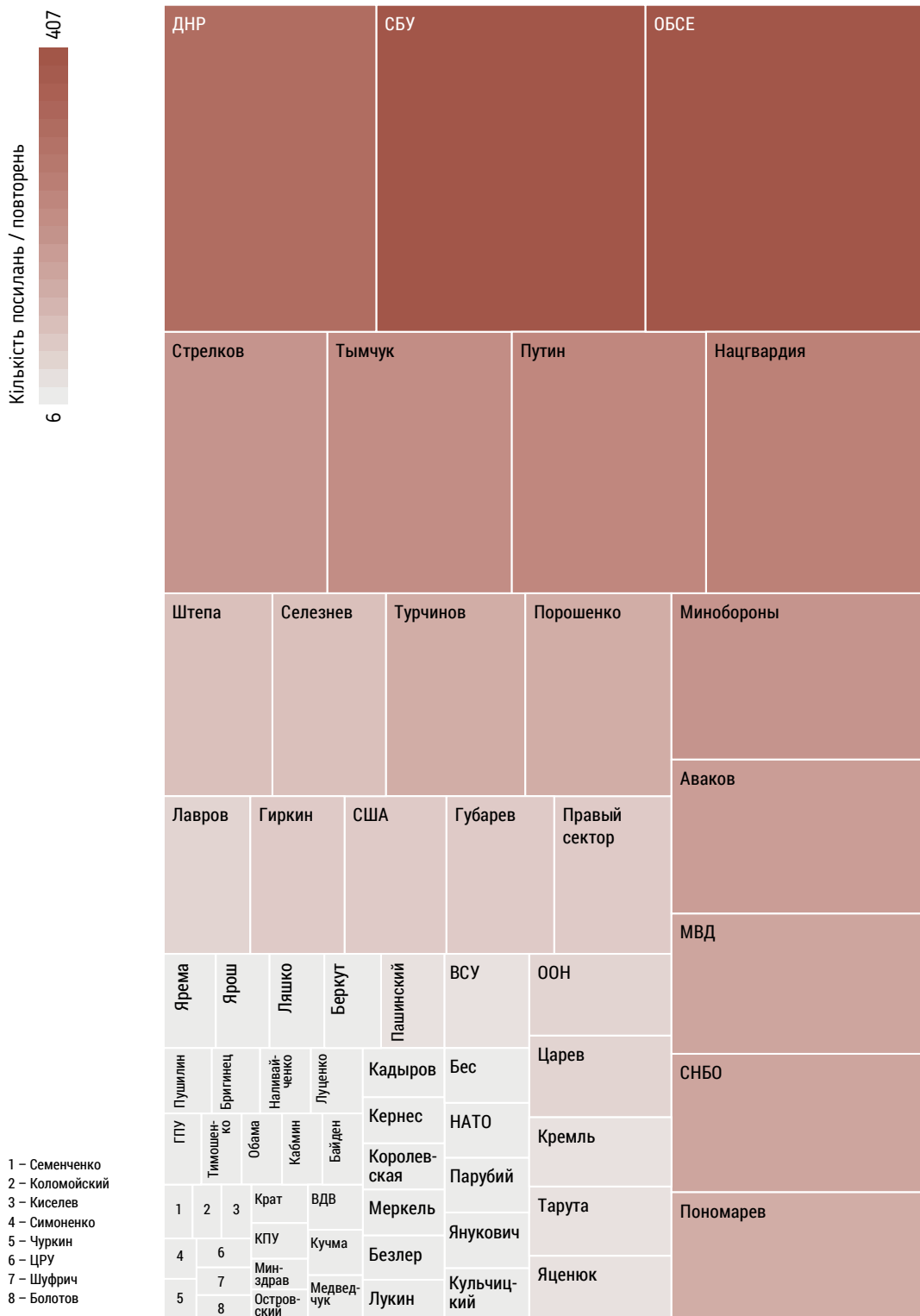

Схема 4. Особи та структури, на які посилалися чи найчастіше вказували в центральних українських інтернет-медіа

«МОЖЛИВО, НЕ ПО-ЖУРНАЛІСТСЬКИ, АЛЕ ЖИТИ ХОЧЕТЬСЯ»: РОБОТА ЗМІ В ОКУПОВАНОМУ СЛОВ'ЯНСЬКУ

Проросійська сторона не лише поширювала пропаганду, а й перешкоджала нормальній діяльності журналістів. Упродовж квітня-липня 2014 року незаконне затримання та полон «ДНР» у Слов'янську пережили понад десять журналістів (кореспондентка газети «КП в Україні» Євгенія Супричева, громадський журналіст Артем Дайнега, журналіст польського фонду «Відкритий діалог» Сергій Лефтер, журналістка Ірма Крат, італійські журналісти Поль Гого та Коссімо Аттанасіо, кореспондент білоруської газети «Новы час» Дмитро Галка, фотожурналіст івано-франківського видання «Репортер» Євген Гапич, американський журналіст Vice News Саймон Островський, кореспондент телеканалу ZIK Юрій Лелявський, журналіст Руслан Кухарчук з асоціації «Новомедіа», журналіст американського видання BuzzFeed Майк Джігліо, знімальні групи телеканалів SkyNews і CBS¹⁶⁸).

Варто зауважити, що не всіх журналістів затримували саме через їхню роботу. Так, наприклад, Лелявського затримали, тому що думали, ніби він розвідник, а «*под журналіста косит*»¹⁶⁹. Водночас Саймона Островського учасники НЗФ шукали, адже відчували пряму загрозу від його журналістської роботи.

“*Це був період ранньої стадії конфлікту на Донбасі, коли все щодня змінювалося, щодня захоплювали нові села й міста східної України. У цей час «народним методом» Слов'янська став якийсь Пономарьов, про якого ніколи ніхто до цього не чув. Ні про нього, ні про місто, чесно кажучи. І, мабуть, він і його команда стежили за нашими репортажами, роздали орієнтування на блокпости. Коли я одного разу проїжджав через один із блокпостів, фотоорієнтир звірили з моїм обличчям, бо я сидів за кермом орендованої машини. Можливо, якби я не сидів за кермом, мене б навіть і не впізнали.*

Островського незаконно утримували три дні в підвалі зі зв'язаними руками та зав'язаними очима, залякували й били.

“*Мені здається, весь сенс полягав у тому, щоб залякати і мене, й інших журналістів. Щоб вони знали, що не можна говорити все, що заманеться, про події на Сході України. Що коли журналісти хочуть співпраці з проросійськими силами, то вони повинні слідувати їхній політичній лінії. Така жорстка форма цензури*¹⁷⁰.

168

За три місяці у полоні бойовиків побувало понад 40 журналістів, Український тиждень, 02.07.2014, <http://bit.ly/2xFX086>; Кореспондент «КП» двоє суток провела в плену в Славянське, КП в Україні, 24.04.2014, <http://bit.ly/30syKhg>.

169

Юрій Лелявський: Полон – це не кінець життя, а елемент біографії, ZIK, 28.10.2014, <http://bit.ly/2Y0qq16>.

170

Как Саймон Островский нашел на Донбассе россиян, BBC, 28.10.2016, <https://bbc.in/2S74HZs>.

У звільненій від учасників НЗФ будівлі СБУ в Слов'янську згодом знайшли список «антиросійських ЗМІ», яким було заборонено працювати в місті. У цьому списку були медіа: Ехо Москви, телеканал «ДОЖДЬ», Новая Газета, The News Time, NewsRu.com, Радио Свобода, РИА «Новый регион», Sion.ru, РБК, РБК daily, Ведомости¹⁷¹.

Також відомі випадки погроз місцевим журналістам.

12 квітня 2014 року під час захоплення міськвідділу міліції всі місцеві журналісти були в парку, де висаджували алею імені Александрова [Ігор Александров – журналіст, редактор, який був убитий у Слов'янську в коридорі редакції у 2001 році, – ред.]. Журналістка Світлана В'юніченко пригадує:

“ Уся преса була там. Ми звідти почули постріли, потім хтось побіг, сказав, що там захоплюють райвідділ міліції. І навіть не знали, що робити – досадити дерева чи бігти туди. Частина колег досадила алею, а хтось пішов відслідковувати новину¹⁷².

Цього ж дня учасники НЗФ схопили депутата слов'янської міськради і журналіста Олега Зонтова. Його відпустили завдяки втручання мера міста Нелі Штепи¹⁷³. Учасники НЗФ схопили там і місцевого журналіста Романа Губу.

«Уже в передпокої захопленої будівлі хтось зі “старших” обурився, мовляв, якого біса, не до нього зараз. Допомогла і журналістка слов'янського телеканалу, яка голосно й сміливо заявила сепаратистам, що я – місцевий журналіст, і тому мене потрібно відпустити», – згадує своє затримання Губа й зазначає, що під тим же приводом Неля Штепа відбивала в учасників НЗФ Олега Зонтова¹⁷⁴.

Місцевий журналіст Юрій Трофімов зазначав: учасники НЗФ думали, що проти них можуть бути лише приїжджі¹⁷⁵.

То чи вдавалося журналістам місцевих видань нормально працювати?

Світлана В'юніченко згадує, що в понеділок 14 квітня всі співробітники її видання працювали, а наступного дня керівництво вирішило припинити роботу. «У вівторок шеф зібрав усіх і сказав: “Нам не потрібні мертві герої – ми працювати не будемо, усе закриваємо, і жодна людина не буде діставати ніякі новини”».

Вона також зазначає, що деякий час «журналісти-чоловіки на свій страх і ризик ходили на події, фіксували інформацію “у блокнот”. Намагалися ще ставити новини на сайт, але тільки сухі повідомлення, бо розставляти будь-які акценти було просто небезпечно»¹⁷⁶.

171

Слов'янськ. Катівня Стрелкова, Громадське Телебачення, 23.07.2014, <http://bit.ly/2LhdeG6>.

172

Лякало навіть не те, що стріляють і вбивають, а те, що почалися кидання «на підвал», – згадує про військові події журналістка зі Слов'янська Світлана В'юніченко, Л. Карпова, Журналіст України, 2016, № 5. – с. 6–8.

173

Потасовка перед Славянським горотделом милиции, Деловой Славянск, 12.05.2014, <http://bit.ly/2XGT5T2>.

174

День не космонавтики. Третья годовщина оккупации Славянска, Фокус, 12.04.2017, <http://bit.ly/2LfEtUc>.

175

Интервью С-4 від 17.12.2018.

176

«Лякало навіть не те, що стріляють і вбивають, а що почалися кидання на підвал», – згадує про військові події журналістка зі Слов'янська Світлана В'юніченко, НТЖУ, 05.2016, <http://bit.ly/2S9LCWI>.

банк переселенцев
уверяют школы сепаратисты священник удар
заражение провокации телевышка ребенок действия вредных
удерживают прекратили мирный план опровергает горсовет
бомбоубежища угроза обстрел страшилище озеро
авантюристы активисты минометный молятся
груз 200 магазины
марионетки человек ополчение вода техника
человечки
воюют американский блокпост силовики спецназ
условия кровопролитие пострадали чеченцы
работа армия референдум лидер
продукты убитые беженцы захват этап
проблемы тело задержали радиационное бои руководство
без потерь без продуктов задержанных запрет
без мира предатели милиция боевики заложник атака любезны
точка Украина уголовные операции труп
держат штурм журналист приостановил без газа
без света признал

Славянск

пропала переселенцы народная помощь отбили танки
закрыты электроэнергия вертолет АТО раненых сбивают часть
тюрьмы самопровозглашенный Донбасс гибель коммунисты
теракт ненависть перемирие подтверждение телеканалы
свет намекнул уничтожены освободили протестующие перестрелка
еда мобилизация неизвестные
мирные расстрел батальон нападение собрали подвал мужчины
отжимали ранены боевые погибли зеленые диверсанты план
захоронение пророссийские безопасность потери Россия выстрелы против
республика бомбежка
прибыли люди антитеррористическая власть опасные
попали факты наблюдатели убийство дом выборы победа морги
сторона без воды результат гуманитарная возобновил похоронили
провести взрыв оружие российские детские сады нарушают
пост мир преступление эвакуация вспоротые
жестоко святогорск жители заявление выплата штаб
снаряд правонарушение вооруженные переговоры службы
погромы жертвы травмированы военнослужащие борьба хлеб
семьи больница украинская элита донбасса
выкрали церковь похищение поступили флаг продолжают
похищение вежливо блокирование утверждает
дети просит террористы артобстрел МТС
парад Альфа стрельба

Схема 5. Лексика заголовков публикаций про Слов'янськ в інтернет-медіа Донецька й області

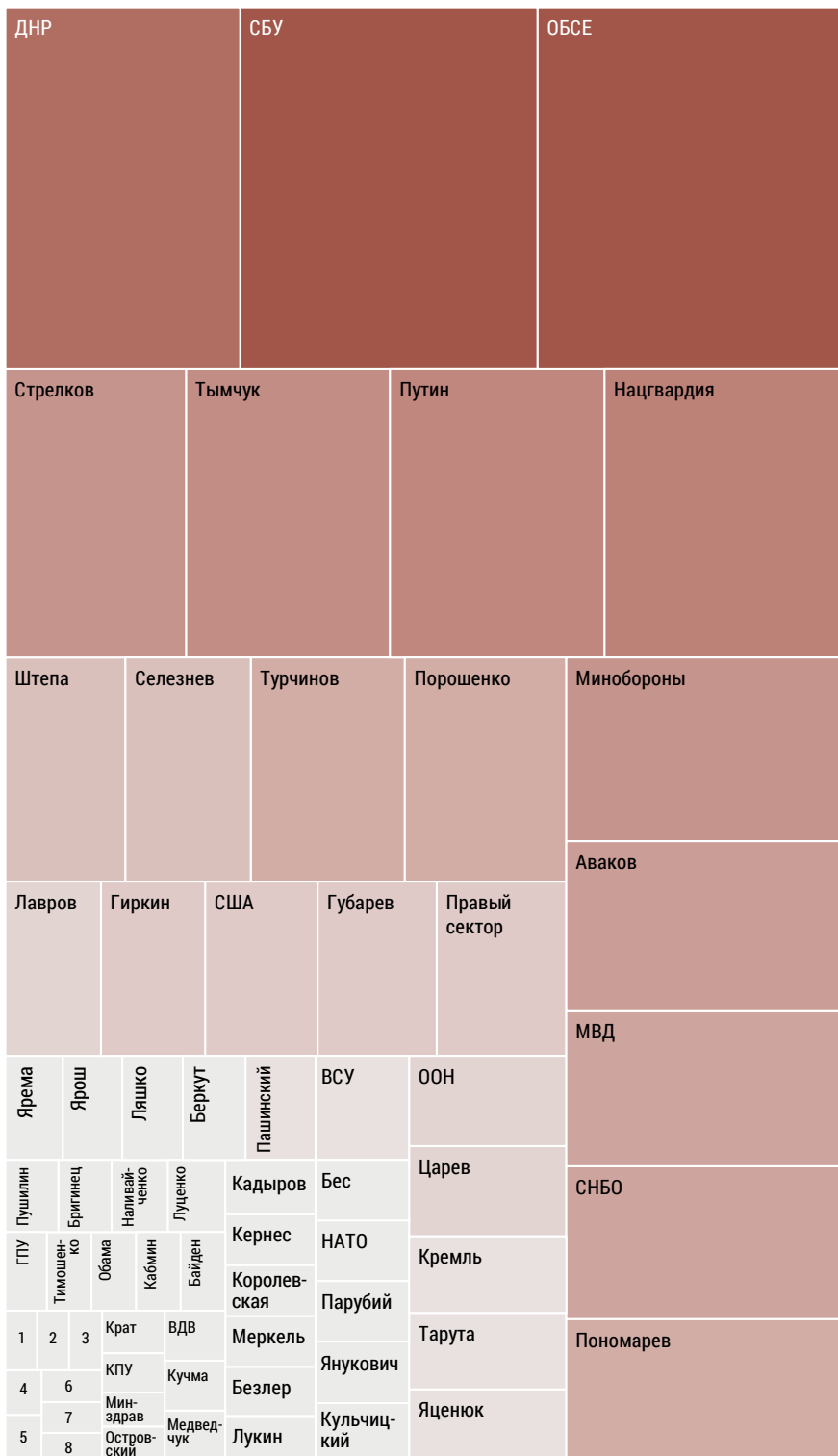

Схема 6. Особи та структури, на які посилалися чи найчастіше вказували в інтернет-медіа Донецька й області

Слов'янський журналіст Павло Горобченко вважає, що місцеві журналісти спочатку зайняли нейтральну, навіть інертну позицію: *«Журналісти працювали по інерції, вони не сприймали на перших етапах, наскільки це небезпечно. Просто працювали і знімали: "А що тут такого, а що відбувається? Так вони ж кажуть, що вони визволителі, начебто нічого. При тих жили, і при тих жили"»*¹⁷⁷.

Багато місцевих журналістів відверто підтримували учасників НЗФ. Дехто ходив із георгіївськими стрічками, дехто писав статті для пропагандистської газети, яку розповсюджували проросійські формування в місті, а хтось відкрито запитував, чи не потрібна учасникам НЗФ допомога¹⁷⁸.

19 квітня з'явилась інформація про те, що журналісти в Слов'янську змушені призупинити діяльність. Олег Зонтов повідомив, що у слов'янських журналістів забирають техніку, змушують віддавати флешки з матеріалами. Багато редакторів вирішили *«не виходити цього тижня»*. За словами Зонтова, після захоплення телевежі в місті не працювало цифрове телебачення та Інтернет.

Також Зонтов уточнив, що Роман Губа змушений був виїхати зі Слов'янська після того, як у ніч на 17 квітня група озброєних людей увірвалася до студентського гуртожитку, де він жив.

Водночас аж до зникнення електроенергії працювало місцеве телебачення¹⁷⁹. Його роботу оцінюють по-різному. Частина опитаних місцевих жителів звинувачує його в підтримці учасників НЗФ і пропагуванні сепаратизму. Інша ж частина зазначає, що місцевий телеканал просто робив зйомку без коментарів.

Аналіз відеоконтенту телеканалу на YouTube за 2014 рік не показав очевидних ознак пропагування сепаратизму. У сюжетах простежується підтримка Партії регіонів, присутнє відео з концертом до Дня захисника Вітчизни 23 лютого 2014 року з георгіївською стрічкою на заставці. Утім, можливо, як стверджують респонденти, компрометуюче відео видалили.

Після звільнення міста СБУ вилучила в телеканалі частину відзнятого матеріалу. Місцевий мешканець Андрій Петренко розповів, що одне з їхніх відео, викладене на YouTube-каналі, стало доказом у справі про проведення так званого референдуму в місті¹⁸⁰.

На телеканалі стверджують, що їм вдалося дотриматися позиції нейтралітету: вони перейшли від сюжетів і репортажів до зйомки без коментування подій. *«Ви розумієте, не було прямих погроз. Ніхто не погрожував. Ніхто не говорив: "Ми вас розіб'ємо, роз-*

177
Інтерв'ю С-6 від 14.12.2018.

178
Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018.

179
Славянск: Русские боевики установили информационную блокаду, Новости Донбасса, 19.04.2014, <http://bit.ly/2LhdK9A>.

180
Інтерв'ю С-5 від 12.12.2018.

гонимо, або там щось вам зробимо". Це тому, що ми відійшли від коментарів. Ми ж не говорили, що погані ці, й погані ці? Це, можливо, не по-журналістськи, але жити хочеться», – прокоментували на телеканалі¹⁸¹.

Усі опитані місцеві журналісти зазначили, що в окупованому місті можна було працювати лише в режимі «без коментарів»: описувати те, що відбувається, без оціночних суджень.

“ Знімати без коментарів. Тобто ось події – і все. Назви, події – усе. Але коли починається... ось я ж кажу, що знімати можна було. Як зняти, де, не згадуючи ніяких термінів – можна було це робити, але за бажання, назовемо це так. А краще було взагалі об'єктивно подати інформацію, сказати: «Бойовики – це бойовики». Проте це було неможливо. Але це не означає, що треба було кричати: «Це укри обстрілюють»¹⁸².

181
Інтерв'ю С-6 від 14.12.2018.

182
Інтерв'ю С-4 від 17.12.2018.

183
Слова та війни: Україна в боротьбі з російською пропагандою, Internews, 2017, <http://bit.ly/2XIfxGo>.

У Слов'янську журналістам погрожували й незаконно затримували, але більшість місцевих ЗМІ припинили свою роботу, не дожидаючи погроз. Журналісти центральних українських інтернет-медіа не завжди виконували свою роботу сумлінно. Водночас російська пропаганда працює ефективніше в умовах, коли немає альтернативних джерел інформації¹⁸³. Припинити журналістську роботу чи погано її виконувати під час окупації міста й інформаційної війни – означає скласти зброю, коли ворог активно нею користується. Якісна робота журналіста так само важлива для відновлення миру й розвитку України, як і чесна робота держслужбовців, суддів, правоохоронців. Не має бути «інших міст», щоб не було «іншої держави».

Пошкоджений обстрілом будинок (вул. Василівська, 40).
Фото Реуцького Костянтина, 18.07.2014

85 ДІБ ПІД ВОГНЕМ

4

МАРІЯ БІЛЯКОВА, НАТАЛІЯ КАПЛУН
Восток-СОС

Бойові дії на вулицях Слов'янська та в його передмісті тривали з 12 квітня по 5 липня 2014 року. Уже з 2 травня обидві сторони конфлікту почали застосовувати артилерію. Учасники збройного протистояння щодня виконували бойові завдання – атакували військові та стратегічні об'єкти супротивника, щоб завдати максимальної шкоди. Цивільні мешканці Слов'янська весь цей час перебували в постійній небезпеці. Звертаючись до уряду України та ватажків самопроголошеної «ДНР» у червні 2014 року, волонтер Петро Дудник писав: *«У мене складається враження, що війна для вас є просто грою, а розмінною монетою є життя простих людей»*¹⁸⁴.

Розділ містить кілька історій цивільних мешканців міста, для яких звичайне життя впродовж цих 85 днів перетворилося на подвиг. Ці історії були обрані із двох десятків інтерв'ю, задокументованих дослідниками ГО «БФ “Восток-СОС”» та ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив» восени 2018 року.

КОНТЕКСТ І НАСЛІДКИ БОЙОВИХ ДІЙ У СЛОВ'ЯНСЬКУ

Із квітня по липень 2014 року події у Слов'янську опинилися в полі зору інформагенцій усього світу, проте достовірної інформації про гуманітарну ситуацію, цивільні втрати, вплив бойових дій на цивільну інфраструктуру міста було небагато. За ці місяці місто зазнало значних змін не лише через руйнування інфраструктури, але й через розміщення в ньому значної кількості військових складів, казарм, позицій важкої зброї та блокпостів.

Учасники НЗФ, які виникли в місті за 85 днів, створили понад 20¹⁸⁵ об'єктів військового значення. Значна частина з них знаходилася в густонаселених районах міста, більше половини – у будівлях медичних (обласна психіатрична лікарня, міська лікарня № 1), навчальних (загальноосвітні школи № 16, № 4, № 21,

184

Пост Петра Дудника у Facebook, 16.06.2014, <http://bit.ly/30tgx35>.

185

Ця цифра містить зафіксовані наразі випадки, за надходження нової інформації цифра може збільшитися.

інтернат, Слов'янський коледж Національного авіаційного університету), культурних («Центр культури та дозвілля»), релігійних (церква «Добра звістка») й адміністративних закладів¹⁸⁶. Довкола захоплених будівель бійці НЗФ облаштували не лише захисні споруди, а й вогневі точки снайперів, тож мешканці міста щодня пересувалися під прицілами гвинтівок.

Військове значення мали й блокпости, яких у Слов'янську було кілька десятків. Більшість блокпостів бойовики звели на центральних вулицях, біля лікарень і шкіл. Блокпост мав вигляд невеликого укріпленого об'єкта, де постійно перебували люди, озброєні не тільки стрілецькою зброєю, але й переносними зенітно-ракетними комплексами (ПЗРК) та ручними протитанковими гранатометами (РПГ). Через блокпости в місті змінилися маршрути громадського транспорту, стало важко пересуватися автівам, у т. ч. рятувальної служби та швидкої.

У травні-червні 2014 року бійці НЗФ обстрілювали позиції ЗСУ, розташовані на горі Карачун, у районі Рибгоспу, комбикормовому заводі тощо, із самохідних артилерійських установок «Нона» (далі – САУ «Нона») або танків, розміщених у житлових масивах Слов'янська. Часто ці атаки викликали вогонь у відповідь, який не завжди був вибіркоким. На жаль, неможливо підрахувати загальну кількість використаних обома сторонами конфлікту артилерійських боєприпасів. За словами українських військових, лише з артилерійських позицій на горі Карачун за ці 85 діб випущено близько 16 тисяч мін 122-го калібру¹⁸⁷. Це була не єдина вогнева позиція ЗСУ, з якої вівся артилерійський вогонь під час боїв за Слов'янськ.

Перед початком операції зі звільнення Слов'янська в місті склалася важка гуманітарна ситуація. Люди, які за різних обставин не могли покинути свої домівки, два місяці мешкали в жахливих умовах: у постійному очікуванні обстрілів, без електрики та подекуди – без газопостачання. Часто їм доводилося виживати без питної води, без соціальних виплат, можливості придбати їжу та ліки.

Гуманітарну операцію, тобто систематичні дії, спрямовані на зменшення людських страждань, не проводила ні держава, ні самопроголошена республіка. Про це свідчать волонтери, що надавали гуманітарну допомогу мешканцям міста – Вікторія Івлєва та Петро Дудник.

Вікторія Івлєва порівняла ситуацію у Слов'янську з війною в Чечні:

“ Гуманітарної операції просто не було. Чому так сталося, я не знаю. Україна – це ніжна та ласкава країна; чим більше я тут буваю, тим більше я в цьому впевнююсь.

186

Також прочитати про розташування військових об'єктів бойовиків у житлових кварталах Слов'янська можна у звіті «Місто, з якого почалася війна: на головну роль призначено...».

187

Так переможемо. План дій з відновлення Слов'янська, Петр и Мазепа, 30.07.2014, <http://bit.ly/2LiYXvm>.

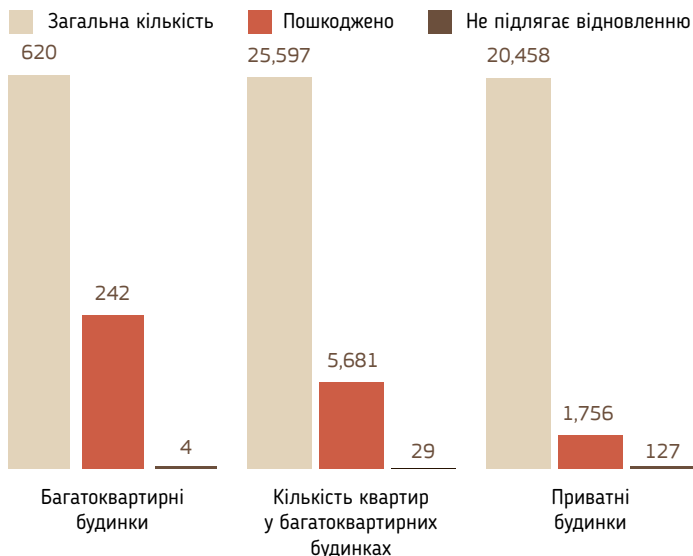
Усе, що тут відбулося, це неймовірно далеко від Чечні, у якій ніхто нікого не жалів і кожен вибирався, як міг, самотужки або за допомогою дрібних гуманітарних організацій. Чому приблизно те саме повторилося щодо мешканців Слов'янська, мені не дуже зрозуміло¹⁸⁸.

Петро Дудник звернув увагу на брак гуманітарного коридору:

“ *Нам доводиться крадькома завозити медикаменти, щоб допомогти діабетикам, які просто на твоїх очах помирають без інсуліну... Де коридор для евакуації? Чому люди під постріли та вибухи покидають місто? Та й покинути його не можуть, якщо ми не допоможемо. Чому не домовилися про мир, хоча б тимчасовий, щоб допомогти виїхати простим людям і надати їм транспорт і подальше розселення?¹⁸⁹*

За час бойових дій від обстрілів у Слов'янську, за офіційними даними, загинуло 124 цивільні особи¹⁹⁰, за неофіційними – до 500¹⁹¹. Були поранені 78 цивільних осіб, із них 19 отримали інвалідність¹⁹². У відсотковому значенні кількість загиблих у відношенні до населення міста (його кількість станом на 1 січня 2014 року складалася з 116 694 осіб¹⁹³) становила 0,11 % (або 0,43 % за неофіційними даними), а кількість поранених – 0,07 %.

Згідно з даними Слов'янської міської ради у 2014 році внаслідок обстрілів пошкоджено та зруйновано загалом 242 багатоквартирних будинки, з них визнано такими, що неможливо відновити, – 4. Загалом у цих будинках пошкоджено 5 681 квартиру, з яких не підлягають відновленню – 29. Також від обстрілів постраждали 1 756 приватних будинків, із них 127 не підлягають відновленню.

188

Це місто – велика психологічна травма, Радіо Свобода, 19.07.2014, <http://bit.ly/32g1X06>.

189

Пост Петра Дудника у Facebook, 16.06.2014, <http://bit.ly/30tgx35>.

190

Запит до Слов'янської міської ради від 22.01.2019 № 01.01-19/11.

191

Аудіозапис зустрічі авторського колективу збірки з Вадимом Ляхом, м. Слов'янськ, 13.12.2018.

192

Запит до Слов'янської міської ради від 22.01.2019 № 01.01-19/11.

193

Чисельність наявного населення України на січень 2016 року, Державна служба статистики України, с. 27, <https://bit.ly/2Yz4vUL>.

Житловий фонд м. Слов'янська

За попередніми підрахунками Державної служби з надзвичайних ситуацій у липні 2014 року, загальна сума шкоди, завданої житловому фонду Слов'янська внаслідок бойових дій, дорівнювала 1,5 млрд гривень¹⁹⁴.

Станом на січень 2019 року загальна сума коштів, виділених із місцевого й обласного бюджетів для відновлення багатопверхових житлових будинків, у т. ч. квартир, становила 10,5 млн гривень¹⁹⁵.

Слов'янська міськрада в жовтні 2014 року озвучила інформацію стосовно 29 підприємств, які отримали пошкодження під час бойових дій¹⁹⁶. У відсотковому значенні до загальної кількості зареєстрованих у Слов'янську в 2014 році підприємств (736)¹⁹⁷ кількість постраждалих від бойових дій підприємств (29) становить 3,94 %.

Ці цифри добре передають масштаби шкоди, заподіяної місту внаслідок бойових дій у 2014 році. Проте за ними криються історії людей, які намагалися вижити в умовах збройного протистояння. Чи можна казати, що кількість пошкоджених будівель була невеликою, якщо серед них був твій будинок, побудований власноруч? Чи доречно говорити про незначущість долі відсотка від загальної чисельності населення, якщо в ньому – загиблі та поранені, які були чиїмись дітьми, батьками, рідними, друзями?

Лише звернення до людських історій може показати, що насправді вони пережили влітку 2014 року. У їхньому травматичному досвіді криється ключ до пізнання того, як зцілювати рани війни та що зробити, аби воєнні дії не повернулися до цього міста.

БУДІВЕЛЬНИК

Анатолій – шкільний сторож, пенсіонер. Колись був курсантом Слов'янського авіаційно-технічного училища, служив у Закарпатському військовому окрузі, але у 1970-х повернувся до рідного міста й оселився на Черевківці – одному з мікрорайонів Слов'янська. Власноруч побудував будинок, працював у ливарному цеху, виховав сина та онуків. Любить спілкуватися з людьми, але про події 2014 року згадує неохоче: Анатолій і досі переживає, що не вберіг свій дім від артилерійського вогню¹⁹⁸.

Відчуття тривоги в Анатолія з'явилося у квітні 2014 року, коли російські військові та проросійські активісти захопили відділ міліції та будівлю СБУ. Він іще тоді сказав знайомим, що все це

194

У Слов'янську зруйновано житло на 1,5 млрд гривень, Українська Правда, 16.06.2014, <https://bit.ly/2HILbVg>.

195

Запит до Слов'янської міської ради від 22.01.2019 № 01.01-19/11.

196

У Слов'янську не вистачає вісім мільйонів гривень на ремонт будинків до зими, Кореспондент, 21.10.2014, <https://bit.ly/2VKpdzI>.

197

Основні показники діяльності підприємств по містах обласного значення та районах у 2014 році, Головне управління статистики в Донецькій області, <https://bit.ly/2VT2Fx0>; Вплив війни на економіку східних міст України: кейси Маріуполя, Краматорська і Слов'янська, Donbas Studies, <https://bit.ly/2TOHsPT>.

198

Інтерв'ю С-12 від 01.11.2018.

Паркан, пошкоджений уламками на Черевківці. Фото Білякової Марії, 01.11.2018

просто так не мине – буде кров. *«Воно мене не підвело, це відчуття»*, – підсумовує він. Проте життя Анатолія відтоді особливо не змінилося – він, як і раніше, чергував у школі вночі та порався на городі вдень.

На початку травня спалахнули бої під Семенівкою. Чоловіку доводилося постійно прислухатися до віддалених вибухів на околицях і шуму боєприпасів, що пролітали просто над головою. Анатолію іноді здавалося, що лише він розуміє небезпеку від обстрілів. Коли він радив перехожим із дітьми йти додому та ховатися по підвалах – його не сприймали всерйоз.

Наприкінці травня Анатолій почав чергувати в головному корпусі школи. Його попереднє місце роботи – корпус початкових класів – зайняли озброєні люди, які раніше чатували на блокпості біля школи. Ця подія не викликала в нього жодних емоцій – наступної зміни пішов до іншої будівлі. Звісно, корпус початкових класів, у якому базувалися бійці НЗФ, знаходився ближче – якихось триста метрів від домівки. А так – просто далі ходити, та й усе.

Невдовзі Анатолію на роботу довелося проходити через укріплення, які одного дня з'явилися просто на його вулиці. Та й загальом людей зі зброєю в районі побільшало. Ставилися до нього ці люди нормально: *«Я кажу чесно: от скільки я чергував, не було інцидентів, щоб образили чи там вдарили, або ще що-небудь, чи щось забрали»*.

У червні вибухи погучнішали, й під обстріл почав потрапляти мікрорайон Черевківка. Через це з міста виїхав син з онуками, а з жінкою Анатолій почав жити на два будинки. Відтепер вона ночувала в будинку сина на сусідній вулиці. Боялися не лише обстрілів, але й мародерства.

Ранок 6 червня 2014 року Анатолій зустрів у підвалі. Близько 50 снарядів один за одним вибухали просто біля його будинку, захопленої школи, на вулиці поблизу річки. Коли один зі снарядів влучив у сусідський дім, Анатолій обережно визирнув на вулицю. Вибух був сильний: двері в його будинку та гаражі відчинилися, а частину з них зірвала вибухова хвиля. Сусідську домівку в нього на очах охопило полум'я. Над будинками через дорогу піднявся стовп пилу, пусту вулицю засипало шматками парканів, гілками дерев і потрощеним шифером. Анатолій намагався викликати пожежників – ніхто не підняв слухавку. Якимось дивом він зв'язався із сином, а той зателефонував знайомим у Донецьк. Лише з Донецька комусь міжміським зв'язком вдалося викликати пожежну команду зі Слов'янська.

Пожежники приїхали через годину. Вони пояснили, що не могли швидко дістатися – їм довелося об'їжджати численні блокпости й укріплення. На той час сусідська хата повністю згоріла, а на будинку Анатолія палав дах. Будівлю почали заливати водою, із сусідньої вулиці на допомогу прибігла дружина та незнайомі люди. Усі намагалися врятувати будинок, майно. Сусіди, поки Анатолій викликав пожежників, вивели його авто з гаража – його також загрожувало полум'я.

Після всього, що трапилося, дружині Анатолія стало зле – почалися проблеми із серцем, а на той час у Слов'янську геть не було кардіолога. Через це помчали до Дружківки й одразу госпіталізували жінку до відділення кардіології. Її врятували.

11 липня 2014 року Анатолій із родиною повернувся до Слов'янська. Надвечір у день повернення він уже чергував у школі. Знайомі розповіли йому про розстріл мародера (подія сталася, коли він був у Дружківці) просто на шкільному подвір'ї. Убитий виявився цивільним, якого спіймали в одному з розбитих обстрілами будинків.

Після повернення Анатолій заходився відбудовувати свою оселю, від якої залишилися самі стіни. Будинок він побудував у 1972 році із саману, а для захисту від вологи обклав стіни білою цеглою. Після обстрілу на будинку повністю згорів дах, коли гасили пожежу – від різкого перепаду температур порепалася цегла, від води стіни із саману набрали забагато вологи та покрилися чорним шаром грибка. Те, що колись було рідною домівкою, перетворилося на суцільну чорну руїну. Анатолій сказав собі, що не варто опускати руки, треба намагатися відбудувати все та не зважати на похилий вік: *«Усе можна відбудувати, лише [загиблих, – ред.] людей не повернеш».*

Ми спілкувалися з Анатолієм восени 2018 року на подвір'ї його оселі. Господар вибачався, що не може запросити до хати, бо в ній досі не все зроблене до ладу.

Відновлювати будинок Анатолієві було складно – бракувало грошей, часу та сил. Гроші довелося позичати в банку та друзів; за них чоловік згодом придбав матеріали для перекриття даху та вставив нові вікна. Час для робіт мусив викроювати між чергуваннями в школі та роботою на городі. Фермерство приносило родині хоч невеликий, але сталий прибуток.

Зовнішні роботи за допомогою сусідів і небайдужих знайомих вдалося завершити до початку зими у 2014 році. Із внутрішніми – не закінчено й досі. Допомоги від міської ради на відновлення будинку Анатолій не отримав, хоча ще в липні 2014 року подав усі документи: заяву, рахунки, акти про стан будинку.

Анатолію вже за сімдесят. *«Я звик до труднощів, – підсумовує він. – Так, тяжко все це після роботи відновлювати. Я й зараз не все відновив. Найболючіше те, що я не впевнений, чи у змозі я навести лад у домі, надворі, бо все розбите, розкидане. Але намагатися буду все одно».*

КОЛИШНІЙ МІНОМЕТНИК

Олександр – колишній учасник бойових дій в Афганістані, станом на 2014 рік – цивільний, працівник автозаправки. У 1980-ті в Афганістані був командиром мінометної батареї. Його спогади про події 2014 року складаються з невеликих історій, які радше нагадують сумні жарти чи невеселі анекдоти – про «невдаху-ополченця», який проспав нічну втечу своїх зі Слов'янська, про поїздку на риболовлю, під час якої він зафіксував застосування ПЗРК російського походження тощо¹⁹⁹.

199
Інтерв'ю С-12 від 02.11.2018.

Захоплення міста у квітні 2014 року вивело Олександра з рівноваги: *«У мене шок від того був – де наші мусори? Де СБУ наше? У них зброя, у них – все... Приїхало п'ятнадцять чоловік у Слов'янськ – й усе, всі здулися. Я розмовляв із ментами – той у відпустці був, той каже: “Я там не був”, “Я не знаю”. Ну, таке».*

Після захоплення Олександр відчув перші зміни в місті. Зі Слов'янська виїхав власник заправки – представники нової влади в місті почали «віджимати» у підприємців гроші та автівки. Ба більше, бійці одного з формувань оселилися по сусідству – у будівлі інтернату неподалік заправки. Олександр мало спілкувався з ними, але бачив їх практично щодня.

Для себе Олександр поділив бійців, які перебували у Слов'янську, на дві категорії: «місцевих» і «росіян». «Росіяни» поводитися культурно. «Місцеві» – інакше.

“ *Того дня світло ще було, заправка працювала. Під'їхав один, просовує пістолет у віконце. Звісно, це з наших, «росіяни» так не поводитися.*

– Який канал дивимось?

– Який хочу – такий і дивлюся!

– Ви тут із ким, із нами? Чи ні?

– Із ким – із вами? А ти хто?

Із цими людьми просто треба вміти спілкуватися. Там [в Афганістані, – ред.] я вмів із ними спілкуватися, навички залишилися. Тому що зачиняти двері – це не варіант. Якщо закрити двері, хтось буде ломитися туди... Зачинені двері для мене, якби я знаходився там, – це вже агресія. А двері відкриті – заходь-виходь. Із ними тільки так потрібно було поводитися.

Під час активізації бойових дій на околицях Слов'янська припинилося постачання продуктів і пального. Заправка, на якій працював Олександр, продовжувала працювати.

“ *З якогось дива вдалося завезти сюди ще 27 тонн бензину. А [бойовики, – ред.] вже стояли на блокпості – як дозволили бензовозу проїхати? Досі ані водій, та загалом ніхто не вірять. Якось і документи не зовсім перевіряли. Раз – і нас пропускають. І заїжджаємо ми без проблем. На цьому бензині потім практично пів Слов'янська виїжджало. Черги стояли по чотири колони на в'їзді та виїзді. Люди чекали, тому що це була остання заправка, де був бензин.*

Бойові дії у приватному секторі, де жив Олександр, розпочалися приблизно наприкінці травня. Бойовики просто на вулиці ставили мобільні міномети й гатили по позиціях на горі Карачун. Через це Олександр вивіз родину до Харкова, а сам повернувся доглядати заправку та стерегти будинок.

Одразу після повернення до нього завітали сусіди, які також вивезли свої родини з міста: «Що робити нам наразі, коли з нашої вулиці працює три міномети. Й [роблять, – ред.] не один постріл, а десь пострілів 15–16 штук із кожного?».

Олександр із сарказмом порадив перечікувати обстріли в підвалах: «Два варіанти, дивлячись, звідки та із чого будуть стріляти [у відповідь, – ред.]: або тебе розкопає, або тебе закопає в цьому ж підвалі».

А далі вже без жартів він пояснив: щоб зберегти життя, потрібно завжди зберігати пильність. Поки летить міна, кожен має 2–2,5 секунди на те, щоб лягти на землю. Коли міна наближається, у неї змінюється свист, і можна встигнути врятуватися, якщо бути уважним. Якщо працює генератор і починається обстріл – треба обов'язково все вимикати, щоб не заважав зайвий шум.

Сусід Олександра під час обстрілів не ховався. Він не просто робив вигляд, начебто нічого не відбувається, а наче спокушав долю. Коли з вулиці гатили міномети, а з гори Карачун стріляли у відповідь – він ліз драбиною на дах, щоб поспілкуватися по телефону з рідними. Він не був коригувальником, просто згорі вдалося «зловити» зв'язок. Одного разу сусіда помітили й почали прицільно стріляти по його подвір'ю. Одна з мін розірваласядесь метрів за 200 від дому. Після цього чоловік нарешті зрозумів небезпеку та швидко виїхав із міста.

Коли пальне на заправці закінчилося, Олександр усе одно приходив на роботу. Тут завжди збиралися люди з довколишніх багатоповерхівок – працювала свердловина й можна було набрати води. А ще якимось дивом була електрика, тому тут заряджали й мобільні телефони.

Приблизно в першій половині червня Олександр потрапив під обстріл на заправці. Це сталося близько 16:00. На заправці, крім самого Олександра, були ще хлопець і дівчина, які заряджали телефон і планшет. Було дуже тихо. Загалом у місті в ті місяці стояла тиша: не було світла та пального, не їздили автівки, не грала музика. У цій тиші було чутно, як працює військова техніка біля інтернату, перетвореного на казарму. За звуками Олександр з'ясував, що звідти виїхало три машини, які зупинилися в посадці,десь на відстані до одного кілометра від заправки. Із них почалася стрілянина.

Олександр розповідає, що спочатку стріляли приблизно в напрямку залізничного вокзалу. Якщо дивитися з посадки, то, можливо, стріляли по Карачуну. А потім міни почали падати біля заправки. Олександр запевняє, що це не була відповідь із гори. Стріляв той самий розрахунок, який тільки-но вів вогонь по горі Карачун. Кілька вибухів сталися геть поруч: біля ресторану «Палермо», у посадці, біля газової цистерни. Насамкінець міна вибухнула через дорогу від заправки. Спалахнув вогонь. Дівчина, яка заряджала телефон, запанікувала. Злякалася, що конструкція не витримає, що вибухне цистерна із залишками пального або бочка з газом. Олександр її заспокоїв. Він знав, що ці стіни витримують навіть пряме влучання 120-ї міни, головне – не бігти на вулицю під уламки.

Після обстрілу прямо на заправку приїхала автівка, з якої стріляли. Це був тентований «КамАЗ» із мінометом 120-го калібру в кузові. Олександр вийшов до авто, вдаючи, ніби нічого не розуміє.

“ Щоб ви знали: коли рве стодвадцятка, звук виходить, ніби взяли квадрат залізний, відлितий, і кувалду й б'ють по ньому. Виходить такий сталевий звук, коли міна саме сто двадцятка розривається. Це саме такий звук. Вуха закладає. Це танковий калібр майже. Танк – сто двадцятий, і це. Ну, це міномет, але не нарізний.

Чоловік перетнувся поглядом із людьми, які сиділи в машині. Проте звідти так ніхто і не виходив.

“ Мене це не дивувало, оскільки ми там [в Афганістані, – ред.] служили, ми знаємо. Після цього ніхто з машини не виходить. Єдине, коли вони почали від'їжджати, то потім зупинилися. Позаду тент піднятий був. Чотири особи – це розрахунок. Міномета самого я не бачив, тому що він усередині. І вони сиділи. Потім вони поїхали подивитися, куди влучили.

Надвечір на заправці з'явилася російська журналістка з оператором, вимагаючи коментарів стосовно обстрілу. Та Олександр не мав настрою щось коментувати, а коли знімальна група вирішила закурити, відреагував різко: «Народ, до побачення. Тут не курять. Бензин й усе інше, геть звідси».

Як колишній мінометник Олександр розумів, що заправку «пристріляли». Наступний обстріл мав стати точнішим, і тоді заправка вибухне. Звісно, це сталося б, коли поруч опинилися б українські військові:

Зруйнована будівля заправки у м. Слов'янськ неподалік траси Е40 Харків – Ростов. Липень 2014 року.
Джерело: блог Артема Гетьмана,
<https://bit.ly/3bsNUZM>

“ *Що робили ті, які стріляли, – вони дивилися. Стрілець знімає мапу. Усі постріли, що робляться з міномета, з будь-якого виду зброї (за винятком, звісно, автоматів), вони фіксуються. У цій точці зроблено постріл, було влучання в таке місце.*

Олександр після обстрілу зателефонував власникові заправки, розповів про подію, порадився. Наступного дня пішов до інтернату. Хто там був? Відповідає одним словом: «Сброд». Там усі були з автоматами, у камуфляжі, але він звик до людей у формі та зі зброєю. На думку чоловіка, це не були місцеві мешканці – поводитися вони «пристойно».

“ *Я спитав їх: «Одна є розмова. Братва, що воно вам дає оце все? (Я мав на увазі заправку). Якщо бажаєте – приїздить своєю машиною, заберіть залишки [пального, – ред.]. Просто викачайте їх, і все. Заберіть, я все безплатно віддам. По 500 літрів кожного виду палива, яке я через колонку вже не витягну». Ми не довго спілкувалися, рівно 10 секунд. Мені просто відповіли: «Розумієте, так треба!» Ну і я тоді: «Немає заперечень, продовжуйте». Розвернувся та й пішов. Хоча більше вони мене не чіпали.*

Ще з афганського досвіду Олександр знає, що бойових дій без загибелі людей просто не існує, загибель військових і цивільних – це частина війни, її реальність, норма. На думку Олександра, усі дії української армії під час боїв за Слов'янськ були виправданими та продиктованими воєнною необхідністю, навіть коли через це гинули мирні мешканці: *«Там, де стріляють, так чи інакше гине мирне населення. У будь-якому разі без цього ніяк не можна»*. Так само він не вважає загибель українських військових чимось особливим. Участь у бойових діях наражає на небезпеку всіх, хто наважується взяти зброю до рук, і загибель у бою для солдата – це нормально. Олександра лише обурює, що містяни в Слов'янську досі не визнали, що під час бойових дій по місту стріляла не тільки українська армія. Він наголосив: *«Більше половини зруйнованого у Слов'янську, зруйноване було цими “товаришами”. Вони цього не знають. Вони впевнені, що це робили звідти, з Карачуна»*.

200
Ім'я респондентки змінено.

201
Інтерв'ю С-13 від 14.12.2018.

СТУДЕНТКА

Лілія²⁰⁰ у 2014 році була студенткою філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету. Пережите пригадує емоційно й дивується, як важко розставити події, що так її вразили, у хронологічному порядку²⁰¹.

Після захоплення Слов'янська проросійськими силами Лілії було геть незрозуміло, що відбувається. Через появу блокпостів стало важко діставатися на заняття, але навчання в університеті не зупинили. Тоді вона перестала відвідувати лекції – батьки дуже хвилювалися, що може статися з дівчиною в переповненому озброєними людьми місті, та вмовили її деякий час побути вдома, поки ситуація не покращиться.

Лілія жила в одному із приватних будинків у центрі міста. Через Інтернет і розмови з друзями вона дізналася, що відбувається з її знайомими – одного з хлопців із факультету ледь не забрали на підвал до колишньої будівлі СБУ, власника місцевого сайту побили на вулиці люди, які представляли нову владу в місті.

Життя Лілії в ці дні складалося з роботи на городі, спілкування з друзями та гри на піаніно. На городі вона з мамою бачила, як над містом із вертольота скинули листівки. Тоді посипалося щось біле, і сусіди почали кричати, що українська армія намагається отруїти місто. Це були листівки із закликом до містян берегти своє життя в умовах збройного протистояння. Одну з таких листівок, підібрану на вулиці біля дому, Лілія береже й досі.

Хоча поява гвинтокрилів у небі над Слов'янськом дуже нервувала людей у камуфляжі та багатьох сусідів, Лілія та її мама сприймали їх інакше:

“ Коли над нами пролітали українські гвинтокрили, ми з мамою були на вулиці, і ми такі щасливі були. Це була якась частинка України, надія на те, що зараз це все скінчиться, ця війна, яка триває. Якась надія була. Ось вони літають, вони поруч, – значить, усе добре. І ми [їм, – ред.] махали.

Одного дня Лілія з мамою помітили вертоліт, що летів над Слов'янськом. І вони побачили, як по ньому почали стріляти з міста. Дві ракети розрізали небо – перша схибила, а друга влучила, і вертоліт упав за містом. Дівчина та її мама до останнього сподівалися, що з палаючої машини хтось вистрибне та врятується – але дива не сталося, весь екіпаж загинув. Вони сиділи на подвір'ї, притулилися одна до одної й плакали. У цю мить сусіди кричали «Ура!»

Наприкінці травня стало зрозуміло, що непевна ситуація в місті – це надовго. Наближалася сесія, Лілія мусила готуватися до заліків та іспитів. Вона наважилася піти до університету, але наступного дня (26 травня²⁰²) район університету обстріляли. Під час обстрілу Лілія була вдома, а про все, що сталося, дізналася від подруг, які ночували в бомбосховищі.

202
Слов'янськ. Донбаський державний педагогічний університет. Після артобстрілу 26.05.2014 р., YouTube: Віктор Веприцкий, 27.05.2014, <https://bit.ly/2J4lb2D>.

Пошкодження ринку «Слов'янський бульвар» внаслідок обстрілу 08.06.2014. Фото Реуцького Костянтина, 17.07.2014

Загалом бійці НЗФ багато разів використовували місце біля будівель університету та студентського гуртожитку для обстрілу позицій ЗСУ. Один зі студентів із вікна гуртожитку навіть зняв відео, як САУ «Нона» стріляє звідти²⁰³. На думку студентів, 26 травня навідники «Нони» промахнулися та влучили по гуртожитку й університету, через що в будівлях вилетіли шибки. Після цього обстрілу навчання припинилося, студентів відпустили по домівках.

Лілія знову була вдома, але й батьківський дім поступово переставав бути безпечним. Наприкінці травня навіть сусіди із проросійськими симпатіями помітили, що на їхній вулиці відбувається щось незрозуміле. На вільному від будинків просторі перед магазином почали з'являтися озброєні люди, які розглядали територію. А через деякий час стали там із «Ноною». Ця подія на якусь мить об'єднала всіх мешканців вулиці – і проукраїнських, і проросійських – вони вирішили підійти й пояснити бойовикам, що «Нони» на цій вулиці не має бути. Лілія пригадує, як ретельно збирався батько – навіть узяв ножа й травматичний пістолет, але вони з мамою не дозволили йому вийти з будинку:

“ Мій тато і ще сусід, і ще пару чоловіків – вони поривалися вже дуже агресивно йти, просто проганяти. Але ми розуміли, що це може погано закінчитися. Подумали, що це погана ідея, бо може нашкодити їм і їхнім сім'ям. Ще й сім'я із проукраїнськими поглядами! І не факт, що домовилися б!

Урешті-решт розмовляти з бійцями НЗФ пішли тільки ті чоловіки, які підтримували проросійський рух у місті. Лілія не знає, про що вони говорили, але більше військової техніки на їхній вулиці не було. Звідси не стріляли, тож не було й вогню у відповідь. Усі

203

«Нона» веде обстріл біля гуртожитку в Слов'янську частина 1, YouTube: InfoResist, 27.05.2014, <https://bit.ly/2Hzf5aa>.

будинки вцілили. Хоча із сусідських вулиць іноді прилітали уламки – Лілія згодом знайшла декілька у власному городі.

На вулиці постійно була електрика. Навіть тоді, коли в усіх довколишніх районах світла вже не було. Проте, як у всіх, не було мобільного зв'язку. Щоб коротко повідомити рідних, що живий, доводилося йти до найближчого перехрестя. Приблизно відтоді припинилося водопостачання. По воду щодня доводилося ходити до людей, які мали криницю. На щастя, будинок із криницею був неподалік. Іншим мешканцям міста пощастило набагато менше. Брат Лілії, щоб набрати води, приїжджав сюди із центру (він живе в одній із багатоповерхівок). Казав, що його сусіди набирали воду з фонтанів у пляшки та несли до квартири.

У черзі за водою можна було зустріти багато людей, навіть із тих вулиць, де не було світла. Одинадцятирічний хлопчик, син власників будинку із криницею, узявся всім безкоштовно заряджати телефони. Його ніхто не силував це робити – він просто хотів допомагати тим, кому гірше, ніж йому. Життя в умовах війни змушувало дітей дорослішати й ставати відповідальнішими. *«Це було дивно: усі кудись виїжджали, а їхня сім'я навіть не задумувалася про виїзд, – пригадує Лілія. – Ми, коли виїжджали, лишали йому ключі від дому, маленькому хлопчику. Він допомагав людям».*

Родина Лілії виїхала з міста на Трійцю – 8 червня. Цього дня дівчина прокинулася від гучних вибухів і вперше за всі ці місяці розплакалася. Їй здавалося, що війна ніколи не закінчиться. Мама Лілії планувала готувати запаси на зиму, проте батько наполягав на від'їзді. Нашвидку зібрали речі, посадили в авто kota із собакою та виїхали.

На той час багато людей виїжджали зі Слов'янська, не знаючи, куди вони їдуть. Так само виїхала й родина Лілії. Вони вірили, що незабаром повернуться. Так і сталося. Після звільнення Слов'янська родина повернулася в неушкоджений будинок, а Лілія успішно склала сесію.

“ *Найважчим під час окупації було нерозуміння того, що відбувається. Ми не знали, чи закінчиться колись це пекло. Чи повернемося ми додому? Вже коли виїхала з міста, я передивлялася всі відео про Слов'янськ. Кожен день. І майже завжди ревіла, бо все, про що говорили, – рідне й знайоме. Тому відчуття, які були, – мікс очікування й відчаю. Були вже думки про те, що ми можемо не повернутися додому. І мені, хоча раніше я дуже хотіла виїхати в інше місто жити, уперше дали зрозуміти, як сильно я люблю своє рідне місто.*

БОЄЦЬ

Олексію²⁰⁴ за п'ятдесят. У вісімдесяті воював в Афганістані, у цивільному житті працював зварювальником. Досі, як і всі військові, розмовляє короткими фразами. Наприкінці 2013 року вирішив знайти роботу в рідному місті й зустріти старість у родинному колі²⁰⁵.

Передчуття, що з його містом трапиться щось недобре, в Олексія з'явилося наприкінці зими, коли мер Слов'янська Неля Штепа почала закликати до створення «загонів самооборони»: на місто нібито мали напасти бандерівці та «Правий сектор». Бійці новоствореного НЗФ поводитися так, що тутешні бабці вирішили, наче на місто вже напали, й оці люди з пивом і є той «Правий сектор», від якого треба захищатися.

Життя Олексія не дуже змінилося після 12 квітня. Єдине – перестав відпускати доньку-підлітка до школи. Поруч зі школою був блокпост, озброєні люди, тож Олексій із дружиною турбувалися про її безпеку.

Блокпости зводили і на Славкурорті, де жив Олексій, – на переїзді, біля озера. Він вважає, що цей район на той час був чимось на кшталт нейтральної території – там хоча й не точилися бої, але вона розділяла дві сторони збройного протистояння.

Десь у травні не стало світла та води, щодня над головами пролітали міни, які розривались у напрямку Семенівки. За таких умов він почав вмовляти жінку та доньку поїхати з міста до рідних, але ті не хотіли залишати Олексія самого.

У ніч із 16 на 17 червня (близько 23:30) Олексій прокинувся від голосних вибухів десь поблизу. Йому здалося, що вони наче ставали ближче й ближче до його будинку. Чоловік швидко перевів рідних у кімнату без вікон, жінок накрив матрацом, закрив собою та чекав на закінчення обстрілу. По даху порснули уламки, трохи побило шифер. Зараз йому здається, що загалом він почув десь понад 20 вибухів.

Коли вибухи почали віддалятися, Олексій вийшов на двір роздивитися. Зустрів сусідів, з якими пішов далі вулицею. На дорозі побачили мертві тіла сімейної пари – Ольги та Володимира. Трохи далі ще одному сусідові, Віктору, відірвало ногу. Йому наклали джгут, викликали швидку. Потім почули, що вибухи знову почали гучнішати, й усі розбіглися по домівках. Удома Олексій поділився побаченням із рідними. Чому Ольга, Володимир, Віктор були на вулиці вночі, чому не сиділи вдома? Олексій пояснив

204

Ім'я респондента змінено.

205

Інтерв'ю С-14 від 14.12.2018.

Семенівка, вулиця Орденоносців.
Фото Реуцького Костянтина,
18.07.2014

це тим, що люди, коли не стало світла, спілкувалися в когось на подвір'ї, слухали радіо, розмовляли. А як почули вибухи, то, швидше за все, запанікували й побігли додому. Олексієві сумно все це пригадувати, бо напередодні нещастя він пояснював сусідам, як слід поводитися під обстрілом. Він наголошував, що в жодному разі не можна нікуди бігти. Залишатися на місці, лягти, намагатися зберегти спокій – єдина можливість врятуватися.

Після обстрілу ніхто в будинку Олексія не спав, просто чекали на ранок. Близько п'ятої приїхала швидка, яка забрала Віктора. Згодом Олексій дізнався, що той помер у лікарні. Віктор був похилого віку, йому не змогли стабілізувати тиск. Під час цього обстрілу загинула 72-річна бабця. Вона теж запанікувала й побігла зі свого двору до сина.

Лише близько обіду приїхали з моргу забирати тіла. Це відбувалося в супроводі преси – знімальної команди російського каналу LifeNews. Олексій пригадує, що йому часто доводилося бачити в місті синій фургончик цього каналу. Іноді саме там, де за якусь мить відбудеться лихо чи смерть цивільних.

Морг у ті дні не працював, тож ховати сусідів довелося поспіхом. Олексій пригадує, що всі на вулиці старалися допомогти родичам загиблих, сам він копав могили. Було надзвичайно шкода сина Ольги та Володимира, який за один вечір втратив батька й матір. Йому було майже тридцять років. Навесні він став «ополченцем», а в липні 2014 року разом зі своїм збройним формуванням перебрався до Донецька. Імовірно, загибель батьків не лише була болісною втратою, але й спонукала його продовжити збройну боротьбу з українськими військовими, яких він винуватив у смерті батька й матері.

Після обстрілу Олексій знайшов міну 82-го калібру, яка не вибухнула. На його думку, це беззаперечний доказ того, що їхню вулицю обстріляли бойовики:

“ Стріляли з міста. Мабуть, із району цегельного заводу, тому що було влучання в будинок, і міна з 82-го міномета не розірвалася. Залишився отвір. Коли стаєш спиною до отвору, то природньо... дальність польоту 82-го міномета – 2700. Наші стояли набагато далі. Насправді зрозуміло, хто стріляв.

Олексій намагався пояснити сусідам, чому він упевнений у тому, що стріляли бійці НЗФ. Він вважає, що вночі до їхнього району могла зайти українська розвідгрупа, по якій, скоріш за все, бойовики відкрили вогонь на випередження.

Після обстрілу Олексій відправив доньку та дружину до рідних, а сам залишився стерегти будинок. Із подвір'я майже не виходив аж до самісінького звільнення. Олексієві важко описати цей період. Намагався вижити в умовах без води та світла. Кожен день був схожий на попередній. Щодня ходив по воду до сусідів із колодязем. Носив воду собі та самотнім пенсіонеркам, які живуть на їхній вулиці. Ділився з ними всім, що мав: у нього було достатньо запасів, а в них уже не лишилося ні грошей, ні харчів.

У родині Олексія – усі військові. Його дорослий син служить у ЗСУ, донька, яка в 2014 році була підлітком, планує навчатися в Києві й стати військовим психологом. Після звільнення міста Олексій пішов добровольцем у батальйон «Донбас». Відтоді – постійно на передовій. «Життя змінилося, – розповідає про пережите Олексій. – Я з 2014 року воюю, у різних підрозділах... Потрібна перемога. Додому вертатися не хочеться. І треба вже, й вік – все одно не можу».

ПАСТОР

Петро Дудник – громадський діяч, пастор протестантської церкви «Добра звістка»²⁰⁶.

«Я не знаю, наскільки ви вірите в Бога чи провидіння, але про те, що станеться щось недобре в цьому році, я отримав слово від Бога на початку [2014, – ред.] року», – так розпочинає свою історію пастор. Після такої звістки він запропонував церкві запаситися продуктами тривалого зберігання, щоб можна було у важкі часи нагодувати значну кількість людей. Коли бойові дії відрізали місто від світу, ці запаси стали у пригоді: з них зби-

206

Інтерв'ю С-15 від 02.11.2018.

ралися готувати безкоштовні гарячі обіди. Проте виконати задумане не встигли – 2 травня будівлю церкви захопили люди в камуфляжі. *«Розумієте, у нас іще не було досвіду того, який ми вже маємо сьогодні, – пояснює Петро. – Тобто мислення ще таке, демократичне, вільне... [Ми не розуміли, – ред.] що відбувається?!».*

Церква «Добра звістка» розташована у стратегічно важливому місці (на в'їзді-виїзді зі Слов'янська), тому на її даху бійці НЗФ облаштували вогневу точку. Спочатку снайпери чергували тільки вночі, але так тривало недовго. Одного дня до церкви увірвалося п'ятнадцятеро озброєних осіб. Це були російські спецназівці, позивний командира – «Кеп»²⁰⁷. Вони сказали, що відтепер будівля буде військовим об'єктом. До церкви перестали впускати вірян, але дозволили одній особі наглядати за будівлею. Це робив прихожанин, який жив неподалік. За його спогадами, крім спецназівців, згодом тут оселилося близько 40 донських козаків. А вже до них потім долучилися *«місцеві бандити, які були найменш керованими»*, осіб 20–30.

8 червня 2014 року з подвір'я церкви «Добра звістка» дві САУ «Нона» стріляли по позиціях української армії за містом. Що саме відбувалося тоді на подвір'ї «віджатої» церкви – один із бійців формування зняв на відео, яке назвав «Ось так росіяни воюють». На ньому – озброєні люди в камуфляжі, дві САУ з написами на бортах «На Львів» і «На Київ», православні священники, що моляться біля дверей церкви. Попри коментар автора зйомки чути слова молитви, команди, адресовані навідникам, останні слова члена екіпажу САУ «Нона» перед від'їздом із території церкви: *«Рушаємо, а то зараз відповідка прийде»*²⁰⁸.

Хоча екіпажі бойової техніки очікували на «ответку», вогню у відповідь по церкві не було. Під обстріл потрапили будинки на сусідніх вулицях, але церква стояла майже неушкодженою. Пояснення цьому Петро отримав лише після звільнення міста:

“ *І вже після звільнення Слов'янська військові приходили різні. Один з офіцерів прийшов і каже: «Багато разів у мене була вся інформація, скільки тут бойовиків. І ми багато разів були готові їх знищити [разом із будівлею церкви, – ред.]. Але багато разів нам Київ не давав дозволу на це». Тобто з боку саме українського уряду, або армії, не давали добро на руйнування культових будівель. І не руйнувалося [нічого навмисно, – ред.]*

Ще наприкінці квітня Петро Дудник допоміг двом родинам виїхати зі Слов'янська. Це були сім'ї іноземців, яких нова влада в місті автоматично сприймала як шпигунів. Петро своєю перемогою

207

Великородний Сергій Миколайович, Миротворець, <http://bit.ly/2Sb19Fx>.

208

Загалом на YouTube є декілька фрагментів відео із САУ «Нона», що стріляють із церковного подвір'я, але найбільший за розміром (13 хвилин) цей «Ось так росіяни воюють». Артилерія бойовиків вела вогонь із подвір'я церкви, news.bigmir.net, 05.07.2014, <https://bit.ly/2Hrs10i>.

поділився у фейсбуці, після чого його просто засипали проханнями допомогти покинути Слов'янськ.

Петро Дудник мав зв'язки з різними благодійними фондами та громадськими організаціями – українськими й міжнародними. Він започаткував волонтерський рух, учасники якого допомагали евакуюватися містянам і завозили продукти й ліки тим, хто вирішив залишитися попри небезпеку.

За кілька днів у Петра вже була невелика команда – на першому етапі з єдиновірців, а потім до неї долучалося дедалі більше охочих, які не належали до вірян церкви «Добра звістка». Дуже швидко цей рух поєднав велику кількість людей, які робили пожертви задля порятунку мешканців Слов'янська, або стали волонтерами – щодня перетинали лінію вогню й опікувалися вивезеними з міста людьми: *«В основі евакуаційної команди були мої друзі, справжні герої із церкви. Потім долучалися різні люди, також взагалі не воцерковлені люди. Справжні жертвовні волонтери. Пожертви присилали та приймали переселенці різні люди з багатьох країн світу».*

Під час поїздок до Слов'янська волонтери завозили продукти, питну воду, медикаменти. Лежачих, хворих та інвалідів відвозили до Харкова й передавали тамтешнім волонтерам, які ними опікувалися. Людей, які мали, куди їхати і потребували допомоги лише в тому, як залишити заблоковане місто, – вивозили до Ізюма. Там вони могли сісти на автобус чи поїзд і їхати далі. Тих, кому нікуди було їхати, або хто не мав грошей, вивозили до Святогірська. Їх спочатку розміщували в таборі «Супутник». Тут формували групи з «утікачів» і відправляли далі вглиб країни – до Одеси, Дніпропетровська, Запоріжжя.

У фейсбук-стрічці Петра Дудника за травень-червень 2014 року можна знайти багато коротких повідомлень про людей, яким тоді надали допомогу: невеликі історії про друзів і знайомих, кожен з яких по-своєму боровся з обставинами життя в місті. Ці пости пазлами складаються в загальну картину гуманітарної катастрофи, яка тоді охопила Слов'янськ.

31 травня Петро описав зустріч із сімейною парою похилого віку на трасі за Слов'янськом. Налякані обстрілами міста чоловік із жінкою йшли пішки. Вони не мали грошей і не знали, як зв'язатися з волонтерами²⁰⁹.

Пастор також розповів історію друга, який став волонтером:

“ *Коли стріляли автомати, це було страшно, але із часом до цього звикли. Коли працювали крупнокаліберні кулемети, це викликало страх, але коли розривають-*

209

Пост Петра Дудника у Facebook, 31.05.2014, <http://bit.ly/2GavwY2>.

ся міни й над головами літають снаряди – оце було справжнім жахіттям. Мій п'ятирічний син одного разу проказав таку молитву: «Божже, збережи мене вночі, щоб я не був убитий». Це стало останньою краплею»²¹⁰.

У пості від 16 червня Петро Дудник писав про початок голоду в місті, люди похилого віку не отримували пенсії, матері – виплати на утримання дітей²¹¹. Наступного дня Петрові під час евакуації у восьмимісний автобус довелося запхати сімнадцятьох людей, нажаханих обстрілами²¹².

24 червня пастор ділився історією мешканки Слов'янська, у дворі якої розірвався снаряд: *«Данік відвідав її з харчовим набором. Жінка просто розплакалася»*²¹³.

30 червня Петро Дудник написав про загибель двох людей, яких волонтери планували вивезти вранці: *«Я попросив надати мені списки з прізвищами, щоб ми могли для них купити квитки на поїзд із Харкова. Список я отримав. Але навпроти двох прізвищ було написано – вбиті. А навпроти шістьох – поранені, у лікарні. І це лише за одну ніч і ранок до 11:00»*²¹⁴.

Найповніше масштаби гуманітарної катастрофи в Слов'янську вдалося оцінити після закінчення бойових дій у місті. Приблизно з 5 по 10 липня волонтери обійшли практично всі будинки в Слов'янську й роздали близько 20 тисяч продуктових наборів. Вони зафіксували три смерті містян від голоду: *«Наприклад, суціді виїхали, а люди-інваліди залишилися. І ніхто не міг про них подбати, тільки ми це виявили»*.

Після повернення Слов'янська під контроль уряду рух, який започаткував Петро Дудник, продовжив роботу. До його команди долучилося ще більше людей: налагодження нормального життя містян, відновлення соціальних виплат, завезення продуктів і ліків відбувалися занадто повільно. Також волонтери відбудовували розбиті будинки, розвозили будівельні матеріали постраждалим, відновлювали будівлі церкви, дитячого притулку, реабілітаційного центру.

Петро Дудник указує, що, за найскромнішими підрахунками, у 2014 році волонтери евакуювали з міста понад 4 тисячі цивільних і роздали десятки тисяч продуктових наборів, відремонтували десятки будівель, пошкоджених вибухами. Звісно, волонтерам не вдалося допомогти кожному мешканцеві Слов'янська, але без героїчних дій цих людей постраждалих у збройному протистоянні та загиблих від гуманітарної катастрофи в місті було б значно більше.

210

Пост Петра Дудника у Facebook, 11.06.2014, <http://bit.ly/2SldBD3>.

211

Пост Петра Дудника у Facebook, 16.06.2014, <http://bit.ly/2Gb3RpO>.

212

Пост Петра Дудника у Facebook, 17.06.2014, <http://bit.ly/2xKmP1X>.

213

Пост Петра Дудника у Facebook, 24.06.2014, <http://bit.ly/2ScXlhW>.

214

Пост Петра Дудника у Facebook, 30.06.2014, <http://bit.ly/2YZeG5C>.

Наразі Петро Дудник і його однодумці допомагають мешканцям, які живуть поблизу лінії розмежування. Поруч зі Слов'янськом залишаються місця, де люди не один рік мешкають у надскладних умовах – без електрики, водопостачання, під обстрілами, без надії на припинення воєнних дій. Тим самим життям, яким жив Слов'янськ протягом цих важких 85 днів у 2014 році.

ПІСЛЯСЛОВО

Наведені історії передають не тільки життєвий досвід головних героїв, вони є свідченнями порушень правил ведення війни, а саме – МГП. Описані випадки містять ознаки воєнних злочинів, скоєних комбатантами з обох боків збройного протистояння.

Юридичною мовою – це умисні напади на цивільне населення або на окремих цивільних осіб, які не брали участі у воєнних діях (разом із невибірковими обстрілами житлових районів), напади на незахищені міста, села, житла або будівлі, що не були воєнними цілями, захоплення релігійних будівель і використання їх для ведення бойових дій, розташування вогневої позиції артилерії в густонаселеному районі, перешкоджання евакуації цивільного населення під час бойових дій тощо.

Важливо знати, що МГП не забороняє ведення воєнних дій у густонаселених районах. Воно лише обмежує військових у виборі зброї та цілей нападу й надає рекомендації щодо розташування в цих районах військових об'єктів. Також гуманітарне право примушує всіх учасників збройного протистояння забезпечувати прийнятні умови життя цивільним мешканцям, що перебувають у зоні бойових дій, та надавати їм можливість покинути зону небезпеки.

Найважливішим є те, що порушення МГП є воєнними злочинами та спричиняють кримінальну відповідальність бойових командирів і головнокомандувачів. Ступінь їхньої вини визначає незалежний та неупереджений орган – Міжнародний кримінальний суд. Україна тимчасово визнала Римський статут МКС, що правда, цей документ не ратифікований досі. Щоб суд міг правильно кваліфікувати кожне конкретне порушення МГП та визначити відповідальних за нього, потрібна велика кількість інформації щодо обставин злочину. Через це надважливу роль має робота документаторів урядових і неурядових організацій, які збирають, аналізують і зберігають інформацію щодо порушень МГП під час збройного протистояння. Ця робота потрібна для запобігання будь-яким проявам свавільного застосування сили з боку бойових підрозділів до цивільних мешканців і встановлення справедливості, що, за нашими переконаннями, є головною умовою побудови стійкого миру на Сході України.

Прапори Спасу Нерукотворного, комуністичної партії та «ДНР» над Слов'янськом.
Джерело: 3rm.info

«СЛОВ'ЯНИ ДО РАМИ ТОРУЮТЬ ШЛЯХ»

5

РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ У СЛОВ'ЯНСЬКУ

СЕРГІЙ ПРОЦЕНКО

Правозахисний центр громадських досліджень

НАТАЛІЯ ГРИЦЕНКО

Східноукраїнський центр громадських ініціатив

Русь Великая, Малая, Белая,
Триединая Божья страна!
Кто не хочет, чтоб ты была целою?
Это, прежде всего, – сатана!²¹⁵

*Протоієрей Віталій Веселий, настоятель
Свято-Воскресенського храму УПЦ МП,
м. Слов'янськ*

До захоплення Слов'янська в місті існували мусульманська та юдейська громади, релігійні організації буддистів і кришнаїтів, Свідків Єгови, Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква, євангельські християнські церкви тощо. Міська влада проводила заходи за участі представників різних конфесій та залучала їх до подій місцевого життя²¹⁶.

На території Слов'янська також знаходилося шість церков УПЦ МП. Представники УПЦ МП мали дещо привілейоване становище серед інших релігійних організацій – перш за все, це полягало в доступі до міських ресурсів і лояльності міської влади. Надання преференцій із боку місцевої влади стало однією з важливих передумов для встановлення та поширення ідеології «російського світу» серед мешканців міста. Зокрема, у 2011 році міська влада передала УПЦ МП в безкоштовне користування терміном на 50 років архітектурну пам'ятку місцевого значення «Вілла Марія» та територію довкола²¹⁷.

На території садиби «Вілла Марія», розташованої в центрі міста, у 2012 році з'явився Центр слов'янської культури «Введение»²¹⁸ під керівництвом протоієрея Віталія (Веселого). За даними керівника групи «Інформаційний спротив» Дмитра Тимчука²¹⁹,

215

Стихи из Славянска, Протоиерей Геннадий Беловолов, livejournal.com, 26.08.2014, <http://bit.ly/2P7FvEh>.

216

Мэр Славянска будет поддерживать социальные проекты пасторов, Релігія в Україні, 12.03.2013, <http://bit.ly/2MxUhCl>.

217

Вилла Марии – пристанище террористов или центр Московского православия, 6262com.ua, 11/05/2016, <http://bit.ly/33SYs0X>.

218

Воскресенский храм, Горловская и Славянская епархия, Официальный сайт, <http://bit.ly/2Zsh6xa>.

219

Dmitry Tymchuk, Пост у Facebook, 19.04.2014, <http://bit.ly/2NsHfFk>.

отець Віталій із 2004 року проводив «інформаційно-психологічну роботу» з місцевим населенням. Він регулярно згадував у своїх проповідях, що держави Україна не існувало та існувати не буде. Отець Віталій також наголошував, що жителі України не мають слов'янського походження.

Центр «Введение» став місцем проведення заходів і розповсюдження, за активної підтримки УПЦ МП, проросійських поглядів серед мешканців міста. Туди також приходила молодь, яка відвідувала гуртки російського рукопашного бою та православних парамілітарних формувань (козацтва). Зокрема, під опікою отця Віталія в Слов'янську регулярно відбувався «Большой казачий круг» станиці Торська Всевеликого війська Донського. Там новобранці проходили обряд посвячення в козаки разом із присягою *«Служить Дону, Отечеству и Господу Богу»*²²⁰.

“ Церква Московського патріархату була як державна церква. Отець Віталій, настоятель храму, створив у садибі «Вілла Марія» центр російської православної культури. І там базувалося так зване Донське казачество: вони займалися бойовими мистецтвами, дітей там тренували. І все це в проросійському ключі впродовж як мінімум трьох років до настання цієї «російської весни». Тобто база формувалася там²²¹.

У газеті «Казак Донбасса» від 15 листопада 2011 року протоієрей Віталій фігурує як духівник козаків Слов'янська²²².

Зі слів представників місцевих релігійних громад, УПЦ МП до початку збройного конфлікту також займала особливу позицію в питаннях міжконфесійного діалогу та порозуміння.

*«Я аж до самого кінця не знав, скільки бруду й агресії вони лили на євангельських християн у своїх храмах, – розповідає пастор великої протестантської церкви «Добра звістка» Петро Дудник. – Де-факто до протестантів вони ставилися, як до сатаністів»*²²³.

В інтерв'ю інформаційному агентству REGNUM²²⁴ «народний мер» Слов'янська В'ячеслав Пономарьов згадує про участь УПЦ МП у зародженні проросійського протестного руху в Слов'янську:

“ В. Пономарьов: Потім я поїхав у Святогірську лавру, де в мене відбулася тривала розмова з владикою. Я пояснив йому, що ми абсолютно аполітичні люди, що ми хочемо лише мирного неба над головою, що ми будемо відстоювати свої культурні, сімейні цінності та свою землю, щоб не пустити сюди цю наволоч, і, природно,

220

Славянск (Донецкая область). В городе на православный праздник прошел Большой казачий круг, Украина православна, Официальный сайт Украинской православной церкви, 17.10.2007, <http://bit.ly/2PdCNxc>.

221

Інтерв'ю С-1 від 06.12.2018.

222

Поклонный крест в Маяках, Казак Донбасса, 15.11.2011, <http://bit.ly/33XZMzQ>.

223

Чисто «новороссийское» убийство. Как и почему адепты «ДНР» расстреляли 4 протестантов, Украинська правда. Життя, 13.06.2016, <http://bit.ly/33XhdQL>.

224

Народный мэр Славянска: «Мы не думали, что дойдет до войны, так как надеялись на помощь России», Regnum, 20.10.2014, <http://bit.ly/2NpCRaM>.

будемо намагатися змінити владу олігархів, що продають разом із землею майбутнє наших дітей.

ІА REGNUM: Як до цього поставився владика? Благословив?

В. Пономарьов: Так, благословив.

Про появу в місті монахів, які за своїм зовнішнім виглядом не скидалися на священнослужителів, пізніше розповів Андрій Мищенко, громадський діяч Слов'янська:

“ У лютому місяці 2014 року ми з дружиною йшли по міському ринку, і я звернув увагу на монахів. У місті до святогірських монахів усі звикли. Якщо подивитися на їхні руки, то видно, що вони займаються фізичною працею. А тут йшли двоє людей у берцях, віком 30–35 років, у них були «молоді» бороди, а головне, що руки в них були, як тільки від спеціаліста з манікюру²²⁵.

Релігієзнавець Микола Митрохін вважає, що радикалізація РПЦ почалася майже два десятиліття тому:

“ Два останніх десятиліття в рамках РПЦ у всіляких військово-патріотичних клубах готувалися тисячі, якщо не десятки тисяч підлітків. Їх не просто вчили стрільби з автоматів Калашникова і ножового бою – в їхній свідомості це прив'язувалося до реваншизму, російського націоналізму й антигуманізму²²⁶.

Згідно зі свідченнями місцевих жителів, 6 квітня 2014 року на територію садиби «Вілла Марія» в домовинах завезли озброєння²²⁷.

НА ПОЧАТКУ «ЕПОПЕЇ»

«Із самого початку нашої “Слов'янської епопеї”, як у Слов'янську, так і в Донецьку, ми постійно відчували підтримку з боку кліриків Російської православної церкви, з боку ченців. Від Святогірської лаври в першу чергу. Вони, незважаючи на можливі репресії, відкрито їхали і благословляли “ополчення”, – Ігор Гіркін (Стрелков)²²⁸.

Вранці 12 квітня озброєна група під керівництвом громадянина Російської Федерації Ігоря Гіркіна вийшла з території маєтку «Вілла Марія» на захоплення адміністративних будівель Слов'янська²²⁹.

Гіркін мав тривалу історію контактів із Московським патріархатом. У січні 2014 року, у складі делегації РПЦ у Києві він су-

225

Андрей Мищенко о захвате Славянска, YouTube: Slavgorod.com.ua, 15.03.2017, <http://bit.ly/2TWDauQ>.

226

Нашествие фарсиан, ГРАНИ.ру, 19.05.2014, <http://bit.ly/2Pb3qmu>.

227

О. Віталій Веселий, свящ. УПЦ МП, заперечує причетність до дій сепаратистів у Слов'янську, YouTube: Gordyeyev Oleksiy, <http://bit.ly/2HmwTUa>.

228

«Русская весна»: интервью с Игорем Стрелковым о вере и убеждениях, Старообрядческая мысль, 23.12.2014, <http://bit.ly/31YH9tu>.

229

Боевики Московского патриархата – участники захвата Славянска отрядом «Крым» ФСБ РФ. О начале войны на Донбассе в 2014-м, 6262com.ua, 18.07.2016, <http://bit.ly/2Zgo6gP>.

проводжував процесію з «Дарами Волхвів», яку передали до Києво-Печерської лаври УПЦ МП²³⁰. Він також працював керівником охорони в компанії російського підприємця Костянтина Малафєєва²³¹, який є членом Патріаршої комісії з питань сім'ї РПЦ та здобув славу відомого православного мецената.

15 квітня очільниця міста Неля Штепа²³² звинуватила священників УПЦ МП у розпалюванні збройного конфлікту:

“ П'ять днів тому [10 квітня, за два дні до захоплення міста незаконними збройними формуваннями, – ред.] ось ці озброєні повстанці зібралися за Артемівськом у двох КамАЗах. Після цього за погодженням із нашим православним батюшкою, отцем Віталієм, вони розмістилися в нього в православному центрі. Мені подзвонили жителі й повідомили, що близько 150 повністю озброєних людей вийшли із цього православного центру і до них приєдналися 300 чоловік, яких запросив отець Віталій: колишні афганці та військові, які долучилися до лав «повстанців».

У своїй відповіді Штепі Горлівська єпархія УПЦ МП²³³ обмежилася зустрічними обвинуваченнями на адресу міської голови щодо її діаметрально протилежних поглядів на поточну ситуацію в місті, не спростувавши звинувачення по суті.

Наразі також існує непідтверджена версія, що ці 300 осіб, які доєдналися до групи Гірка, були представниками парамілітарних угруповань і козаків, що охороняли Свято-Успенську Святогірську лавру УПЦ МП, розташовану неподалік Слов'янська. Цю версію підтверджує і Петро, член місцевої протестантської релігійної громади:

“ Роками промивалися мізки в православній церкві, у церквах російського, московського патріархату. Електорат – люди, які відвідували, вони ідеологічно були готові до цього. Тому, коли Гіркін захопив місто, він пізніше говорив: «У мене було 300 осіб військових». Це якраз були козаки, які охороняли Святогірський монастир²³⁴.

Участь священнослужителів Святогірської лаври в захопленні Слов'янська також підтверджує комендант бази «Козачого Союзу “Область Війська Донського”» в Донецьку на прізвисько «Ящур». Наприкінці квітня 2014 року він зазначив²³⁵:

“ Коли заїхали на базу, нас відразу зустріли монахи зі Святогірської лаври зі зброєю в руках. Ми цьому дуже

230

Гіркин і Малафєєв в Києві 24.01.2014 – Гіркин (Стрелков) в Києве, YouTube: Volodymyr Taranenko, 19.02.2015, <http://bit.ly/2ziWQPU>.

231

Нашествие фарсиан, ГРАНИ.ру, 19.05.2014, <http://bit.ly/2Pb3qmu>.

232

Боевики, захватившие горотдел милиции в Славянске, укрывались в православном центре – мэр, Остров, 15.04.2014, <http://bit.ly/31Wty63>.

233

Епископы УПЦ раздраженно отреагировали на заявления мэра Славянска об участии в вооруженных акциях местного духовенства, Релігія в Україні, 16.04.2014, <http://bit.ly/2K0xX5e>.

234

Інтерв'ю С-16 від 02.11.2018.

235

Тяжело в учении, легко в бою, Казачий союз «Область войска Донского», 24.03.2015, <http://bit.ly/2ZrCiDq>.

здивувалися. Потім, коли зайшла розмова, запитали їх напрому, чому вони зі зброєю: «Це наша російська земля, і ми її захищаємо».

«Ящур» додав, що під час обстрілу монахи відмовлялися виконувати накази бойовиків та залишати бази. Вони посилалися на *«наказ батюшки стояти до кінця»*. Козакам навіть довелося викликати «батюшку» зі Святогірська, щоб той особисто віддав наказ монахам відійти.

Під час перебування Ігоря Гірка у Слов'янську до нього приїжджали монахи Свято-Успенської Святогірської лаври, які розповіли йому про пророцтва, залишені для нащадків старцями цієї обителі: про те, що почнеться потужне відродження триєдиної Русі, під якою малися на увазі об'єднані Росія, Україна і Білорусь²³⁶.

Після повернення Слов'янська під контроль української влади настоятель Святогірської лаври митрополит Арсеній назвав²³⁷ ексмера Слов'янська Нелю Штепу і ватажка бойовиків Ігоря Гірка *«людьми з хворою фантазією»* через їх заяви про те, що лавра слугувала укриттям для бойовиків.

Уже після втечі зі Східної України Ігор Гіркін (Стрелков) розповідав, що вся його особиста охорона складалася з ієромонахів Святогірської лаври²³⁸. Також він додав, що одним із підрозділів його збройного формування – «Слов'янської бригади» керував послушник цієї лаври, який обіймав поважну посаду серед ченців. Гіркін (Стрелков) також зауважив, що православні люди «Новоросії» та «Російського Донбасу», які встали під прапори бойовиків, були переконані, що виконують свій обов'язок перед православною вірою, виступають за *«Веру и Отечество»*.

236

Игорь Стрелков о расколе православия, YouTube: Рой ТВ, 10.09.2018, <http://bit.ly/2ZdW1XY>.

237

Наместник Святогорской лавры митрополит Арсений: Патриарх Варфоломей заигрался в православного Папу, РБК-Украина, 21.11.2018, <http://bit.ly/2TWFJgs>.

238

Гиркин: моя личная охрана состояла из монахов Святогорской лавры, Infocisist, 12.10.2018, <http://bit.ly/2P96PC9>.

239

Боевики, захватившие горотдел милиции в Славянске, укрывались в православном центре – мэр, Остров, 15.04.2014, <http://bit.ly/31Wty63>.

240

Павел Губарев, «Факел Новороссии», Патриот Донбасса, <http://bit.ly/2KQj0j5>.

СЛОВ'ЯНСЬКА БРИГАДА

«РОМАШКА»

Одним із командирів НЗФ був Сергій Журиков, позивний «Ромашка», пономар Києво-Печерської лаври УПЦ МП. Журиков був керівником підрозділу, який здійснив напад на співробітників СБУ 13 квітня²³⁹. Це був перший бій під час проведення антитерористичної операції в Донбасі. Під час нього загинув капітан підрозділу «Альфа» СБУ Геннадій Біліченко. *«Ось і “Ромашка” стояв у засідці. Бачить – їдуть круті, “архидорогіє” авто з київськими номерами. Він їх і пошматував»*, – згадував «народний губернатор» Павло Губарев у своїй книзі «Факел Новоросії»²⁴⁰.

У мережі Інтернет поширювався запис перехоплених СБУ переговорів від 14 квітня²⁴¹, де Гіркін (Стрелков) звітує «Костянтину Валерійовичу» (Малафєєву) про напад на українських військово-вотслужбовців і правоохоронців, а останній вітає його з *«добре відзначеним святом»* (православною Вербною неділею).

«Ромашка» загинув під час снайперської дуелі 2 травня²⁴². Церемонія поховання Журикова відбулась 4 травня за участі «народного мера» Пономарьова на центральній площі міста²⁴³.

«ВАНДАЛ»

До загону Гіркина (Стрелкова) також входили інші парафіяни Києво-Печерської лаври²⁴⁴. Зокрема, Андрій Савельєв («Вандал»), киянин, який виховувався в організованому УПЦ МП проросійському дитячо-юнацькому воєнізованому формуванні «Верное казачество» на чолі з отаманом Олексієм Селівановим, секретарем Координаційної ради отаманів православних організацій козаків при УПЦ МП. Члени організації навчалися користуватися вибухівкою, холодною та вогнепальною зброєю, надавали першу медичну допомогу при пораненнях різного типу²⁴⁵. «Верное казачество» брало участь у спільних із російськими організаціями козаків воєнізованих зборах²⁴⁶, що відбувалися влітку 2013 року на Азовському узбережжі України за участі УПЦ МП, а також в охороні заходів, які проводилися під патронатом цієї релігійної організації – «хресних ходів», «молитовних стоянь» тощо. На знак подяки від президента РФ Володимира Путіна Андрій з рук посла Росії в Україні Зурабова отримав iPad.

Андрій не закінчив 9-й клас школи й одразу поїхав воювати в Крим, а потім і на Донбас. Нагороджений Гіркиним медаллю «За оборону Слов'янська», наразі разом із матір'ю та старшою сестрою проживає в Росії.

241

ГРУ Славянск 14.04.2014, YouTube:
Служба безпеки України, 14.04.2014,
<http://bit.ly/2ZpRe56>.

242

В Славянске погиб пономарь Киево-
Печерской лавры, командовавший
отрядом повстанцев, Релігія в
Україні, 06.05.2014,
<http://bit.ly/31QOdIK>.

243

Сегодня в Славянске прощались
с бойцом Народной самообороны
Сергеем Журиковым, который погиб
от пули снайпера, Slavgorod.com.ua,
04.05.2014, <https://bit.ly/389UZ0w>.

244

Как Киево-Печерская лавра
воспитывала боевиков для Гиркина,
Еспресо, 02.05.2018,
<http://bit.ly/30wUTvs>.

245

Верное казачество учения
Русь-гвардия 2012 Киевская обл.,
YouTube: Дмитрий Жуков,
<http://bit.ly/31UB1Cs>.

246

Казачий лагерь Азовское единство
2013, YouTube: Дмитрий Жуков,
<http://bit.ly/2ZcJAW>.

«КЕДР»

Раніше засуджений киянин Дмитро Жуков («Кедр») також долучився до подій у Слов'янську на боці проросійських збройних формувань. Дмитро Жуков – один з організаторів проведення Дня російської єдності²⁴⁷ у Києві в листопаді 2011 року, також брав активну участь у заходах УПЦ МП в Києві. Він був одним із керівників громадської організації «Православний вибір», яка підтримувала діяльність інтернет-сайту²⁴⁸ антиукраїнського та проросійського спрямування. Після звільнення Слов'янська переїхав до Криму.

СВЯЩЕНОСЛУЖИТЕЛІ

Під час захоплення міста священнослужителі УПЦ МП відверто виступали на стороні збройних проросійських груп: вони надавали їм духовну підтримку, а також указували на релігійний чинник як одне з обґрунтувань існування конфлікту.

13 квітня на споруджених барикадах поблизу захопленого Слов'янського міського відділу МВС з'явився протоієрей Микола Фоменко – настоятель кафедрального Олександрівського собору в Слов'янську. Він заявив, що церква ніколи осторонь подій не стояла і не буде стояти, і відзначив «згуртованість» проросійських сил. Є свідчення, що Фоменко також відвідував «Андріївський» блокпост бойовиків²⁴⁹.

247

Россия, Украина, Беларусь, только вместе мы Святая Русь!, flackelf, livejournal.com, 06.11.2016, <http://bit.ly/2MA1EJj>.

248

Заявление Всеукраинской общественной организации «Православный выбор» о событиях 9 мая 2011 года во Львове, Украина шенгенская, <http://bit.ly/2MxxNkM>.

249

Опиум для народа, или церковь в Славянске с прикусом ДНР, Штрих-Code, 31.07.2014, <http://bit.ly/2TXjeYE>.

Полковий священник «ополчення» о. Віктор та загін «Мотороли», Слов'янськ, 2014.

Джерело: mgarsky-monastery.org

250
Священники УПЦ МП поднимают боевой дух вооруженных повстанцев Славянска, Религія в Україні, 30.04.2014, <http://bit.ly/2ZeaKSX>.

251
Там само.

252
Слов'янськ. Рік після ДНР, Українська правда, 15.04.2015, <http://bit.ly/2MAONa4>.

253
Молебен на блокпосту в Славянське БЗС, YouTube: Slavgorod.com.ua, <http://bit.ly/2U0kiS3>.

254
Там само.

255
Священник из Славянска: армия, которая подняла руку на свой народ, это преступная армия, YouTube: irbis altaiski, 02.06.2014, <http://bit.ly/2ZcKokm>.

256
Дом священника из Славянска расстреляли на Троицу, РИА Новости, 31.07.2014, <http://bit.ly/2Zr4QwZ>.

Протоієрей Володимир Очеретяний завітав на блокпост «Черевківка»²⁵⁰, де причастив бойовиків і засудив київську владу за те, що вона застосовує військові підрозділи й танки. Очеретяний наголосив, що *«місцеві “ополченці” відстоюють власні права»*, та освятив бойову хоругву, яку раніше освятили мощами святого Георгія Побідоносця. Він назвав хоругву *«бойовим прапором»*, який вони використовують *«спеціально, щоб бойовий дух ніколи не падав»*²⁵¹.

Священники УПЦ МП також причетні до організації в місті громадських акцій протидії українській армії. Зокрема, отець Віталій Веселий організував акцію²⁵², у якій жінки похилого віку загордили українській армії в'їзд до міста, стоячи з православними іконами на мості.

Афанасій, ієромонах УПЦ МП, здійснив молебен на блокпосту БЗС²⁵³. Пояснюючи свою появу на блокпості, чернець сказав, що він надавав духовну підтримку та благословення *«на цю добру справу»*. Ієромонах Афанасій також зазначив, що *«народ виїшов захищати свою православну віру»*²⁵⁴.

29 травня до віруючих православної церкви Слов'янська звернувся неназваний православний священник²⁵⁵, який повідомив, що він приїхав до міста воювати та відстоювати «православну Русь». Священник говорив, що бойовиків спровокували взяти в руки зброю «жидо-масони», які походять від диявола, а українська армія є злочинною.

Отець Роман, священник храму Святого Духу УПЦ МП, який виїхав до Росії після початку воєнних дій²⁵⁶, брав участь в анти-українській пропаганді в російських ЗМІ. За його словами, незважаючи на можливі репресії, він допомагав бійцям НЗФ. Також

Слов'янськ-2014, акція проти заходу української армії до міста.
Джерело: nslovo.com

він стверджував, що місто обстрілюють саме українські військові, та говорив про «особливе» ставлення сил АТО до православних свят і про участь місцевих у лавах бойовиків:

“ Обстріли на церковні свята тільки посилювалися. Починали бомбити з п'ятниці або на великі свята посередині тижня. Чому так? Не знаю. Може, тому, що як у тебе в серці гріх, ненависть, то тобою диявол керує. Після початку бомбардувань міста в «ополчення» пішло більшість жителів. Люди бачили, що безбожно бомблять, і розуміли, що треба захищати своє місто і своїх рідних²⁵⁷.

Освячення бойових знамен Першого добровольчого батальйону проходило в храмі Святого Духа УПЦ МП за участі ватажка бойовиків Гірка²⁵⁸. Церемонію освячення знамен проводив отець Олег Хижняков, який був капеланом цього батальйону. У будівлі храму бойовики ночували та харчувалися; також там агітували за «ДНР»²⁵⁹.

Помічник Гірка Ігор Друзь (справжнє прізвище – Дусь²⁶⁰) відзначив високий рівень підтримки бойовиків серед місцевих православних священників: «Нас “окормляли” місцеві священники, які одночасно служили у своїх приходах і приходили підтримувати нас. Більшість православних священників по всій Україні за нас. Інша справа – єпископат. На жаль, серед українських архієреїв є багато зрадників²⁶¹».

257

Інтерв'ю С-15 від 02.11.2018.

258

Новоросси: рождение православной армии, YouTube: Александр Писарев, 05.07.2014, <http://bit.ly/2ZxaduR>.

259

Там нелюди эти ночевали, ели и пили, а прихожан наставляли на путь ДНР, – жители Славянска обвиняют священников УПЦ (МП). Видео, Цензор.нет, 21.07.2014, <http://bit.ly/2ZiwlPX>.

260

Мешканець Дубна виявився радником вождя «ДНР», Erve.ua, 14.07.2015, <http://bit.ly/2Nr0645>.

261

Помощник Стрелкова: «Большинство православных священников за нас, а среди епископата много предателей», Vlasti.net, 08.10.2014, <http://bit.ly/30sZ4rP>.

Освячення прапору Першого добровольчого батальйону». Джерело: voicesevas.ru

Ігор Дусь (Друзь).
Джерело: rusvesna.su

Ігор Дусь має особисту історію відносин із УПЦ МП. Уродженець міста Дубно Рівненської області в 2007–2011 роках був радником представника УПЦ МП у Верховній Раді України митрополита Августина, а в 2011 році заснував громадську «православно-патріотичну» організацію «Народний собор». Сторінка цієї організації в мережі Інтернет²⁶² містить матеріали антиукраїнського спрямування. За твердженнями самого Дуся, він познайомився з Гіркіним у православному храмі²⁶³.

262
Официальный сайт движения
«Народный собор»,
<http://bit.ly/2Hm1HEw>.

263
Игорь Друзь: «Наши ребята
хотели уничтожить Яроша, но я
отговорил...», Украина.ру, 23.08.2014,
<http://bit.ly/2K0zkkp>.

264
Игорь Друзь: «На наших знаменах –
лик Христа», Официальный сайт
движения «Народный собор»,
04.08.2014, <http://bit.ly/2NoXt2C>.

265
Слов'янськ. Рік після ДНР,
Українська правда, 15.04.2015,
<http://bit.ly/2MAONa4>.

“ Захід сильно ненавидить «російський світ» і Сербію...
Думаю, найбільше ненавидить за те, що вони – пра-
вославні. Про свою нелюбов до православ'я говорили
багато західних політиків. А головне – їхні дії. Захід
займається справжньою дехристиянізацією світу,
знищуючи православних у Сербії, в Україні, насаджуючи
страшні пороки по всьому світу»²⁶⁴.

Священнослужителі УПЦ МП також брали участь у публічних по-
хованнях загиблих бойовиків у центрі міста, ритуальні церемонії
слугували інструментом пропаганди та розпалювання ворожнечі.

ВИКОРИСТАННЯ ХРАМІВ

Згідно зі свідченнями прихожан УПЦ МП, із квітня в міських хра-
мах почалась активна пропаганда за проголошення «ДНР» і не-
обхідність протидії фашизму²⁶⁵.

Приміщення храмів і територія поблизу них використовувались
як військові об'єкти. У трьох із шести церков УПЦ МП бойови-
ки облаштували укріплення та блокпости. Кілька днів поспіль
у липні вони встановлювали артилерійські установки у сквері

перед храмом у мікрорайоні Черевківка. На дзвіницях чотирьох церков бойовики облаштували спостережні пости: на Черевківці – для контролю траси Донецьк – Слов'янськ; на Славкурорті – для контролю в'їзду до міста з боку траси Харків – Ростов; на мікрорайоні Північний – для охорони в'їзду до міста з боку комбикормового заводу; а з дзвіниці неподалік залізничного вокзалу був хороший огляд на розташовану поблизу Слов'янська гору Карачун²⁶⁶.

Представник РПЦ за кордоном²⁶⁷, який перебував в околицях Слов'янська під час бойових дій, зауважив, що бойовики навмисно ховали за православними храмами міномети й звідти обстрілювали позиції українських військових. Так вони змушували сили АТО відкривати зворотний вогонь, наслідком якого було влучання снарядів у будівлі церков. Так, 16 червня протоієрей Микола Фоменко звинуватив українську армію в цілеспрямованих обстрілах храмів УПЦ МП²⁶⁸. Надалі такі обстріли використовувались як елемент антиукраїнської пропаганди.

6 червня 2014 року пресслужба Національної гвардії України розповсюдила повідомлення²⁶⁹, де згадується, що з території православного храму здійснювалися мінометні обстріли блокпостів сил АТО. Наслідком цих обстрілів є загиблі та поранені українські військовослужбовці. У своїй відповіді²⁷⁰ Горлівська та Слов'янська єпархії УПЦ МП відкинули ці обвинувачення.

Місцеві активісти відзначають, що храми УПЦ МП Слов'янська використовували і для зберігання зброї²⁷¹. Після звільнення міста з підвалу Олександро-Невського храму батальйон «Донбас» вилучив п'ять ПЗРК, сім (або вісім) гранатометів, 20 автоматів Калашникова та два ящики з набоями до автоматів²⁷².

Представники УПЦ МП захоплювали майно інших релігійних організацій і надавали духовну підтримку бойовикам, коли ті обстрілювали українських військових. Зокрема, обстріли українських військових у присутності православних священників відбувалися з території протестантської церкви «Добра звістка»²⁷³.

Участь священнослужителів Московського патріархату в незаконних діях на боці бойовиків підтверджує також Євген Ткачов із церкви «Слово життя».

“ Саме в Слов'янську ми вперше зіткнулися з переслідуванням за віру від людей, які вважали себе православними, або православною армією. Ми зустрічалися саме з православними служителями, які носили зброю, які кинули свій прихід і прийшли сюди воювати за «Русь-матінку», щоб фашизм, бандерівці не пройшли»²⁷⁴.

266

Опиум для народа, или церковь в Славянске с прикусом ДНР, Штрих-Code, 31.07.2014, <http://bit.ly/2TXjeYE>.

267

Священник РПЦ: «Боевики в Славянске прячут за православными храмами минометы и оттуда ведут обстрел позиций украинской армии», Релігія в Україні, 27.06.2014, <http://bit.ly/2Z8GtVw>.

268

Протоиерей Николай Фоменко: Это чудо, что храмы в Славянске еще целы!, Горловская и Славянская епархии. Официальный сайт, <http://bit.ly/2KPixh4>.

269

В Славянске с территории храма обстреляли блокпосты Нацгвардии, Корреспондент.нет, 06.06.2014, <http://bit.ly/2TYSQgU>.

270

С территории храма не обстреливали блокпост – Славянская епархия, bigmirnet, <http://bit.ly/3442R00>.

271

Слов'янськ. Рік після ДНР, Українська правда, 15.04.2015, <http://bit.ly/2MA0Na4>.

272

Репортаж из Славянска: Мы, живые и мертвые..., Аргумент, 26.09.2014, <http://bit.ly/2Nu0puP>.

273

Славянск. На территории церкви боевики ведут с танка обстрел, YouTube: Жора Бой, 12.09.2014, <http://bit.ly/2Z9YH9b>.

274

Религиозный террор на оккупированной части Донбасса: как боевики охотятся на пасторов, Аргумент, 28.11.2018, <http://bit.ly/2Nu0pLl>.

Після повернення Слов'янська під контроль української влади УПЦ МП продовжила опікуватися становищем бойовиків. Зокрема, Свято-Успенська Святогірська лавра стала місцем для укриття від правоохоронних органів деяких членів загону Гірка²⁷⁵.

Працівники виконавчого комітету, депутати міської ради, громадські діячі після звільнення міста склали комісію та відвідали орендовану УПЦ МП садибу «Вілла Марія», щоб перевірити стан будівлі²⁷⁶. Усередині вони знайшли газети, фотографії та інші носії інформації, що містять ознаки антиукраїнської пропаганди: статті «Дадим отпор наступающему фашизму», газету «Спецназ России», книги «И поднимется Русь новая».

²⁷⁵ «Отрабатываем все версии, кроме смерти», Газета.ру, 25.01.2016, <http://bit.ly/2MxNWXq>.

²⁷⁶ В гундяевском притоне в Славянске обнаружена антиукраинская пропаганда (фото), Главное, 07.03.2017, <http://bit.ly/2L2u8Zc>.

²⁷⁷ Обращение Алексея Добычина. Славянск. 28 июня 2014 г., YouTube: Воин Руси, 29.11.2014, <http://bit.ly/2TZknza>.

²⁷⁸ Новороссия подняла знамя веры, YouTube: Василий Теркин, 28.06.2014, <http://bit.ly/2Nu0v5F>.

²⁷⁹ «Русская весна»: интервью с Игорем Стрелковым о вере и убеждениях, Старообрядческая мысль, 23.12.2014, <http://bit.ly/31YH9tu>.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

28 червня 2014 року член збройного формування «ДНР», редактор сайту «Москва – Третій Рим», росіянин Олексій Добичін у своєму відеозверненні²⁷⁷ закликав усіх *«стати до лав»* разом із захисниками Слов'янська та заявив, що на Сході України відбувається саме релігійна війна, де *«на жидобандерівські гроші проти нас виступив Ватикан, розкольники, єретики та зрадники Христа»*. Разом із Добичіним у зверненні фігурував не названий представник православної церкви, який заявив, що *«на нашу землю йде Антихрист»* та про необхідність захищати *«власну віру»*.

Бойовики встановили православ'я Московського патріархату як панівну релігію регіону та почали переслідувати представників інших конфесій: насамперед християн-євангелістів, які історично мали досить потужне представництво в місцевій громаді.

Над будинком Слов'янської міської ради понад прапорами «ДНР» і бойовим прапором часів Другої світової війни із зображенням комуністичних символів, замайорів і стяг «Спаса Нерукотворного».

Його також підняли на адміністративних будівлях, вежах і блокпостах²⁷⁸.

Дивним чином радикальне православ'я, комуністичні символи та символ нового «російського світу» поєдналися на флагштоці міської ради Слов'янська.

“ Усі священники, з якими мені доводилося зустрічатися, підтримували нашу боротьбу. Причому робили це не з національної, а з релігійної точки зору: вони розуміли, що і хто прийшов до влади в Києві. Прийшли сили, які можна назвати сатанинськими²⁷⁹.

Прапор «Спаса Нерукотворного»
над міською радою Слов'янська.
Джерело: terskiykazak.livejournal.com

Установлені бойовиками прапори
над міською радою Слов'янська.
Джерело: terskiykazak.livejournal.com

Ігор Дусь, радник Гірка, заявив, що після перемоги над київською владою бойовики планують будувати соціальну державу, яка буде захищати «християнські цінності»²⁸⁰. Дусь, як радник із питань інформації та політики, також робив заяви, спрямовані на розпалювання серед мешканців міста релігійної ворожнечі до української армії²⁸¹:

“ З української сторони православних немає взагалі, тому що жодна православна людина не піде воювати проти «Новоросії». Кожен знає, що єдність Святої Русі є волею Божою. У каральних батальйонах в основному уніати, розкольники, неоязичники та сектанти.

До представників інших, ніж УПЦ МП, релігійних громад самопроголошена місцева влада ставилася з підозрою та намагалася контролювати їхні дії.

Зокрема, представників протестантських церков озброєні автоматами особи «запрошували» на зустрічі із самопроголошеним «народним мером» Слов'янська В'ячеславом Пономарьовим. Під час зустрічей цікавилися метою діяльності церков з організації громадського харчування та евакуації місцевого населення²⁸².

Частина збройних угруповань, які діяли в Слов'янську, зокрема, «Російська православна армія»²⁸³, асоціювали себе з радикальним православ'ям. Вони перешкоджали діяльності євангельських християн, захоплювали їхні молитовні будинки задля розміщення власних штабів, госпіталів і вогневих точок.

«ДОБРА ЗВІСТКА»

На початку травня бойовики напали на протестантську церкву «Добра звістка». До будівлі церкви під'їхали дві машини, снайпери оточили периметр, а бойовики увірвалися у масках через паркан. Керівництво церкви оголосило евакуацію, проте віряни не встигли втекти: їх поклали обличчям на підлогу. Озброєні особи впродовж чотирьох годин обшукували приміщення церкви та намагалися знайти членів «Правого сектора» або документи, які вказали б на зв'язок церкви із цією організацією.

Бойовики не знайшли ні представників «Правого сектора», ні доказів про їхню співпрацю із церквою. Задля помсти вони забрали комп'ютери та вирвали камери спостереження²⁸⁴.

«Логіка проста: ми для радикально налаштованої «Російської православної армії» – вороги. Американська церква? Американців треба знищувати!», – розповів пастор церкви Петро Дудник²⁸⁵.

280

Православный советник лидера боевиков на Донбассе Стрелкова-Гиркина оправдал расстрелы жителей Славянска, Credo press, 06.08.2014, <http://bit.ly/2L400N1>.

281

Игорь Друзь: «Православный человек никогда не будет воевать против Новороссии», Релігія в Україні, 06.10.2014, <http://bit.ly/33WpVyl>.

282

Пастор-волонтер Петр Дудник: «Узнав, что эвакуацию из Славянска я организую бесплатно, женщина разрыдалась», Факты, 27.05.2015, <http://bit.ly/328Ts6T>.

283

За веру и СССР: Русская православная армия на Востоке Украины, Корреспондент.net, 19.05.2014, <http://bit.ly/2Hphbrs>.

284

Чисто «новороссийское убийство». Как и почему адепты «ДНР» расстреляли 4 протестантов, Українська правда. Життя, 13.06.2016, <http://bit.ly/33XhdQL>.

285

Репортаж из Славянска: Мы, живые и мертвые..., Аргумент, 26.09.2014, <http://bit.ly/2Nu0puP>.

Через два дні до церкви завітали снайпери, які заявили, що будуть у ній чергувати в нічний час, бо це зручна позиція для контролю в'їзду до міста.

16 травня проросійські збройні угруповання викрали голову євангельської організації «Українська церква Бога» єпископа Олексія Демидовича, якого сім годин утримували в підвалі захопленого міського відділу СБУ²⁸⁶.

Зі слів свідка подій, напередодні до церкви прийшли озброєні люди й почали шукати Олексія Демидовича. На той момент він знаходився в Ізюмі. Також бойовики цікавилися його братом – пастором Сергієм Демидовичем, який перебував у Києві та зміг уникнути арешту. Люди зі зброєю сказали, що як тільки Олексій Демидович приїде до міста, вони хотіли б із ним зустрітись. Коли Демидович повернувся до Слов'янська, біля церкви на нього вже чатували бойовики. Петро, свідок події, спочатку не розумів, що відбувається. Пізніше він здогадався, що це арешт.

286

Московская патриархия РПЦ – международная террористическая организация, al_enchante, livejournal.com, <http://bit.ly/2L7HtPO>.

287

Інтерв'ю С-16 від 02.11.2018.

“ Ми не зрозуміли, що його заарештовують, бо була спокійна розмова. Але вони кажуть: «У нас наказ від Стрелкова доставити вас у комендатуру або в будівлю СБУ». Коли вже почали сідати в машину, я сказав: «Ми поїдемо своєю машиною». Вони кажуть: «Ні». І вони посадили [Демидовича, – ред.] у свою машину вже з автоматниками. Тут до нас почало доходити, що це не запрошення, що це арешт²⁸⁷.

Після звільнення Демидович розповідав, що його відвезли до будівлі міського управління СБУ, скотчем зав'язали очі, зв'язали руки та посадили в підвал. Під час допиту бойовики цікавилися структурою церкви; казали, що він є членом релігійної секти, та що єдина «правильна» церква – це православна церква Москов-

Бойовики розміщують зброю та боєприпаси на території церкви «Добра звістка». Джерело: сторінка Петра Дудника у Facebook, <http://bit.ly/31ZViH6>

ського патріархату. Звільнитися Демидовичу вдалося завдяки зв'язкам та особистому втручанню «народного мера» В'ячеслава Пономарьова. Після звільнення Демидович разом із сім'єю покинув місто.

Через кілька днів група озброєних осіб оголосила церкву «Добра звістка» військовим об'єктом, захопила її будівлю та прибудинкову територію.

Збройні формування «ДНР» використовували територію та майно захопленої церкви як казарму та склад боєприпасів, а також обстрілювали із церковної території українську армію із САУ «Нона».

Після захоплення церкви її пастор Петро Дудник із міркувань безпеки та під загрозою арешту покинув місто.

2 червня на блокпосту зупинили Геннадія Лисенка²⁸⁸, який завозив до міста продукти харчування та ліки, а у зворотному напрямку вивозив людей. На машині Геннадія були таблички: «*евакуація сімей з дітьми*» і червоний хрест. Його відвезли до будівлі СБУ, де утримували із зав'язаними скотчем очима; чоловіка били й чинили на нього психологічний тиск. Одного разу імітували розстріл: принесли автомат і, приставивши до спини з погрозами, натиснули спусковий гачок. Під час катуваль Геннадія звинувачували в постачанні харчів українській армії, питали, чому він не православний. Бойовики також цікавилися структурою, прихожанами та керівництвом церкви. Нарікали вони й на те, що звільнили старшого пастора церкви Олексія Демидовича. Увечері 3 червня Лисенка звільнили, а його авто відібрали.

3 липня збройні угруповання «ДНР» затримали Олександра Решетника, волонтера церкви «Добра звістка», коли він повертався до міста після чергової евакуації жителів. На українському

288
Николай Карпицкий. Деятельность
пятидесятников Славянска
в военное время 2014–2015 гг.,
Open Academic Journal Index, 2016,
<http://bit.ly/2MB49ve>.

Будівля церкви «Добра звістка».
Джерело: tyler78.livejournal.com

блокуванні його не впустили до міста на підставі того, що він багато разів за цей день проїжджав повз цей блокпост. Олександр шукав інші способи, щоб потрапити додому. На своєму шляху він зустрів незнайомого хлопця зі зламаним мопедом і вирішив його підвезти. Пізніше їх обох схопили на блокпості проросійських бойовиків. Під час затримання вони заявили, що на Решетника є «орієнтування», а також звинуватили його в тому, що він підібрав людину на нейтральній смузі, а це заборонено²⁸⁹. Олександра обшукали та наголосили, що в нього на машині знак риби, а це «знак харизматів, які гірші, ніж баптисти».

Свідком затримання був Євген, служитель церкви «Добра звістка», який тоді саме знаходився на блокпості. Євгена звинуватили в допомозі українській армії, обшукали, затримали та звільнили лише через кілька днів.

Олександра Решетника спочатку прив'язали до паркану на блокпості, а потім відвезли до захопленої будівлі міського відділу міліції, де оформили «протокол» затримання. Потім Олександра посадили до камери в підвалі будівлі. Фізичного насилля до Олександра не застосовували. Наступного дня Олександра відвели на допит – там його звинуватили в тому, що він «продався американцям» та є віруючим харизматом. Після того, як він пояснив, чим він та його церква займаються, бойовики відповіли, що він, безумовно, робить добру справу, але він не православний, і це дуже погано для нього.

5 липня, у день звільнення міста українською армією, Олександр вийшов із незаконної в'язниці²⁹⁰.

«ПРЕОБРАЖЕННЯ ГОСПОДНЄ»

8 червня в протестантській церкві «Преображення Господнє», яка знаходиться на вулиці Центральній (Карла Маркса), 45, священнослужителі правили святкову службу на честь дня Святої Трійці. Після завершення служби парафіяни вийшли на вулицю і перед будівлею церкви побачили озброєних осіб з автоматами. Що цікаво, бойовики під'їхали до церкви на автомобілі Renault Logan Universal, який за кілька днів до цього «віджали» у п'ятидесятника з громади церкви «Добра звістка» Геннадія Лисенка²⁹¹.

До цього дня бойовики неодноразово заходили до будівлі церкви, оглядали її та цікавилися, звідки в релігійної громади гроші²⁹². До будинку старшого пастора Олександра Павенкова вісім разів²⁹³ приходили бойовики та шукали господаря.

Озброєні особи запитували, хто господар чотирьох машин: Land Rover 3 (Discovery), Toyota Avensis, Ford Transit та Chevrolet

289

Religious persecution in Eastern Ukraine and Crimea 2014, Mission Eurasia, 2014, <http://bit.ly/2NsUGpc>.

290

Николай Карпицкий. Деятельность пятидесятников Славянска в военное время 2014–2015 гг., Open Academic Journal Index, 2016, <http://bit.ly/2MB49ve>.

291

Восхождение. Кто убил четырех христиан в осажденном Славянске, Фокус, 29.08.2014, <http://bit.ly/2KRrvKP>.

292

Чужая религия как оправдание убийства, 6262com.ua, 29.05.2015, <http://bit.ly/2NrS3Eb>.

293

На телах замученных священников были страшные следы пыток и издевательств, Факты, 26.07.2014, <http://bit.ly/2NrSuyj>.

Evanda, припаркованих поряд із будівлею церкви²⁹⁴. Власниками цих автовок виявилися диякони церкви Брадарський Віктор і Величко Володимир, а також два сини старшого пастора Олександра Павенкова – Рувим і Альберт. На них наставили автомати й наказали сідати по своїх машинах. Бойовики застерегли, що в разі опору будуть стріляти. На задні сидіння кожної машини сів конвоїр з автоматом. Колона з п'яти машин виїхала з-під будівлі церкви в невідомому напрямку.

Наступного дня родичі та знайомі почали шукати заарештованих по міських адміністративних будівлях, де розміщувалися штаби бойовиків та місця тримання полонених. У жодній будівлі викрадених не знайшли. У приміщенні міського СБУ, де розташовувався штаб Гірка (Стрелкова), їх заспокоїли: бойовики сказали, що з ними все буде добре, і вони десь копають окопи. У міськвідділі міліції запевнили, що протестанти знаходяться в списках ув'язнених, і зобов'язалися передати для них від родичів ліки та їжу.

294
Religious persecution in Eastern
Ukraine and Crimea 2014, Mission
Eurasia, 2014, <http://bit.ly/2NsUGpc>.

295
Чисто «новороссийское убийство».
Как и почему адепты «ДНР»
расстреляли 4 протестантов,
Українська правда. Життя,
13.06.2016, <http://bit.ly/33XhdQL>.

Після того як бойовики заарештували протестантів, місцевий волонтер, парафіянин протестантської церкви Ігор Драбан зателефонував своєму знайомому В'ячеславові Пономарьову, «на-родному мерові» Слов'янська, з проханням про допомогу у визволенні. Однак той відмовив²⁹⁵.

Декілька днів по тому дружина Віктора Брадарського Наталя потрапила до штабу Гірка (Стрелкова), де над нею почали знущатися. Бойовики казали, що протестанти продалися американцям і є шпигунами. Також вони сказали Наталі, що не знають про місцезнаходження її чоловіка.

У будівлі пожежної частини Наталя побачила людей, які заарештовували її чоловіка. Ті розповіли, що її чоловіка та Володимира Величка допитали, а потім їх відпустили, і вони поїхали на своїх машинах. У них були претензії до синів пастора Павенкова, які, на їх думку, займалися постачанням зброї українській армії. Де перебувають Брадарський та Величко, їм було невідомо. Бойовики також порадили звернутися до міського відділу міліції. Правоохоронці заявили, що вони не знають, де зараз перебувають протестанти. У списках затриманих їхні імена були також відсутні.

Родичі звернулися до православного священника Миколи Фоменка, який особисто знав затриманих і до якого з повагою ставилися бойовики. Микола Фоменко відповів, що допомогти нічим не може. Він звинуватив протестантів у тому, що їхня віра погана, і повторив тезу про те, що заарештовані хлопці возили зброю для української армії.

“ Під час цієї розмови він сказав, що протестантів звинувачують у тому, що вони привезли чи то фосфорну, чи то біологічну, або хімічну зброю для української армії. Він почав розповідати, що в якомусь селі подібну бомбу підірвали – одну з тих, які привезли протестанти. І що в нього від диму після вибуху цієї бомби щось із мізками відбувається²⁹⁶.

Після звільнення міста українські правоохоронні органи за завою родичів почали пошуки зниклих безвісти. Вони знайшли згорілу машину та сорочку Віктора Брадарського. Після цього вдалося розшукати могилу, у якій лежали напівспалені тіла чотирьох чоловіків.

Правоохоронці спробували відтворити хронологію подій.

8 червня полонених помістили в бокс захопленої міської пожежної частини. У машині одного з викрадених чоловіків знайшли гроші в іноземній валюті²⁹⁷. Бойовики це використали проти них й оголосили дияконів «американськими шпигунами». У приміщенні пожежної частини їх катували, а на ранок вивезли в машині Віктора Брадарського Chevrolet Evanda і в мікрорайоні Машмет розстріляли просто в автомобілі²⁹⁸.

Експертиза підтвердила і факти катувань. Згідно зі свідченнями заступника прокурора Слов'янської міжрайонної прокуратури Сергія Мироненка²⁹⁹, який на той час був ув'язнений бойовиками в пожежній частині, він чув крики викрадених п'ятидесятників. За словами Мироненка, під час допиту їх піддавали тортурам. Протестанти, незважаючи на катування та погрози розстрілом, поводитися мужньо: співали та молилися³⁰⁰. Судова експертиза встановила, що всіх чотирьох вірян розстріляли на наступний день після затримання, 9 червня. Під час розстрілу Віктор Брадарський спробував утекти, і його застрелили в спину. Після розстрілу вбивці підірвали його машину та спробували приховати всі факти розстрілу.

За словами Фрідона Векуа³⁰¹, тодішнього заступника міського голови Слов'янська з гуманітарних питань, вранці 9 червня інформацію про загибель чотирьох вірян обговорювали на закритій нараді міських керівників «ДНР».

Залишки тіл знайшли того самого дня й відвезли до моргу. Ідентифікувати трупи відразу не вдалося. У морзі тіла знаходилися до 10 червня, доки не вимкнули електрику. Після цього їх разом з іншими поховали в братську могилу поблизу дитячої лікарні.

Існує також дві альтернативні версії подій. За першою³⁰², бойовики таємно вивезли й закопали рештки тіл в одній могилі

296

Чужая религия как оправдание убийства, 6262com.ua, 29.05.2015, <http://bit.ly/2NrS3Eb>.

297

Установлены личности боевиков «Русской православной армии», расстрелявших группу христиан в Славянске в 2014 году, Релігія в Україні, 01.02.2018, <http://bit.ly/2ZmAPdR>.

298

Також прочитати про масові захоронення цивільних можна у звіті «Місто, з якого почалася війна: на головну роль призначено...».

299

Религиозные преследования на оккупированном Донбассе: дело Ленина живет, Marker.ua, 24.10.2018, <http://bit.ly/31XgFZn>.

300

Диякон Андрій Барило про те, як розстрілювали 4 протестантів у Слов'янську (червень 2014), Gordyeyev Oleksiy, 25.03.2016, <http://bit.ly/33Wy1Y2>.

301

Слов'янськ. Рік після ДНР, Українська правда, 15.04.2015, <http://bit.ly/2MAONa4>.

302

В Славянске открыли мемориал служителям церкви, которых убили боевики, Укрінформ, 18.06.2018, <http://bit.ly/2ZofGzQ>.

відразу після розстрілу. За іншою, після вбивства бойовики начебто зателефонували до місцевої міліції, щоб ті підібрали тіла та сфальсифікували справу так, наче протестанти загинули від обстрілу українських військових. Міліція відвезла тіла до моргу, сфотографувала загиблих, проте приховала злочин від усіх, у тому числі й від родичів загиблих³⁰³.

Радник міністра внутрішніх справ України Антон Геращенко також відзначив³⁰⁴, що протестантів заарештували на підставі доносу – їх звинуватили в допомозі українській армії.

Пізніше слідство встановило³⁰⁵, що заручників розстріляли троє осіб: житель Макіївки Образцов Олег Володимирович, 1965 року народження, і двоє жителів Слов'янська: Чернишов Андрій Олександрович, 1963 року народження, та Пушков Євген Миколайович, 1979 року народження. Після вбивства вони зібрали з родичів жертв велику суму начебто за звільнення бранців. Після звільнення Слов'янська всі троє виїхали до Донецька. Їм заочно оголошена підозра в скоєнні злочинів за п'ятьма статтями Кримінального кодексу України та загрожує довічне ув'язнення.

Поховані в братській могилі тіла знайшли вже після деокупації міста. Після ексгумації загиблих поховали згідно з протестантськими традиціями.

У ніч із 10 на 11 червня в будівлі протестантської церкви «Преображення Господнє» бойовики заарештували Тетяну Носачеву, її подругу Тамару та оператора церкви Руслана Руденка³⁰⁶. Шестеро озброєних людей о другій ночі увірвались до будівлі цер-

Чернишов Андрій Олександрович,
1963 р.н., житель м. Слов'янськ

Образцов Олег Володимирович,
1965 р.н., житель м. Макіївка

Пушков Євгеній Миколайович,
1979 р.н., житель м. Слов'янськ

Виконавці вбивства п'ятидесятників у Слов'янську. Джерело: dn.npu.gov.ua

кви. Там ночували члени релігійної громади та мешканці міста, які покинули власні домівки, щоб сховатися від обстрілів. Свою появу озброєні автоматами особи пояснювали необхідністю перевірки документів. У руках вони мали ліхтарики, якими світили в очі під час допиту. Бойовики обшукали й особисті речі вірян – у мобільному телефоні Тетяни знайшли фотографію з Майдану Незалежності в Києві, яку їй надсилала подруга. Це стало підставою для арешту Тетяни, її подруги Тамари та Руслана Руденка. У них вилучили церковну відеокамеру та всі носії інформації. Протестантів посадили до машини – там один із бойовиків почав обвинувачувати затриманих у сектантстві. Він пригрозив, що будівлю церкви скоро конфіскують, і наголосив, що протестантам взагалі не місце в Слов'янську.

Затриманих привезли на територію однієї з баз бойовиків у Слов'янську та посадили в підвал, де їх утримували впродовж наступної доби. 12 червня їх перевезли в підвал міського відділу СБУ. 13 червня Тетяну допитував військовий, який запитував, чому вона продала рідну віру та змінила її на американську. Того самого дня, 13 червня, її з подругою відпустили. Руслан Руденко ще деякий час перебував під арештом.

ЮДЕЙСЬКА ГРОМАДА СЛОВ'ЯНСЬКА

Від дій бойовиків постраждала і юдейська громада міста. 17 квітня бойовики захопили телевізійну вежу на горі Карачун. 20 квітня на частотах українського каналу «Інтер» розпочав мовлення канал бойовиків «КПЕ ТВ», який виклав в Інтернет відеозвернення до глядачів:

“ Тут, зі Слов'янська, ми наносимо потужний інформаційний концептуальний удар по біблійній матриці... сіоністському зомбовіщанню ... сіоністський зомбоящик... Ось такі справи, хлопці. Тут, у Слов'янську, починається нова історія. Слов'яни до Рами торують шлях. Перемога буде за нами³⁰⁷.

307

Сепаратисты запустили в Славянске антисемитское телевидение, Ассоциация еврейских организаций и общин Украины, 04.2014, <http://bit.ly/33POJKF>.

Після цієї заяви замість першої передачі на новому телеканалі продемонстрували лекцію Костянтина Петрова – відставного генерала, лідера російської антисемітської неоязичницької націонал-сталіністської секти та створеної на її основі політичної партії «Курсом правди та єднання».

Після заяви та лекції юдеї Слов'янська одразу покинули місто. «Єврейська громада теж відразу виїхала. Тому що відразу, коли захопили Карачун, ті, хто це зробив, вийшли в ефір і заявили, що цим вони завдали могутнього удару по єврейській

матриці», – розповів співробітник міськради Слов'янська, який займався розбудовою відносин із громадськими та релігійними організаціями.

УКРАЇНСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

На вулиці Центральній (Карла Маркса), 29, неподалік від захопленого відділу СБУ, знаходиться храм Святого Апостола Андрія Первозванного Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). У травні 2014 року до храму увірвалися бойовики «ДНР». Отець Савва (Фризюк), настоятель храму Святого Апостола Андрія Первозванного, пригадує:

“Одного прекрасного дня прийшли в храм, тому що ми метрів за 50–70 від СБУ... Десять місяць нас не чіпали, бо вони вирішували свої справи, полювали на більш активних і небезпечних для себе громадян, а потім і до нас прийшли. Сказали, що «ми вас тут терпіти не будемо»³⁰⁸.

308
Духовная оборона, День, 09.01.2016,
<http://bit.ly/2KT2wHc>.

309
Религиозный террор на
оккупированной части Донбасса:
как боевики охотятся на пасторов,
Аргумент, 28.11.2018,
<http://bit.ly/2Nu0pLI>.

310
Пастор-волонтер Петр Дудник:
«Узнав, что эвакуацию из Славянска
я организую бесплатно, женщина
разрыдалась», Факты, 27.05.2015,
<http://bit.ly/328Ts6T>.

Уникнути арешту та виїхати за межі міста отцю Савві вдалося завдяки знайомству із сином «народного мера» В'ячеслава Пономарьова, якому він перед захопленням міста освячував автомобіль.

ПОГРАБУВАННЯ

Представники «нової влади» грабували майно релігійних організацій. «Погрожували і тюремним терміном, і розстрілом. Забрали наше майно, машини і тримали в міськвідділі міста Слов'янська два дні. Потім Господь помилював, і ми, з нашої точки зору, вишло, що бігли, а фактично виявилось, що бойовики пішли»³⁰⁹, – розповідає Євген Ткачов, прихожанин церкви «Слово життя».

Крім захоплення будинку в церкви «Добра звістка» вилучили чотири автомобілі. Один із них бойовики «ДНР» відібрали на блокпості під час організованого церквою безкоштовного вивезення мешканців Слов'янська з охопленого бойовими діями міста. Пасажирів вигнали з мікроавтобуса, а водія відвели в підвал міського СБУ теж начебто за допомогу українським військовим. Після триденного фізичного та психологічного насилля його відпустили в обмін на автомобіль³¹⁰.

Збройні угруповання «ДНР» також пограбували дитячий притулок «Вітрила Надії», який знаходився на вулиці Серафимо-

вича, 62а. Ним теж опікувалася протестантська церква «Добра звістка». Охоронця притулку забрали на підвал. Пізніше його вдалося визволити завдяки зусиллям протестантської громади. Вихованців притулку вдалося своєчасно з нього вивести³¹¹.

Майно інших протестантських церков теж потерпало від свавілля проросійських збройних груп. Зокрема, вони захопили біблійну школу церкви «Нове життя», що по вул. Зірковій (Тельмана), 77.

Жертвою бойовиків «ДНР» стали і Свідки Єгови. Бойовики повідомляли, що 8 червня затримали начебто групу диверсантів, які постачали зброю українським військовим і передавали інформацію щодо розташування позицій збройних формувань «ДНР». Під час обшуку в затриманих знайшли п'ятдесят тисяч доларів³¹². Зі слів бойовиків, затримані діяли під виглядом релігійної організації «Свідки Єгови». Затриманих доставили в штаб у Слов'янську. Наступного дня пресслужба Керівного центру «Свідків Єгови» в Росії заперечила причетність членів організації до допомоги будь-якій стороні, посилаючись на релігійні переконання³¹³.

ПРАВО НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ

В Україні церква є відокремленою від держави, і жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Право на вільне сповідування будь-якої релігії гарантується українським законодавством і міжнародним правом³¹⁴. Це включає доступ до місць поклоніння та доступ до релігійного персоналу³¹⁵. Переслідування вірян у Слов'янську порушило їхнє право на повагу до релігійних переконань і практик під час збройного конфлікту, передбаченого IV Женевською конвенцією³¹⁶. Повага до релігійних переконань і практик визнається фундаментальною гарантією як для цивільних осіб, так і для військовослужбовців у Додаткових протоколах I та II³¹⁷. Водночас міжнародне право визнає законність деяких обмежень щодо права на свободу віросповідання, зокрема допускається обмеження його реалізації, якщо таке обмеження здійснене згідно із законом та за необхідності охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення, або захисту прав і свобод інших осіб³¹⁸. Обмеження прав певних категорій вірян Слов'янська було неправомірним – їхня діяльність не несла жодної з перелічених загроз.

Усі згадані норми міжнародного права та українського законодавства, що стосуються забезпечення свободи віросповідання, відображені в так званому законодавстві самопроголошених республік лише кількома формальними реченнями. Насправ-

311

Пострадавший от обстрелов Славянска приют продолжает помогать детям обрести семью, gcshehelp.org, 30.05.2017, <http://bit.ly/2KQtn6r>.

312

Сепаратизм головного мозга. Террористы сочли «Свидетелей Иеговы» украинскими диверсантами, Crime.in.ua, 09.06.2014, <http://bit.ly/33POLCh>.

313

Свидетели Иеговы решительно отвергают свою причастность к «поставкам оружия» в Славянск, Credo.ru, 10.06.2014, <http://bit.ly/2ZxmDCZ>.

314

Ст. 35 Конституції України; Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»; ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; ст. 18 Загальної декларації прав людини.

315

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кіпр проти Туреччини», заява № 25781/94, пп. 241–247, <http://bit.ly/33YuTeD>.

316

Ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція).

317

Ст. 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I); ст. 4 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року.

318

Ч. 2 ст. 35 Конституції України; ч. 3 ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права; ч. 2 ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

ді ж ці приписи ніяк не реалізовувалися: людей затримували, ув'язнювали та навіть убивали за релігійні переконання чи приналежність не до РПЦ. Більше того, у травні 2014 року представники самопроголошеної «Донецької народної республіки» ухвалили власну «конституцію», яка створила фундамент для релігійної нетерпимості в політиці представників НЗФ³¹⁹. Нижче можна побачити положення з однієї зі статей «документа»:

“ 2. У Донецькій Народній Республіці провідною і панівною вірою є православна віра (Віра Християнська Православна Кафолічна Східного Сповідання), яку сповідує Російська православна церква (Московського Патріархату).

3. Історичний досвід і роль Православ'я і Російської Православної Церкви (Московського Патріархату) визнаються і поважаються, серед іншого, як системоутворюючі стовпи Російського світу³²⁰.

Варто зазначити, що саме ідеєю «російського світу» обґрунтовується агресія Російської Федерації проти України із закликом до возз'єднання історичної території Давньої Русі зі збереженням цінностей російської мови та релігії.

Цей пункт «конституції» згодом вилучили, але ідея таки знайшла втілення в реальності. У липні 2014 року Управління Верховного комісара ООН із прав людини (УВКПЛ) підтвердило факт заяви бойовиків про те, що головною релігією в Донецькій області є православне християнство Московського патріархату, а діяльність сект забороняється. «Цей підхід значно пояснює зростання кількості нападів на протестантів, мормонів і римо-католицькі церкви в районах, контрольованих групами бойовиків. Релігійні лідери зазнали переслідувань, залякування й викрадення», – зазначається у звіті УВКПЛ³²¹.

Створення батальйону «Російської православної армії», який діяв у період окупації Слов'янська, свідчить про цілеспрямоване нав'язування «домінуючої віри» та перетворення її на гібридну зброю на всьому Сході України. Деякі з бойовиків приїжджали до самопроголошених республік, щоб узяти участь у «хрестовому поході» заради впровадження догматів РПЦ. Відтоді на тимчасово окупованих територіях Сходу України зафіксовано зростання релігійної нетерпимості до інших конфесій, за винятком православних церков Московського патріархату³²². Цю тезу підтримує й Максим Васін, виконавчий директор громадської організації «Інститут релігійної свободи». На його думку, бойовики використовували релігійні переслідування для укріплення впливу в регіоні:

319

Террористы ДНР похищают, пытаются и угрожают верующим на Донбассе, Институт релігійної свободи, 29.05.2014, <http://bit.ly/2HmhlzU>; «ДНР» приняла «конституцию»: два госязыка и возможность присоединения к России, Сегодня Мультимедиа, 16.05.2014, <http://bit.ly/2ZksN9f>.

320

Конституция Донецкой Народной Республики 2014, Конституции Государств (Стран) Мира, 03.06.2014, <http://bit.ly/2ZpVNMW>; Свобода від совісті. Сепаратисти розв'язали релігійний терор, Тиждень.ua, 26.06.2015, <http://bit.ly/2MxYgik>.

321

Report on the human rights situation in Ukraine 15 July 2015, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 2014, <http://bit.ly/2Zho8Rm>.

322

Московский патриархат поширює цінності «русского мира», Gazeta.ua, 15.09.2017, <http://bit.ly/2ZgZjdm>.

“ Використовують цей релігійний терор для того, щоб зміцнити свою незаконну владу. Для того, щоб викоринити будь-яке інакомислення і, таким чином, спробувати зробити таким ідеологічно однорідним населення окупованих територій, щоб не було ніяких спроб непокори³²³.

ПІСЛЯСЛОВО

Збройний конфлікт на Сході України докорінно змінив життя людей на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Після окупації частини Донбасу свобода віросповідання стала там не більше, ніж фікцією, а монополію на релігію отримала РПЦ та її митрополія – Українська православна церква Московського патріархату. Релігійна політика самопроголошених республік мала за мету встановлення єдиної РПЦ шляхом витіснення та переслідування інших конфесій на окупованих територіях. Вибіркове ставлення до релігійних громад, а також переслідування релігійних діячів та вірян призвели до нівелювання їхніх фундаментальних прав і свобод, зокрема свободи віросповідання та релігійного плюралізму.

Незважаючи на те, що Росія та РПЦ спростовують свою роль у релігійних утисках, існує багато фактів, які доводять їхній тісний зв'язок із бойовиками. Загалом на окупованих територіях Луганської та Донецької областей було зафіксовано факти переслідування представників Української греко-католицької та римо-католицької церков, Української православної церкви Київського патріархату, протестантських та євангелічних церков, а також мусульман³²⁴. Причиною протиправних дій проти релігійних громад ставала конкуренція з РПЦ, їхня проукраїнська позиція чи зв'язок із Заходом, або їхня опозиція до ідей «російського світу». Як наслідок, більшість церков і релігійних громад Слов'янська під час окупації вимушено припинили свою діяльність або почали діяти в підпіллі. Зі звільненням Слов'янська релігійно-церковне життя міста відновилося, але злочини, учинені під час окупації, залишили свій відбиток на житті вірян.

323

Релігійний терор на окупованій частині Донбасу: як бойовики полюють на пасторів, Радіо Свобода, 26.11.2018, <http://bit.ly/2Zm6u30>.

324

Релігійні переслідування на Донбасі: у небезпеці служителі церков та храми, Інститут релігійної свободи, 13.10.2014, <http://bit.ly/2P7hL3h>. Арешти, страти та захоплення храмів: окупаційна влада на Донбасі переслідує вірян, Центр Інформації про Права Людини, 25.10.2018, <http://bit.ly/2TWzetU>.

Фортифікаційні споруди НЗФ,
створені із залученням примусової праці.
Фото Реуцького Костянтина, 18.07.2014

БЕЗ ПРАВА НА ВИБІР

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ ТА ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ В НЕЗАКОННИХ В'ЯЗНИЦЯХ

НАТАЛІЯ ГРИЦЕНКО

Східноукраїнський центр громадських ініціатив

АНДРІЙ МОСКАЛЕНКО

Громадський комітет захисту конституційних прав та свобод громадян

У 2018 році Україна опинилася на 49-му місці (зі 167 країн) за індексом рабства у світі з кількістю 286 000 сучасних рабів³²⁵. Про це йдеться в дослідженні австралійської організації Walk Free Foundation. Організація створила Глобальний індекс рабства (англ. Global Slavery Index), який оцінює чисельність людей, що живуть у сучасному рабстві в 167 країнах світу.

Для порівняння: у 2013 році кількість рабів в Україні становила від 110 до 120 тисяч³²⁶. Тобто до початку збройного конфлікту на Сході України кількість осіб у рабстві була майже втричі меншою, ніж у 2018-му. У 2014 році, коли розпочався збройний конфлікт, Україна опинилася на 40-му місці (зі 167 країн світу) з кількістю близько 112 600 осіб у рабстві³²⁷.

За два роки ситуація в Україні суттєво погіршилася. У 2016 році організація Walk Free Foundation склала черговий рейтинг, у якому Україна посіла вже 33-тє місце – за два роки кількість рабів збільшилася майже на 100 000 осіб і становила близько 210 400 осіб³²⁸.

325

The Global Slavery Index 2018 report, Walk Free Foundation.
<http://bit.ly/2m8hmQ7>.

326

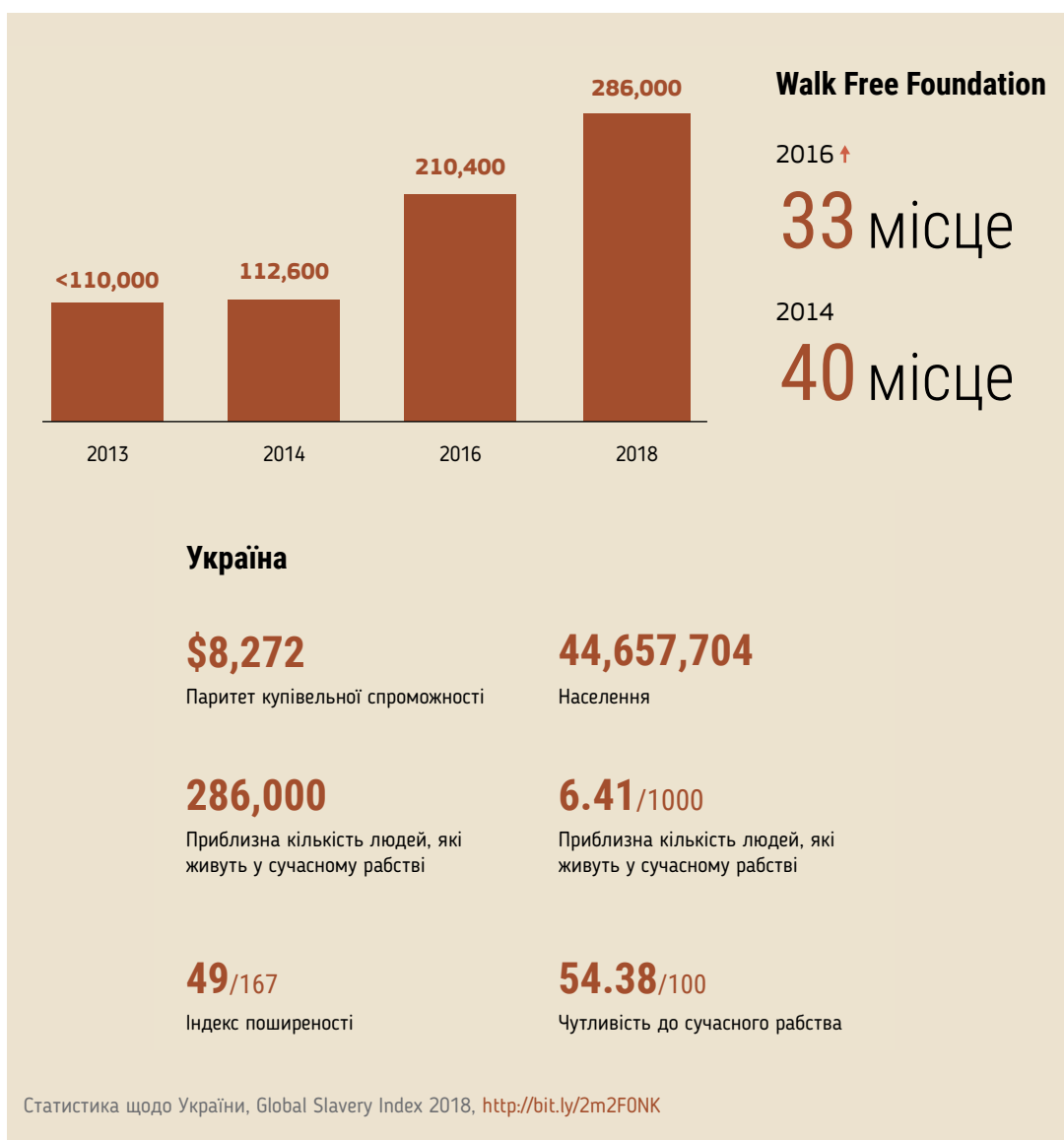
The Global Slavery Index 2013 report, Walk Free Foundation, с. 120,
<http://bit.ly/2kp07rC>.

327

The Global Slavery Index 2014 report, Walk Free Foundation, с. 20,
<http://bit.ly/2kA6lRG>.

328

The Global Slavery Index 2016 report, Walk Free Foundation, с. 30,
<http://bit.ly/2m7qLaA>.

Одним із факторів, що вплинув на збільшення кількості випадків рабства, став збройний конфлікт на Сході України. Організація також наголосила, що внаслідок конфлікту вразливою категорією для рабства стали чоловіки: їх змушували нести військову службу та фізично працювати для підтримки діяльності НЗФ³²⁹.

³²⁹
Там само, с. 67.

Бойовики самопроголошеної «ДНР» залучали до примусової праці осіб, які утримувалися в незаконних місцях ув'язнення, та жителів тимчасово окупованих територій. Це підтверджується даними міжнародної неурядової організації Human Rights Watch, яка ще у 2014 році повідомляла про випадки залучення цивільних осіб до примусових робіт бойовиками:

“ У Донецьку в середині серпня Human Rights Watch взяла інтерв'ю в декількох жертв примусової праці та родичів жертв, а також бойовика. Усі вони сказали, що люди, затримані за ствердження публічне розпивання алкогольних напоїв, порушення комендантської години, незаконне вживання наркотиків та інші незначні порушення, могли потрапити до «каральних бригад»³³⁰ на термін до 30 днів. У ряді випадків Human Rights Watch також бачила чоловіків у цивільному одязі, які працювали в «каральних бригадах» на блокпостах біля Донецька³³¹.

Із 2014 року УВКПЛ згадує про примусову працю незаконно ув'язнених осіб. Моніторингова місія ООН із прав людини в Україні в одній зі своїх перших доповідей наголосила на масовості свідчень:

“ Багато людей, яких озброєні групи утримували під вартою, під час бесід із ММПЛУ після свого звільнення повідомляли про побиття, жорстоке поводження, позбавлення сну, вкрай погані умови утримання, а також про примусову працю, зокрема, про риття окопів на передовій³³².

Бойовики викрадали цивільних і переміщували їх до незаконних в'язниць. Часто їх використовували як робочу силу для риття окопів на передовій.

“ Син чоловіка, викраденого в Донецьку 7 червня, розповів, що озброєні групи перевезли його батька в Сніжне, де під вартою утримувалися 100 осіб, чоловіків віком від 14 до 60 років. За його словами, вдень затриманих змушували рити окопи неподалік від кордону України з Російською Федерацією, де проходить передова важких боїв між озброєними групами та українськими силами³³³.

Закономірно виникає питання взаємозв'язку примусової праці з рабством, а також її впливу на індекс рабства в Україні. Поняття «рабство» розуміється як «положення або стан особи, щодо якої здійснюються деякі або всі повноваження, які властиві праву власності»³³⁴. Власне, рабство є насильницьким підпорядкуванням однієї людини іншій, із перебуванням підпорядкованої особи у власності та повній залежності від іншої. Сьогодні термін «рабство» може вживатися для позначення схожих понять – торгівлі людьми та примусу осіб до виконання певної роботи.

330

Прим. Під каральною бригадою мається на увазі група людей, яких затримували за певні «адміністративні проступки» та змушували працювати.

331

Ukraine: Rebels Subject Civilians to Forced Labor, Human Rights Watch, 04.09.2014, <http://bit.ly/2IE6hGg>.

332

Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 15 липня 2014 р., Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, п. 46, <http://bit.ly/2m6hFeb>.

333

Там само.

334

Ст. 1 Конвенції про рабство від 25 вересня 1926 р. зі змінами, внесеними Протоколом від 7 грудня 1953 р. ООН, <http://bit.ly/2ILRHMH>.

З юридичної точки зору примусова праця є *«будь-якою роботою чи службою, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг»*³³⁵. Навіть якщо ознаки фізичної чи економічної залежності відсутні, однак наявний факт примусу на недобровільних умовах або під загрозою покарання, робота особи визнається примусовою. ЄСПЛ через свою практику встановив, що «підневільний стан» під час примусової праці є особливо серйозною формою заперечення свободи³³⁶. Такий стан включає в себе не тільки зобов'язання постраждалого надавати певні послуги іншим особам, а й зобов'язання працювати на благо іншої особи та неможливість змінити своє становище.

335

Ст. 2 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29, Міжнародна організація праці, 28.06.1930, <http://bit.ly/2m7e7s9>.

336

Рішення ЄСПЛ у справі «Сіліадін проти Франції» (*Siliadin v. France*), заява № 73316/01, п. 123, 26.10.2005.

337

Ст. 4 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005, <http://bit.ly/2k6oziP>.

Примусова праця та торгівля людьми – споріднені поняття, але не тотожні. Торгівля людьми – найм, перевезення, передання, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або безпорадним станом, або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, для експлуатації³³⁷. Експлуатація включає також і примусову працю, рабство чи подібну до рабства практику. Різниця між примусовою працею та торгівлею людьми полягає у факті передання незаконно затриманого. У випадку торгівлі людьми обов'язковим є передання потерпілого від однієї особи чи групи осіб до іншої особи чи групи з метою експлуатації, тоді як примусова праця є експлуатацією постраждалого без передання іншим особам.

Слов'янськ став одним із перших окупованих міст у межах збройного конфлікту, де беззаконня вплинуло на зростання статистики випадків примусової праці та торгівлі людьми. Бойовики «ДНР» контролювали місто з 12 квітня до 5 липня 2014 року. У період окупації масовими стали свавільні затримання та як наслідок – застосування примусової праці до незаконно ув'язнених осіб, що є порушенням міжнародного права прав людини та МГП. Бранців катували та утримували в умовах, що принижують людську гідність; вони працювали в небезпечних умовах і на роботах із принизливим характером: відмивали кров у катівнях і підвалах, прибирали територію незаконних в'язниць, укріплювали бойові позиції НЗФ безпосередньо на лінії фронту.

Цей розділ є результатом моніторингових досліджень ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив» і ГО «Громадський комітет захисту конституційних прав та свобод громадян», які є членами Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі». В його основі – свідчення дев'яти потерпілих та/або свідків по-

рушень прав людини в Слов'янську, у яких ідеться про випадки примусової праці та торгівлі людьми. Також використано українські та міжнародні нормативно-правові акти (судова практика), звіти міжнародних організацій та дані з відкритих джерел – публікації ЗМІ й аналітичні видання. Імена та прізвища деяких респондентів змінено задля збереження анонімності.

Примусову працю та торгівлю людьми часто тлумачать помилково. Багато людей пов'язують ці злочини лише з рабством і концентраційними таборами диктаторських режимів. Таке хибне уявлення має далекосяжні наслідки. Про випадки примусової праці та торгівлі людьми часто не повідомляють, тому що постраждалі не розуміють, що такі дії є злочинними. Однак рабство, торгівлю людьми та примусову працю слід розрізняти, тому що міра відповідальності та наслідки цих злочинів різняться.

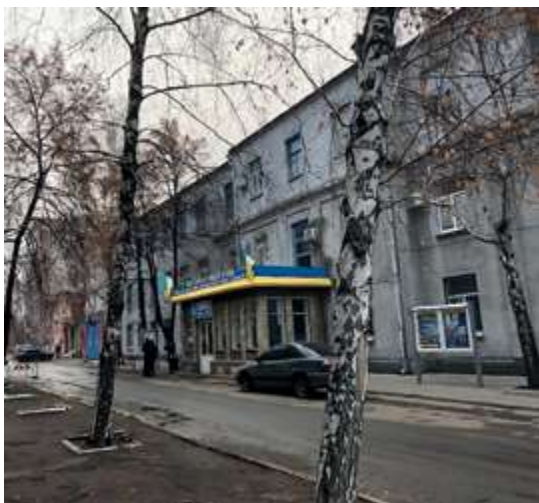
ПРИМУСОВА ПРАЦЯ В НЕЗАКОННИХ В'ЯЗНИЦЯХ

На території самопроголошеної «ДНР» функціонувала мережа незаконних місць несвободи, де свавільно утримували цивільних осіб і військовослужбовців. Це мало системний та масштабний характер, що вказує на організовану політику незаконних утримань. Людей здебільшого затримували за опозицію до нової самопроголошеної влади, за адміністративні проступки або з метою отримання викупу. Атмосфера безкарності, що панувала в цих місцях, призвела до можливості застосування примусових робіт щодо незаконно ув'язнених осіб.

Слов'янськ став одним із перших осередків масових захоплень місцевих адміністративних будівель бойовиками «ДНР», яких очолював російський полковник Ігор Гірін (Стрелков)³³⁸. Незабаром після початку цих подій у Слов'янську розпочалися масові затримання цивільних осіб та українських військовослужбовців. Когось із постраждалих звільнили, когось убили, а доля інших і досі невідома. Людей затримували, щоб зламати опір потенційних «ворогів республік» (осіб із проукраїнськими поглядами, місцевих депутатів та активістів, журналістів, представників іноземних і місцевих неурядових організацій), покарати порушників правил установленого режиму, а також вирішити конфлікти особистого характеру чи отримати викуп. Унаслідок документування стало відомо про існування двох незаконних місць несвободи в період окупації Слов'янська, де в'язні залучались до примусових робіт:

338

Річниця визволення: як терористи втікали зі Слов'янська і Краматорська, 5 Канал, 05.07.2018, <http://bit.ly/2m7r2KE>.

Будівля Слов'янського міського відділу поліції,
14.12.2018 (м. Слов'янськ, вул. Університетська, 30).
Фото Гриценко Наталії

Підвал і подвір'я Слов'янського відділу СБУ, 13.12.2018
(м. Слов'янськ, вул. Центральна, 32).
Фото Гриценко Наталії

- будівля Слов'янського відділу поліції ГУНП в Донецькій області;
- будівля Слов'янського міського відділу Управління Служби безпеки України в Донецькій області.

«Народне ополчення» на чолі з громадянином Російської Федерації Ігорем Гіркиним контролювало місто, зокрема й місця несповоди. За свідченнями респондентів, у колишніх приміщеннях Слов'янського відділу СБУ знаходилися люди з нашивками «Російська православна армія». У будівлі Слов'янського відділу поліції респонденти свідчать про присутність місцевих жителів серед персоналу місця несповоди.

В обох місцях були певні умови для утримання ув'язнених, оскільки це були приміщення правоохоронних органів. Однак у будівлі колишнього СБУ більшість незаконно ув'язнених утримувалися у підвалах і необлаштованих для утримання кімнатах, що не відповідало жодним стандартам умов утримання під вартою.

Бранці зазнавали катувань і жорстокого поводження як фізично, так і психологічно. Вони згадують про різні види фізичного насильства, зокрема побиття кулаками та різноманітними предметами, використання зброї, пробивання частин тіла та ін. Люди страждали від нестачі сну, їжі та води. Деяких затриманих утримували з постійно зав'язаними очима, більше того, їм заборонялося лежати та спати. Брак води, їжі, відсутність туалету та засобів особистої гігієни були нормою в обох місцях. Свавільний характер затримання, відсутність судового або зовнішнього

нагляду, жорстокі й нелюдські умови утримання під вартою та постійне застосування катувань під час допитів створили середовище, у якому безкарно використовували примусову працю в'язнів.

Аналіз задокументованих свідчень постраждалих виявив низку випадків залучення цивільних як робочої сили до робіт, які не хотіли виконувати самі бойовики. Серед них – прибирання кімнат, де відбувалися катування, чи забруднених вбиралень у місцях несвободи, збирання сміття голіруч, риття окопів під час ведення бойових дій. Метою таких знущань було приниження в'язнів, залякування та психологічний тиск, щоб зламати їхній опір.

ПОТЕРПІЛІ ПРО ПРИМУСОВУ ПРАЦЮ ТА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

Потерпілі, які утримувались у місцях несвободи міста Слов'янська, підтверджують випадки залучення в'язнів до виконання робіт принизливого характеру та небезпечної для життя праці, що заборонено нормами МГП та міжнародного права прав людини. Норми міжнародного права також відображені в Конституції України, яка забороняє використання примусової праці. Україна є державою-учасницею низки міжнародних договорів про працю і зобов'язана поважати, захищати та забезпечувати право на працю, зокрема, забороняючи примусову працю або створюючи належні умови для таких робіт³³⁹. Дотримання норм МГП є обов'язковим для всіх сторін конфлікту – для українських військовослужбовців та учасників НЗФ. Праця військовополонених забороняється, якщо такі роботи:

- мають шкідливий для здоров'я або небезпечний характер;
- не беруться до виконання військовополоненим за власної волі;
- мають принизливий характер для військовослужбовця;
- стосуються видалення мін або подібних до них пристроїв³⁴⁰.

У більшості задокументованих випадків бойовики змушували працювати незаконно ув'язнених цивільних. Праця цивільних осіб забороняється МГП, якщо є примусовою для осіб і носить образливий чи принизливий характер³⁴¹. У Слов'янську затриманих часто змушували прибирати територію та різноманітні приміщення, а пізніше й копати окопи під обстрілами.

Серед задокументованих свідчень також наявні випадки торгівлі людьми, яка заборонена як у мирний час, так і під час збройного конфлікту, з огляду на зміст ст. 149 ККУ³⁴². Торгівля людьми є приниженням честі й гідності³⁴³, тому що осіб залучають до

339

Ст. 23 Загальної декларації прав людини 1948 року; ст. 6–7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 року; ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; Конвенцію про примусову чи обов'язкову працю № 29 1930 року; ст. 49–57 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (III Женевська конвенція); ст. 95 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція); ст. 5 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року.

340

Ст. 49–57 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (III Женевська конвенція) 1949 року.

341

Ст. 95 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція) 1949 року.

342

Ст. 149 «Торгівля людьми» Кримінального кодексу України, <http://bit.ly/2KZR9vK>.

343

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005, <http://bit.ly/2k6oziP>.

незаконних видів діяльності, які посягають на їхнє життя та здоров'я, наслідком чого може стати рабство. В Україні сферу протидії торгівлі людьми регулюють Закон України «Про протидію торгівлі людьми», Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року, а також прийняті на їх виконання інші нормативно-правові акти³⁴⁴.

Організації-члени Коаліції задокументували низку історій людей, яких не лише утримували в полоні, а й примушували працювати для забезпечення діяльності бойовиків і передавали іншим НЗФ. У всіх свідченнях постраждалих, про які йтиметься далі, жодна з вимог і заборон Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни не була врахована.

ІСТОРІЯ «ПОЛІТИЧНОГО В'ЯЗНЯ»

Полон для Святослава Кравчука, жителя міста Костянтинівка та політичного діяча, тривав 67 діб. Під час перебування в полоні він неодноразово зазнавав катувань, утримувався в нелюдських умовах, а також був змушений працювати під загрозою смерті. У квітні 2014 року озброєні люди побили Святослава та свавільно затримали його посеред вулиці рідного міста. Так, зі зв'язаними руками та заклеєними скотчем очима він потрапив до будівлі Слов'янського відділу СБУ, а пізніше й до Слов'янського міського відділу міліції.

Чоловік належав до особливої категорії в'язнів, і до останніх днів затримання його майже не залучали до жодних робіт. Потерпілий був під «особливим наглядом» і вважався «політичним в'язнем», якого затримали за політичні переконання. Святославу не дозволяли покидати камеру та виходити на свіже повітря, він не мав жодних «привілеїв», а наглядачі стежили за ним особливо пильно.

Уперше Кравчука змусили працювати під час утримання в Слов'янському СБУ: наглядачі наказали прибрати газон у дворі місця несвободи. Після цього випадку через «політичний» статус його не залучали до робіт аж до останніх днів ув'язнення в Слов'янському міському відділі міліції. Тоді в Слов'янську продовжувалась активна фаза протистояння між учасниками НЗФ та українськими військовими. Якось увечері до Святослава та кількох інших ув'язнених прийшов очільник охорони і повідомив, що їм доведеться виконати відповідальну справу – завтра вони їдуть копати окопи. Потерпілі (які здебільшого були цивільними) не висловлювали бажання працювати – бойовики застосували погрози. Постраждалі мали два варіанти: «або їхати, або розстріл»³⁴⁵.

344

Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, затверджений постановою КМУ від 23 травня 2012 р. № 417, <http://bit.ly/2kbGfK6>;

Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, затверджений постановою КМУ від 25 липня 2012 р. № 660, <http://bit.ly/2ILS1Lp>.

345

Інтерв'ю С-17 від 13.12.2018.

Після цієї розмови їх почали вивозити з місця несвободи та змушували копати окопи, інколи й під обстрілами. Святослав усвідомлював, що може померти будь-якої миті:

“ Нас там сварили, що якщо ми до вечора не викопаємо, нас розстріляють. Але ми ні один не викопали, ні другий. Ніхто нас не розстріляв, але страх наганявся сильний [...] коли міни падають, це неприємно, і такого не було місця, де сховатись. Ні бліндажу, нічого не було побудовано. Ми там десь за фундаментом на дачі лежали і все³⁴⁶.

На риття окопів вивозили близько 15 незаконно ув'язнених осіб. Охоронці місця несвободи передавали бранців НЗФ «Російська православна армія»: угруповання організовувало та контролювало процес виконання робіт. Бойовики стежили, щоб в'язні не втекли. Один із потерпілих, якого також утримували у Слов'янському відділі міліції одночасно з Кравчуком, підтвердив його слова: «Святослав Кравчук? Так, він виконував. Він казав, що вони там десь і окопи копали їм [бойовикам, – ред.]»³⁴⁷.

346
Там само.

347
Інтерв'ю С-18 від 25.12.2018.

Ув'язнені, виконуючи примусові роботи, намагалися шукати якісь позитивні моменти в тому, що відбувалося. Святослав згадує, що, копаючи окопи, уперше за довгий час неволі потрапив на сонце, а один чоловік навіть втратив свідомість, коли врешті-решт вийшов назовні.

Святослав потрапив на волю внаслідок звільнення Слов'янська українською армією в ніч на 5 липня 2014 року. Пережитий полон і примусові роботи під загрозою смерті залишили психологічний та емоційний відбиток на Кравчуку. Незважаючи на те, що його випадок є лише одним із небагатьох, які мали місце під час збройного конфлікту, це яскравий приклад використання незаконно ув'язнених осіб як робочої сили з порушенням усіх можливих приписів і стандартів прав людини.

РЕЖИМ РОБОТИ ДЛЯ УВ'ЯЗНЕНОГО АКТИВІСТА

Ще одна історія постраждалого від примусових робіт також мала місце в незаконній в'язниці під час окупації Слов'янська. Громадський активіст Віталій приїхав до міста, щоб разом із друзями розвідати ситуацію із захопленням міста. На одному з блокпостів їх помітили бойовики, а через деякий час Віталія сильно побили та затримали. Його помістили до машини та привезли до Слов'янського відділу СБУ, де незаконно утримували, допитували та катували.

Віталія залучали до прибирання території та приміщень місця не-свободи. Кілька разів він прибирав у кабінеті заступника Гірка (Стрелкова) з позивним «Ніс». Кожного ранку охоронці виводили чоловіка прибирати подвір'я та збирати сміття голими руками, і це, за словами потерпілого, була *«найчистіша робота»*. Були дні, коли його змушували прибирати забруднені вбиральні – бойовики видавали йому лише віник і відро з водою. Це є свідченням не лише свавільного використання людської праці, а й цілеспрямованого знуцання через принизливий характер робіт.

Віталій також згадує, що під час виконання робіт і після повернення в підвал його не обшукували – він міг узяти із собою до камери дощечки для сидіння чи якусь непотрібну подушку. Оскільки чоловіка весь час утримували в холодному підвалі та не виводили на прогулянки, примусові роботи були можливістю відчутти запах свіжого повітря та побачити сонячне проміння.

Віталій упевнений, що виконував примусову працю, а відмовитися від робіт було б щонайменше *«нерозумно»*, адже це одразу викликало б негатив і ймовірне погіршення ставлення з боку охорони. Більше того, наглядачі під час робіт поводитися агресивно та психологічно тиснули на ув'язнених. *«Ти дивишся тільки вниз, тому що там на солдатів краще не дивитися. Якщо ти зустрічаєшся поглядом із солдатом, у пику получаєш там прикладом, ніхто не знає, що в нього в голові»*, – згадує Віталій³⁴⁸.

У травні чоловіка разом з іншими незаконно ув'язненими перевели до Слов'янського міського відділу міліції. Там його вже не змушували прибирати, проте двічі на день він роздавав їжу в місці не-свободи. У відділі міліції він перебував майже місяць, а звільнили його внаслідок обміну.

348
Інтерв'ю С-19 від 20.06.2016.

349
Ст. 1 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005, <http://bit.ly/2k6oziP>.

«Я РИВ ОКОПИ ТА РОБИВ ЗЕМЛЯНКИ»

Бойовики не цуралися «передавати в користування» незаконно ув'язнених як робочу силу. Риття окопів, прибирання місць не-свободи, туалетів, спорудження барикад – ці та інші чорнові роботи потребували робочої сили, якої бракувало бойовикам. У випадку, про який ідеться далі, угруповання «ДНР» знехтували як фундаментальними правами людини, так і встановленими принципами Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми³⁴⁹.

2 травня 2014 року Ігор потягом їхав із Києва до Красного Лиману відвідати батька та матір. Шлях був довгий: щоб доїхати до батьків, потрібно було пересідати у Слов'янську на електричку. Там він і дізнався, що рух потягів та електричок, які прямували до

міста Красний Лиман, призупинено. Чоловік пішов до батькового знайомого переночувати й дочекатися відновлення руху транспорту. Рішення залишитися в місті стало для нього фатальним.

Ігор прямував до знайомого повз будівлю колишнього СБУ. Раптом його покликали чоловіки з «ополчення» та почали розпитувати, хто він і куди йде. Ігоря почали обшукувати, наказали зняти рюкзак і викласти всі речі³⁵⁰.

“ Бойовики вирішили, що я шпигун і приїхав вивідати інформацію. Вони почали перевіряти мене по соціальних мережах, зайшли на мою сторінку «ВКонтакте», на сторінці побачили паблік «Євромайдан» і вирішили, що я підписаний на «Правий сектор», тобто є представником їхнього головного ворога³⁵¹.

Його одразу схопили, зав'язали скотчем руки, ноги та половину обличчя, щоб бранець не міг бачити, куди його ведуть. Потім чоловік зрозумів, що опинився в підвалі колишнього СБУ: «Мене завели в підвал та посадили на цементну підлогу. Очі, руки та ноги мені не розв'язували. Я пам'ятаю, що було дуже холодно та мене трусило»³⁵². У такому стані він пробув ще два наступні тижні – у цілковитій темряві та нерухомий.

У ніч із 21 на 22 травня 2014 року чоловіка перевезли до будівлі Слов'янського міського відділу міліції та помістили в камеру. У підвалі Слов'янського міського відділу міліції Ігоря й інших полонених змушували працювати, прибирати приміщення після допитів, туалети та інші будівлі. За словами чоловіка, бойовики збирали групу із чотирьох-п'яти полонених для риття окопів і передавали їх іншим незаконним угрупованням, зокрема «Російській православній армії», які знаходилися на передовій:

“ Представники цього незаконного збройного формування приїжджали до будівлі МВС і забирали полонених для риття окопів. Зазвичай мене вивозили для примусової праці на два об'єкти, одним із них був дачний кооператив, де мене змушували рити вогневу позицію для мінометів, а також будувати барикади або загорожі. Другий об'єкт знаходився в полі. У полі я рив окопи та робив землянки³⁵³.

Ігоря неодноразово змушували рити окопи під час обстрілів між бойовиками та українськими військовими. З його слів, за годину роботи повз нього пролітало приблизно по 10–20 мін. Під час обстрілів він та інші ув'язнені лягали на землю й закривали голови руками. Коли обстріли вщухали, вони вставали та знов продовжували копати. Після закінчення робіт їх передавали назад

350

Знайти інформацію про нелюдські умови утримання цивільних можна також у звіті «Місто, з якого почалася війна: на головну роль призначено...».

351

Інтерв'ю С-20 від 23.01.2019.

352

Там само.

353

Там само.

до незаконного угруповання «Народне ополчення», яке на той час базувалося в будівлі Слов'янського міського відділу міліції.

У полоні Ігор пробув до 5 липня 2014 року. Він пригадує, що під час звільнення міста українськими військовими в ніч із 4 на 5 липня 2014 року один з ув'язнених, колишній бійовик під позивним «Олігарх», звільнив усіх ув'язнених і повідомив, що всі бійовики покинули будівлю Слов'янського міського відділу міліції.

Незаконним угрупованням було вигідно розпоряджатися ув'язненими та використовувати їхню працю, щоб не виконувати небезпечну чи принизливу за характером роботу. Якщо хтось із полонених під час риття окопів помирав – ніхто не ніс за це відповідальності. У певному сенсі ув'язнені перетворилися на ресурс, який використовували для підтримання оборони чи, у гіршому випадку, для обслуговування потреб «ополчення».

«РОБОЧІ БУДНІ» НЕЗАКОННО УВ'ЯЗНЕНИХ

354
Інтерв'ю С-17 від 13.12.2018;
Інтерв'ю С-19 від 20.06.2016;
Інтерв'ю С-18 від 25.12.2018.

355
Інтерв'ю С-21 від 25.02.2019.

356
Інтерв'ю С-22 від 14.08.2015.

Історії постраждалих – не лише про важку працю, а й про те, як можна знівелювати людську гідність. Залишати поза увагою хоча б одне невелике свідчення було б несправедливо. Злочини примусової праці та торгівлі людьми, що сталися у Слов'янську, ілюструють наслідки правового свавілля, яке призвело до використання людей як безкоштовної робочої сили.

Згадані раніше випадки були далеко не єдиними й часто були небезпечними для життя. Декілька респондентів³⁵⁴ підтвердили використання праці цивільних для риття окопів, що практикувалося в теперішній будівлі Слов'янського міського відділу поліції в останні два тижні до звільнення міста. Сам факт риття окопів є суттєвою небезпекою для життя людини. У деяких в'язнів ці роботи викликали сильний страх, тому вони різними способами намагалися уникнути їх. Один із потерпілих бачив, як чоловік, якого вивозили копати окопи, симулював біль у коліні, щоб залишитися в камері³⁵⁵. Більше того, деякі з респондентів стверджують, що часто такі роботи призводили до смертей, адже відбувалися під час обстрілів. В'язнів вивозили копати траншеї до мікрорайону Семенівка, де відбувались артилерійські бої: *«У міськвідділі найстрашніше було – із міськвідділу на роботу возили копати траншеї на Семенівку, а українці Семенівку періодично мінометами обстрілювали, танками, і багато копальників гинули в процесі...»*³⁵⁶.

Існує чимало свідчень, коли у Слов'янську для певних видів робіт бійовики шукали безкоштовну робочу силу. Вони затримували місцевих за порушення комендантського часу чи інші проступки.

«Хлопців брали копати окопи періодично. На день везли на передмістя Слов'янська копати окопи деяких «менш страшних злочинців» місцевих. Попрацювали, і могли відпустити. Мене не вивозили, мені не довіряли»³⁵⁷, – розповідає колишній незаконно ув'язнений. Часто місцевих затримували за розпивання алкогольних напоїв чи водіння автомобіля в нетверезому стані. Як покарання у водія могли конфіскувати транспортний засіб і для «виправлення» примушували копати окопи терміном до 10 діб³⁵⁸.

357

Інтерв'ю С-19 від 20.06.2016.

358

Інтерв'ю С-23 від 22.08.2015.

Задokumentовані випадки примусової праці під час незаконного утримання свідчать про відсутність елементу добровільності виконання робіт. Саме добровільна згода є основною складовою використання праці незаконно ув'язнених осіб. В умовах збройного конфлікту в постраждалих виникає підневільний стан, адже члени збройних формувань можуть погрожувати та змушувати їх до примусових робіт. Для того щоб установити факт наявності примусової праці, потрібно довести, що постраждалий не надавав згоди на виконання роботи й перебував під загрозою покарання за відмову.

Фортифікаційні споруди НЗФ, створені із залученням примусової праці. Фото Реуцького Костянтина, 18.07.2014

Андрій Коваль, який потрапив у полон через свої проукраїнські погляди, розповідав, як його «добровільно-примусово» виводили прибирати територію та підмітати біля барикад. Інші опитані стверджують, що залучення до праці відбувалося під погрозами або із чітким усвідомленням, що відмова ускладнить їхнє перебування в ув'язненні та погіршить ставлення з боку наглядачів³⁵⁹.

Нелюдські умови утримання також вплинули на «бажання» потерпілих працювати, адже переважно в'язні не виходили з камери або сиділи в холодному підвалі без свіжого повітря і зв'язку із зовнішнім світом. Один із респондентів розповів, що під час робіт він уперше за тривалий час помив руки, а також став свідком, як кілька незаконно ув'язнених таємно від інших домовлялися про роботу особисто з охороною, щоб отримати цигарки та нормальну їжу³⁶⁰. Інколи роботи давали змогу вийти назовні та повідомити рідній людині, що вони у в'язниці: *«Людей возили на копання окопів, давали їм телефони. В одного чоловіка забули забрати телефон, він приніс його до нас, і всі стали дзвонити родичам. Я подзвонив матері, сказав, що живий»*³⁶¹. Праця для бранців була єдиною можливістю побачити сонце, вдосталь поїсти чи знайти ззовні необхідні речі, яких не було в камерах:

359
Інтерв'ю С-17 від 13.12.2018;
Інтерв'ю С-18 від 25.12.2018;
Інтерв'ю С-21 від 25.02.2019.

360
Інтерв'ю С-21 від 25.02.2019.

361
Інтерв'ю С-24 від 12.07.2015.

362
Інтерв'ю С-25 від 19.09.2018.

“ *Нас залучали до роботи на території. Це був, з одного боку, і примус, звісно, бо нам казали, що там, піти прибирати сміття, так само винести. Це ніби з одного боку і примус, а з іншого боку, навіть на той момент я розумів, що це позитивно має вплинути на мене як мінімум психологічно. Бо я можу вийти на вулицю і по-
дихати свіжим повітрям*³⁶².

Психологічний стан постраждалих часто сильно погіршувався через безвихідь і відсутність зв'язку із зовнішнім світом. Деякі в'язні вимушено присягали на вірність «ДНР». Тоді людей «перевіряли» та змушували працювати для виконання особистих потреб бойовиків. Свідком таких випадків став підприємець В'ячеслав Яремко, який був незаконно ув'язнений у будівлі Слов'янського відділу СБУ:

“ *У тебе немає ніякого ні закону, ні адвоката, ні судді [...] живеш у невідомості, у невіданні. Сидиш там день, два, три, у тебе починає дах їхати, тому що це стрес великий. І ось у людей починається: вони починають «перевзуватися» на ходу, щоб не сидіти, щоб не робити, вони самі починають до них іти [...] Але зброю*

*відразу їм не можуть видати, там хтось сидів, сидів, зловили незрозуміло теж, сумнівні якісь люди, сумнівного походження, і раптом він піде, вони ж йому відразу автомат не дадуть. Вони його спочатку кудись відправлять на одні роботи, потім ще з ним попрацюють, поговорять. Потім вербують, вербують, а потім уже беруть до себе когось*³⁶³.

Приготування та роздача їжі були ще одним видом примусових робіт, до яких залучали людей у Слов'янському міському відділі міліції. Двоє респондентів стверджували, що їх змушували видавати їжу іншим в'язням³⁶⁴. Один із них під час спілкування із жінками, які працювали на кухні, дізнався, що їм за роботу теж не платять гроші: *«Малося на увазі, що вони теж там знаходяться примусово. Що вони не добровільно співпрацюють»*³⁶⁵.

Одним із найгірших видів робіт, до яких залучали в'язнів, було прибирання після розстрілів і катувань. Деяких незаконно ув'язнених осіб у Слов'янському міському відділі міліції змушували прибирати приміщення від крові після катувань, зокрема театального режисера Павла, який потрапив у полон через спробу переконати місцевих у неправомірності окупації та незаконно утримувався аж до звільнення Слов'янська. Чоловік розповів, як відмивав кров у приміщенні, де відбувалися катування: *«Там усередині на стінах сліди крові були... Тобто був умивальник, ну раковина, але внизу все було закладене бетоном і кахлем. І там такий гострий кут, теж був весь у крові»*³⁶⁶. Він також пригадав випадок, коли бойовики прострілили іншому чоловіку ногу, а після цього змусили його промивати рану та мити підлогу.

Розстріли відбувалися в будівлі СБУ за наказом Гірка (Стрелкова)³⁶⁷. Ватажок бойовиків публічно розповів про те, як, згідно зі «сталінськими законами», розстрілював людей у Слов'янську: *«У нас діяв військовий суд, законодавство 1941 року, яке запровадив Сталін. На основі цього законодавства ми судили, здійснювали суди, розстрілювали... Усього було розстріляно за час мого перебування у Слов'янську четверо людей»*³⁶⁸. Один із потерпілих розповідав іншим, як одного разу потрапив на такі «роботи». У той день розстріляли чотирьох людей, а після цього хлопця змусили прибирати їхні трупи та кров³⁶⁹. Така праця є не лише примусовою, а й може прирівнюватися до катувань. Прибирання мертвих тіл – це не лише виснажлива фізична робота, а й важкий емоційний стрес для людини, яка перебуває в повній залежності від убивць.

363
Інтерв'ю С-26 від 25.06.2018.

364
Інтерв'ю С-19 від 20.06.2016;
Інтерв'ю С-21 від 25.02.2019.

365
Інтерв'ю С-21 від 25.02.2019.

366
Там само.

367
Стрелков: Розстріли в Слов'янську проводили за «сталінськими законами», Українська Правда, 18.01.2016, <http://bit.ly/2m2G3NG>.

368
Гірка розповів про розстріли у Слов'янську і Путіна, Радіо Свобода, 20.01.2016, <http://bit.ly/2ILcShT>.

369
Інтерв'ю С-27 від 22.08.2015.

РОЗСЛІДУВАННЯ ВИПАДКІВ ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ ТА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ

Держава Україна несе відповідальність за будь-які порушення прав та свобод фізичних осіб, які знаходяться під її юрисдикцією, зокрема й за проведення ефективного розслідування³⁷⁰. Тому порушення міжнародних зобов'язань проявляється через нездатність чи небажання органів державної влади розслідувати та переслідувати тих, хто обвинувачується в залученні до примусової праці.

На жаль, діюче законодавство та практика його застосування в Україні унеможливають проведення ефективних розслідувань випадків примусової праці під час збройного конфлікту на Донбасі. Загальна заборона на залучення до примусових робіт установлена в міжнародних нормативно-правових актах³⁷¹, ратифікованих Україною, але кримінальна відповідальність передбачена лише за торгівлю людьми.

У контексті збройного конфлікту примусова праця кваліфікується відповідно до ст. 438 ККУ як елемент жорстокого поводження з військовополоненими та окремо – як використання цивільних осіб у примусових роботах. Така кваліфікація охоплює серйозні порушення МГП, водночас маючи суттєві обмеження щодо розслідування та переслідування злочинців, оскільки застосовується лише у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між державами; у всіх випадках окупації цілої території або частини території іншої держави, навіть без збройного опору³⁷². Проте положення Особливої частини ККУ не містять норми, яка охоплювала б використання осіб для примусової праці в *неміжнародних збройних конфліктах*. Тому складно говорити про коректність кваліфікації примусової праці за ст. 438, коли характер збройного конфлікту в Україні є невизначеним. Ситуація ускладнюється ще й неможливістю отримання доступу до тимчасово окупованих територій, де переважно вчинялися злочини.

Свідчення постраждалих ілюструють тенденцію, за якою правоохоронні органи не відкривають кримінальне провадження та неефективно розслідують випадки примусової праці на тимчасово окупованих територіях. Переважно розслідування проводиться в контексті незаконного позбавлення волі або викрадення людини³⁷³ без додаткової кваліфікації. За словами двох чоловіків, яких утримували в місцях несвободи Слов'янська, станом на кінець 2018 року правоохоронні органи не відкрили кримінальне провадження за статтею ККУ щодо їхнього залучення до примусової

370

Ст. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

371

Ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; ст. 1 Конвенції про примусову чи обов'язкову працю № 29 1930 року.

372

Ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» Кримінального кодексу України.

373

Регламентується ст. 146 та 146-1 Кримінального кодексу України.

праці³⁷⁴. Провадження за іншими статтями ККУ було відкрите, однак обоє чоловіків вважають, що розслідування їхніх справ є неефективним: *«Розслідування відбувалося, воно й далі продовжується, справа не закрита. Але моє враження, що ніякого розслідування нема. Були опитані я і ще декілька людей, і то з моєї подачі»*³⁷⁵.

Згадані випадки примусової праці в Слов'янську лише додатково ілюструють системну проблему неефективності розслідувань щодо примусових робіт, зокрема, і через неналежне формулювання статті ККУ про примусову працю. Існує необхідність додатково встановити в національному законодавстві покарання за залучення до примусової праці в контексті міжнародного збройного конфлікту.

Процес розслідування випадків примусової праці в зоні збройного конфлікту незрозумілий для постраждалих, оскільки на етапі взяття свідчень правоохоронні органи не виокремлюють даний злочин. Тому потерпілі часто не розуміють, що примусові роботи є злочинним діянням відповідно до українського законодавства. Частина постраждалих на запитання документаторів відповідає кількома реченнями й не надає примусовим роботам вагомому значення.

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ

Для боротьби з торгівлею людьми правоохоронні органи мають проводити заходи, спрямовані на виявлення злочину торгівлі людьми, зокрема виявлення осіб, які від цього постраждали, а також установлення фізичних/юридичних осіб – торгівців людьми та притягнення цих осіб до відповідальності.

ККУ містить окрему статтю, яка регламентує відповідальність за торгівлю людьми³⁷⁶. Проте авторам не відомо жодного випадку, коли було порушено кримінальне провадження за ст. 149 ККУ в контексті торгівлі людьми в незаконних місцях позбавлення волі. Зазвичай у таких випадках відкривається провадження за статтею, що регламентує незаконне позбавлення волі або викрадення людини³⁷⁷.

Коли бойовики затримали Ігоря, його тітка одразу звернулася до МВС та СБУ з офіційною заявою про викрадення її племінника. У Солом'янському районному управлінні міліції міста Києва ця заява була зареєстрована 3 травня 2014 року. Пізніше, після звільнення, Ігор повідомив правоохоронним органам про факт передання його для експлуатації з одного підрозділу до іншого під час перебування в незаконних місцях позбавлення волі. На

374

Інтерв'ю С-17 від 13.12.2018;
Інтерв'ю С-18 від 25.12.2018.

375

Інтерв'ю С-17 від 13.12.2018.

376

Ст. 149 «Торгівля людьми»
Кримінального кодексу України,
<http://bit.ly/2KZR9vK>.

377

Ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»
Кримінального кодексу України,
<http://bit.ly/2KZR9vK>.

даний момент правоохоронними органами не відкрито кримінальне провадження за статтею ККУ, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми³⁷⁸, проте відкрито провадження за іншою статтею ККУ³⁷⁹ (за фактом розв'язання та ведення представниками влади РФ і Збройних Сил РФ за попередньою змовою групою осіб агресивної війни проти України, що спричинило загибель людей та інші тяжкі наслідки).

ПІСЛЯСЛОВО

Люди, чії історії описані вище, стали лише одними з перших постраждалих від примусових робіт і торгівлі людьми на тимчасово окупованих територіях. На основі аналізу їхніх свідчень і даних із відкритих джерел можна припустити, що потерпілих від примусової праці та торгівлі людьми під час окупації Слов'янська було значно більше. Примусові роботи в Слов'янську заклали фундамент використання праці в'язнів в інших окупованих частинах Донбасу. Зокрема, Місія ООН із прав людини в Україні продовжує отримувати свідчення про факти примусових робіт у незаконних місцях несвободи на тимчасово окупованих територіях³⁸⁰.

Незважаючи на міжнародну кваліфікацію примусової праці як порушення прав людини, українське кримінальне законодавство, що передбачає відповідальність за залучення до примусової праці, не застосовується. Серед причин – невизначеність характеру збройного конфлікту на Донбасі та правової кваліфікації вчинених діянь, небажання чи неспроможність правоохоронних органів розслідувати випадки примусових робіт, а також низька обізнаність постраждалих щодо факту злочинності примусової праці.

Урешті-решт, відсутність ефективних розслідувань призводить до того, що учасники НЗФ, які примушували людей працювати в принизливих і небезпечних умовах, уникають відповідальності за свої дії, а потерпілі втрачають можливість відновити справедливність. У зв'язку з відсутністю доступу на тимчасово окуповані території притягнення винних до відповідальності можливе лише шляхом винесення заочного рішення суду. Проте можливість виконати такий вирок існує – доцільним було б використання системи міжнародного розшуку злочинців.

До того ж, незалежно від процесу розслідування фактів примусової праці та торгівлі людьми, постраждалі потребують додаткового захисту. Законодавство України передбачає механізм соціалізації жертв торгівлі людьми³⁸¹, утім цей механізм не адап-

378

Ст. 149 «Торгівля людьми»
Кримінального кодексу України,
<http://bit.ly/2KZR9vK>.

379

Ст. 437 «Планування, підготовка,
розв'язування та ведення агресивної
війни» Кримінального кодексу
України, <http://bit.ly/2KZR9vK>.

380

Доповідь щодо ситуації з правами
людини в Україні 16 листопада
2018 року – 15 лютого 2019 року,
Управління Верховного комісара
Організації Об'єднаних Націй з прав
людини, п. 44, <http://bit.ly/2lCgrah>.

381

Ст. 16 Закону України «Про протидію
торгівлі людьми» від 09.12.2015,
<http://bit.ly/2lJRYzK>.

тований саме для постраждалих від торгівлі людьми, що знаходилися в незаконних місцях позбавлення волі на тимчасово окупованих територіях. Водночас процедура отримання статусу жертви торгівлі людьми в Україні, як і в інших країнах, є доволі складною.

Тому слід не лише змінювати правові норми шляхом імплементації норм МГП, а й проводити інформаційну роботу як серед потерпілих від примусової праці та торгівлі людьми в незаконних місцях несвободи, так і серед працівників правоохоронних органів, щоб підвищити рівень їхньої обізнаності щодо цих злочинів.

Вихід із підвалу СБУ, де утримувалися незаконно ув'язнені. Фото Реви Михайла, 18.07.2014

МЕЖІ АБСУРДУ ТА ЛЮДЯНОСТІ. НЕЗАКОННІ В'ЯЗНИЦІ

7

КАТЕРИНА КОТЛЯРОВА, НАТАЛІЯ ГРИЦЕНКО
Східноукраїнський центр громадських ініціатив

Незаконне позбавлення волі цивільних осіб і військовослужбовців у місцях несвободи стало одним із найпоширеніших порушень прав людини під час збройного конфлікту на Донбасі. Незаконні в'язниці на території самопроголошених республік розглядаються як неофіційні – навіть ті, які є належно облаштованими для утримання осіб. На цих територіях відсутні гарантії правового захисту, оскільки контроль здійснюють НЗФ, які керуються лише власним розумінням законів. Саме правове свавілля бойовиків «Донецької народної республіки» стало причиною появи великої кількості постраждалих від насильства та незаконних затримань під час окупації Слов'янська.

У тексті використано 18 інтерв'ю, зібраних документаторами Східноукраїнського центру громадських ініціатив. Вони містять свідчення 15 осіб, яких бойовики самопроголошених республік незаконно позбавили волі й утримували під час окупації Слов'янська. Імена деяких респондентів змінено задля збереження анонімності. Ці свідчення демонструють не лише свавільний характер затримання, а й жорстоке поводження з бранцями. Ідеться про вбивства, системні катування, неналежні санітарні умови, нестачу харчування та медичної допомоги, а також відсутність доступу до засобів правового захисту та можливості зв'язатися з рідними. Перебування осіб у незаконних в'язницях Слов'янська позбавляло їх будь-яких гарантій захисту, адже люди були цілковито залежними від бойовиків. Зі свідчень постраждалих вдалося встановити незаконні місця утримання осіб, які діяли в місті:

1. Приміщення Слов'янського міського відділу Управління Служби безпеки України в Донецькій області (Адреса: м. Слов'янськ, вул. Карла Маркса (перейменована на Центральну), 32.

🛡️ Приміщення Слов'янського міського відділу Управління СБУ в Донецькій області

🏛️ Приміщення Слов'янської міської ради

⛑️ Міська клінічна лікарня

🚒 Приміщення пожежної частини №38

⛑️ Приміщення Слов'янського МВ ГУМВС України в Донецькій області з ізолятором тимчасового тримання

Незаконні місця утримування осіб часів окупації Слов'янська у 2014 році (на основі свідчень потерпілих та свідків)

2. Приміщення Слов'янського МВ ГУМВС України в Донецькій області з ізолятором тимчасового тримання (ІТТ). Адреса: м. Слов'янськ, вул. Леніна (перейменована на Університетську), 30.

3. Приміщення Слов'янської міської ради. Адреса: м. Слов'янськ, Площа Жовтневої Революції (перейменована на Соборну), 2.

4. Приміщення міської лікарні імені Леніна (перейменована на Міську клінічну лікарню міста Слов'янська). Адреса: м. Слов'янськ, вул. Шевченка, 40.

5. Приміщення пожежної частини № 38. Адреса: м. Слов'янськ, вул. Ясна, 44³⁸².

Місця несвободи контролювали представники «народного ополчення», яким керував громадянин Російської Федерації Ігор Гірін. Також вдалося встановити присутність осіб із нашивками «Російська православна армія» у захоплених приміщеннях Слов'янського відділу СБУ. Місцеві жителі залучалися як персонал місць несвободи.

ПРИЧИНИ ЗАТРИМАННЯ

Слов'янськ під час окупації жив за правилами бойовиків: жителів затримували за явні та вигадані порушення режиму. Жителі міста мали носити із собою паспорти та показувати їх на вимогу озброєних осіб. У місті діяла комендантська година, після якої краще було не виходити на вулиці.

382

Про катівні, які діяли в пожежній частині, – детальніше в розділі «Слов'яни до Рами торують шлях».

23 квітня 2014 року Сергій Драч їхав автомобілем після 23:00. Його зупинили озброєні особи та вимагали відкрити багажник. Водій обурився: *«Зніми балаклаву. Позиціонуєш себе захисником, а захисники не мають ховатися. Хто ти такий? Я тобі показую документи, ось мій паспорт. А ти мені говориш ще про багажник»*³⁸³. За це невідомі наставили на нього заряджену зброю та затримали.

Цивільних «заарештовували» і за вживання алкоголю або неналежну поведінку, критерії якої встановлювали самі бойовики. Тому місцеві жителі намагалися не потрапляти їм на очі: під час руху містом оминали блокпости, дехто намагався днями не виходити з дому.

Із початком бойових дій багато дослідників, журналістів, активістів, представників міжнародної спільноти їхали на Схід України, щоб висвітлювати події та вивчати проблеми місцевого населення. Вони теж ставали об'єктами агресії з боку бойовиків. У квітні 2014 року в підвалі Слов'янська потрапив львівський журналіст Юрій Лелявський. Під час проведення репортажу до нього підійшли озброєні особи, забрали паспорт і телефон, посадили в автомобіль і відвезли у підвал СБУ³⁸⁴. Схожа ситуація сталася і з братами Євгенієм та Геннадієм Гапичами в місті Горлівка Донецької області. Євгеній – фотокореспондент, поїхав із Геннадієм на схід збирати матеріал про війну на Донбасі. Братів захопили біля будівлі місцевого відділення міліції, коли Євгеній робив фотознімки. Після допитів їх повезли в підвал Слов'янського управління СБУ³⁸⁵.

Російським військам допомагали місцеві жителі та передавали їм інформацію про місцезнаходження проукраїнських активістів чи громадян, які не підтримували «нову владу». Наприкінці травня російські журналісти знімали репортаж про місцеву жінку та її зруйнований будинок. Жінка звинувачувала українських військових в обстрілах і дякувала бойовикам за свій порятунок. Її сусід, пенсіонер Віктор Іванович, заперечив провину українських військових. Пізніше його затримали бойовики: *«До мене підійшов автоматник і велів, щоб я пішов із ним. У нього був російський акцент. Пішли рапорт складати, ніби спіймали бандерівця живого, з бородою. Потім до стінки поставили, зв'язали плівкою руки, скотчем очі заклеїли і потягли до підвалу»*³⁸⁶.

Приблизно в той самий час сусіди однієї з вулиць обговорювали нещодавній «референдум» і можливості діалогу з новою владою. Дехто підтримував проросійські збройні формування, дехто – був проти. Хлопець із перебинтованою рукою вигукнув: *«Слава Україні!»*. Жінка із сусіднього будинку – Аля, яка робила

383
Інтерв'ю С-22 від 14.08.2015, ім'я змінено.

384
Інтерв'ю С-28 від 11.10.2016.

385
Інтерв'ю С-29 від 13.07.2015.

386
Інтерв'ю С-30 від 27.08.2015.

387
Інтерв'ю С-31 від 14.12.2018,
ім'я змінено.

відеозйомку, почала з ним сварку, аж до бійки. Сусід Григорій³⁸⁷ намагався розняти обох. Конфлікт стих, і мешканці розійшлися. Уже наступного дня до домівки Григорія увірвалися бойовики. Його вдарили по ногах, повалили на землю й показали роздруковану фотографію: на світлині був хлопець із перебинтованою рукою та половина обличчя Григорія. То була фотографія, яку зробила сусідка Аля. *«Усе, збирайся. Візьми із собою теплі речі. Будеш сидіти на підвалі»*, – наказали йому озброєні люди. Їх було п'ятеро: усі в камуфляжі, не місцеві. У чотирьох були автомати, направлені на бідолаху. Їхній головний на прізвисько «Гусь» мав пістолет.

Гусев Олександр Юрійович
Позивні: «Гусь», «Дикий», «Батя»³⁸⁸.
Громадянство: РФ.
Контрактник ЗС РФ (в/ч 90600).
Народився 18.12.1968.
Загинув 23.08.2014 під час
бойових дій у с. Лисиче
Амвросіївського р-ну Донецької обл.
Проживав у м. Сімферополі³⁸⁹.

Джерело: Центр «Миротворець»,
<http://bit.ly/2U97UZM>

388
Павшие бойцы ополчения (Еленовка,
Логвиново, Новоазовск), Yadocent,
11.05.2016, <http://bit.ly/2Pe2FsE>.

389
Общий список погибших на Донбассе
российских военных и добровольных
наемников, установленных из
открытых источников по состоянию
на 01.06.2018 года, проект
«Груз – 200 из Украины в Россию»,
01.08.2018, <http://bit.ly/2KUvMNU>.

390
Інтерв'ю С-32 від 11.11.2018,
ім'я змінено.

Будь-кого могли звинуватити у співпраці з «Правим сектором», у допомозі українським військовим чи диверсійній діяльності.

Підприємець із Краматорська В'ячеслав Яремко постійно їздив до Слов'янська у справах³⁹⁰. Він мав автомобіль із донецькими номерами, тож на блокпостах перевірка відбувалася досить швидко. Одного дня він перетинав блокпост «БЗС» (бензозаправна станція; до війни на тому місці був пост державної автомобільної інспекції), на якому бойовики вирішили ретельніше перевірити авто. У багажнику лежав жовто-блакитний футбольний шарф із написом «ЄВРО – 2012» та ліхтарик. За це бійці НЗФ звинуватили Яремку в розвідувально-диверсійній діяльності для «Правого сектора». Шестеро озброєних осіб почали погрожувати вогнепальною зброєю. В'ячеславу зав'язали очі та руки, били ногами. Після цього чоловіка посадили на заднє сидіння його ж автомобіля і відвезли в підвал будівлі СБУ. Керував тим блокпостом Олександр Ковальов на прізвисько «Рись».

Ковальов Олександр Юлійович
Позивний: «Рись».
19.11.1959 р. н.
Громадянство: Україна.
До війни жив у м. Слов'янську
Донецької обл.³⁹¹

Джерело: кадр із YouTube-каналу
Andrey Borodulin про блокпост «БЗС»
на в'їзді до Слов'янська, 24 квітня
2014 року, <http://bit.ly/323mrZt>

Після захоплення міста почалися переслідування за релігійні переконання. Прихожанин протестантської церкви Георгій Гончаренко вивозив жителів міста на підконтрольну уряду України територію. Він висловлював проукраїнську позицію. Його та іншого волонтера затримали на блокпосту, коли вони евакуювали жителів зі Слов'янська³⁹².

“ Мені одразу сказали, щоб вийшов з-за керма і став осторонь. Нібито на мене якесь «орієнтування» є. Нас поставили обличчям до стінки стояти. Там іще троє молодих пацанів сиділи з учорашнього вечора: прив'язані і в наручниках. Поруч із нами поставили вартового, який за нами спостерігав.

Олександр Янковенко – житель Слов'янська³⁹³. Із початком війни він очолював загін, який розшукував загиблих українських військових. Наприкінці травня його схопили п'ятеро озброєних осіб неподалік від домівки: під прицілами автоматів Олександра посадили в машину та відвезли в підвал. «Усі в камуфляжі. Троє з них були кавказцями, взагалі російською не розмовляли, бородаті. Ще один – місцевий. Нашивки: з одного боку “Новоросія”, з іншого – георгіївська стрічка, нашіта трикутником», – описує викрадачів постраждалий. Цивільних викрадали і в інших містах Донецької області та везли до незаконних в'язниць Слов'янська.

Ще однією категорією затриманих були прибічники «ДНР», які відмовилися брати участь у діяльності незаконного формування з різних причин:

391

Ковальов Олександр Юлійович,
Центр «Миротворець»,
<http://bit.ly/2ZkQPRF>.

392

Інтерв'ю С-33 від 22.08.2015,
ім'я змінено.

393

Інтерв'ю С-32 від 11.11.2018,
ім'я змінено.

“ Із нами в заручниках був хлопчина, який побачив у YouTube звернення Стрелкова про необхідність рятувати Донбас і приїхав у Слов'янськ поступати в «ополчення». Через тиждень зневірився та пішов на автовокзал купувати зворотний квиток. Там його схопив патруль³⁹⁴.

Бойовиків затримували також за пияцтво, порушення внутрішнього статуту та інші провини.

Під час затримання в постраждалих забирали мобільні телефони, фото- та відеоапаратуру, гроші, автомобілі тощо. Інколи майно повертали, інколи – ні. Пограбування доходило до абсурду, коли в них забирали взуття та одяг перед тим, як відправити в холодні підвали. Журналіст Гапич просидів у підвалах СБУ більше двох діб без взуття: «Із мене зняли капці ще в машині й забрали їх. Вочевидь, вони сподобалися конвоїрам»³⁹⁵. В'ячеслав Яремко також пригадав, що під час затримання в нього вкрали дорогу фірмову куртку, але коли відправили в підвал, то дали стару фуфайку³⁹⁶.

³⁹⁴
Інтерв'ю С-22 від 14.08.2015.

³⁹⁵
Інтерв'ю С-34 від 13.07.2015.

³⁹⁶
Інтерв'ю С-32 від 11.11.2018.

³⁹⁷
Кто построил здание СБУ в
Славянске, Деловой Славянск,
12.02.2015, <http://bit.ly/2Zi9L48>.

БУДІВЛЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Будівля споруджена з відлитої червоної цегли в середині XIX ст. на спеціальне замовлення графа Рібоп'єра. Стіни робили з проміжками, що забезпечувало гарну звукоізоляцію. Об'єкт побудований на карстовому ґрунті, тому підвал під спорудою є природнім холодильником – це велике сухе приміщення, у якому постійно зберігається температура 14–16 °С.

У радянські часи будинок слугував сховищем бібліотечних фондів, потім – міським архівом. Пізніше там знаходилися управління НКВС і КДБ. Після здобуття Україною незалежності – став міським управлінням СБУ³⁹⁷.

Будівля Служби безпеки України після звільнення Слов'янська, 5 липня 2014 року. Джерело: кадр із відео на YouTube-каналі Vice News, <http://bit.ly/2Zi9T2X>

Упродовж окупації Слов'янська військами РФ будівлю використовували для утримання незаконно затриманих осіб: *«Неподалік від СБУ з обох боків дорога була перегороджена. Машины поставили і пішки пішли до СБУ через ворота. Там сиділи якісь військові: не наші, озброєні люди»,* – розповів Григорій³⁹⁸.

Вхід до внутрішнього двору охороняли бойовики. Вони робили записи та обшукували новоприбулих заручників. *«На вході вони записували дані. Там я назвався своїм ім'ям, бо зрозумів, що запахло смаленим. Назвав усі свої дані. Коли вони записували, назвали статті звинувачення: образа посадових осіб, порушення комендантської години, невизнання їхньої влади»,* – поділився спогадами постраждалий Сергій Драч³⁹⁹.

Респонденти розповіли, що перед входом на територію СБУ або вже у внутрішньому дворі їм замотували скотчем обличчя (іноді підкладали папір), натягували шапки на очі, вдягали поліетиленові пакети на голови. *«Вивели з машини, поставили серед мішків із піском. Сказали: “Гуцулів привезли”,* – оскільки в мене прописка в Західній Україні. *Одягнули кульок на голову. Я почав задихатися, на що він відповів: “Почекай, ще рано”,* – пригадав журналіст Гапич⁴⁰⁰.

Зв'язували скотчем і руки. У такому стані постраждалі перебували по декілька діб. У них набрякали зап'ястя та пальці, починала боліти голова. Вони часто були дезорієнтовані, не знали, хто поруч із ними. Тому їхні описи місця несвободи можуть трохи відрізнятись.

Як правило, незаконно ув'язнених тримали на цокольному поверсі в підвальному приміщенні СБУ. Щоб потрапити до підвалів, треба було пройти через головні ворота у двір. Із тилу будівлі знаходилися двері, а за ними – сходи, які вели вниз у підвали та на другий поверх до «очільника військової поліції ДНР» Аносова Віктора Юрійовича (позивний «Нос»). Він і керував цією незаконною в'язницею.

Аносов Віктор Юрійович
Позивний: «Нос».
Дата народження: 31.10.1965.
Колишній співробітник Служби безпеки України.
Громадянство: Україна, РФ⁴⁰¹

Джерело: Центр «Миротворець»,
<http://bit.ly/2L8kmVw>

398
Інтерв'ю С-31 від 14.12.2018.

399
Інтерв'ю С-22 від 14.08.2015.

400
Інтерв'ю С-34 від 13.07.2015.

401
Аносов Віктор Юрійович, Центр
«Миротворець», <http://bit.ly/30AQc3F>.

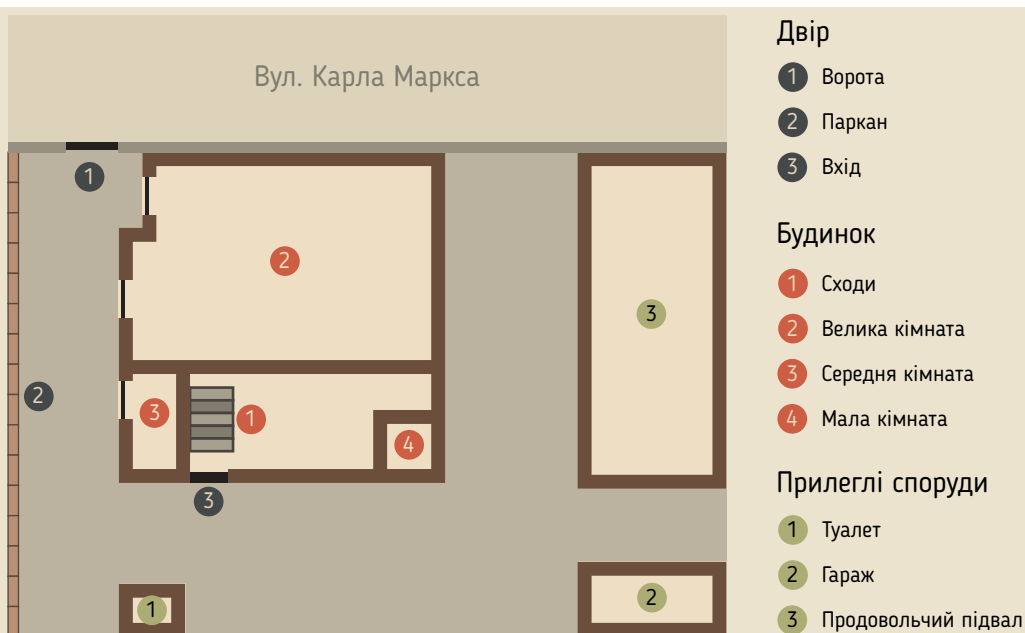

Схема підвалів відділення Служби безпеки України міста Слов'янська, у яких окупанти утримували постраждалих у 2014 році (згідно зі схемою Володимира Линька та свідченнями інших респондентів)

У підвальному приміщенні знаходилися три кімнати, де тримали заручників: маленька, середня та велика.

Маленька кімната не мала вікон, там були лише дерев'яні двері, кам'яні стіни та кахлі на підлозі. Її розмір – 2х2 метри. Там було вогко й холодно (приблизно 15 °C). Цілодобово мерехтіла лампочка на стелі. Кімнату використовували для короткострокового утримання. Усередині знаходилися два пні, на яких сиділи затримані. Постраждалі розповіли, що однієї ночі їх там було восьмеро. Нещасним доводилося тиснутися та лежати на холодних кахлях.

Середня кімната була ледь більшою за попередню. Умови там були такі самі. На підлозі валялися лахміття, ящик і шматок картону, на яких сиділи постраждалі.

Маленька кімната підвалу Служби безпеки України у Слов'янську, яку використовували для утримання незаконно ув'язнених у 2014 році. Джерело: кадр із відео на YouTube-каналі Vice News, <http://bit.ly/2Z19T2X>

ВЕЛИКА КІМНАТА ПІДВАЛУ

Кімната площею близько 20 квадратних метрів знаходилася на цокольному поверсі. Її три вікна виходили у двір, де перебувала охорона. Одне з вікон було закрито фанерою. Кватирку прочиняли рідко – у камері майже не було свіжого повітря. Як і в інших камерах, там стояв холод і вогкість. Проте були і свої переваги: *«Із холодом там уже можна боротися: було більше людей. Коли ставало геть зимно, ми віджималися, присідали, якось намагалися покращити дозвілля»*, – розповів Лелявський⁴⁰².

До кінця квітня в кімнаті перебувало не більше 10 осіб, а вже у травні – до 20 незаконно ув'язнених водночас. Туди постійно приводили та виводили нових бранців. Серед них були місцеві жителі, проукраїнські активісти, бойовики та прихильники «ДНР», військовослужбовці ЗСУ, журналісти, українські держслужбовці, протестанти, порушники комендантської години, випадкові жертви окупантів тощо. Автори не мають даних щодо утримування жінок у цій кімнаті. Є свідчення, що їх утримували в інших кімнатах. Серед утримуваних, зокрема, Ірма Крат – активістка Революції Гідності.

Новоприбулих заводили до кімнати із зав'язаними очима та руками, іноді й ногами, та садили на лавку. У такому стані вони могли провести декілька днів. Їм не дозволялося нічого, навіть лягати, знімати пов'язку з очей або говорити.

Ті, хто був у підвалі довго або пройшов випробування тортур, називалися «привілейованими». Павло Юров закарбував у пам'яті 2 травня 2014 року. Тоді відпустили кількох заручників, і в підвалі залишилося шестеро осіб. Увечері бойовики наказали бранцям сісти вздовж стіни та пообіцяли розстріляти. *«За моїм відчуттям, пройшло десь години 4 (в очікуванні страти). Уже почало навіть світати. Ніхто не заходив і ніхто нічого не говорив. Потихеньку ми почали переповзати. Нічого не відбувається, ніхто нас не пильнує, взагалі незрозуміло що»*, – розповідає Павло. Після тієї ночі він та інші стали «привілейованими». Їм уже дозволяли лягати, пересуватися та тихо спілкуватися. Так серед заручників утворювалася певна ієрархія⁴⁰³.

Володимир Линько розповів, як постраждалі облаштовували собі спальні місця: *«Нам дали двоє дерев'яних дверей. Ми собі матрац організували: охоронці дали нам якийсь старий смердючий одяг»*. Ті, кому пощастило менше, лежали на пустих мішках, інші сиділи на лавці по декілька діб⁴⁰⁴. Засинати нікому не дозволялося. Тому в'язні чергували позмінно та будили сплячих, коли заходили охоронці.

402
Інтерв'ю С-28 від 11.10.2016.

403
Інтерв'ю С-37 від 25.02.2019.

404
Інтерв'ю С-36 від 19.09.2018,
ім'я змінено.

Бранців годували двічі на день. Загалом опитані зазначили, що їжа була пристойною. Як правило, їм давали кашу, консервовані овочі та хліб, рідше – м'ясо. Також приносили чай та воду, а їжу давали у пластиковому посуді. Давали цигарки. Родичі деяких ув'язнених передавали посилки з провізією. Через те, що заручники були зв'язані, вони пристосовувалися, щоб поїсти: *«Доводилося із зав'язаними руками це все їсти. Фактично, ставили те на лавку, сідали на підлогу і так їли»*, – розказав Павло Юров. Тих, кого звинувачували в допомозі українським військовим і диверсійній діяльності, могли морити голодом по декілька днів.

Спершу постраждалі ходили до туалету, який знаходився на вулиці. Від початку травня кількість ув'язнених збільшилася – охоронці їх рідко випускали. *«Іноді ми просилися до туалету, просто щоб вийти на вулицю»*, – пригадує Андрій Коваль⁴⁰⁵. Заручникам доводилося справляти нужду в п'ятилітрову баклажку, яка стояла в кутку їхньої кімнати. Запах у приміщенні був відповідний. Подекуди ув'язнених так сильно били, що вони навіть не могли нормально сходити в туалет: *«Одного хлопчину побили сильно, і він ходив під себе дуже довго. Від нього реально смерділо. Його пустили кудись помитися, викинули половину одягу, дали інші штани»*, – згадує Віталій Ковальчук⁴⁰⁶.

У підвалах СБУ заручників утримували до другої половини травня 2014 року⁴⁰⁷. У травні ув'язнених перевели в камери ІТТ. Причини такого рішення бойовиків установити не вдалося: можливо, це пов'язане з активізацією бойових дій навколо міста. Є свідчення про короткострокові (від кількох годин до двох діб) утримання цивільних в СБУ до початку червня.

ВНУТРІШНІЙ ДВІР СБУ

Двір займав приблизно 10 соток: там розташовувалися господарські споруди, гараж, туалет, а також барикади. У внутрішньому дворі бойовики поставили стіл зі стільцем. Іноді там допитували затриманих.

Поблизу головної будівлі знаходилося окреме приміщення – це був підвал із прибудовою, у якому зберігали харчі. Там тримали й допитували заручників. Володимирові Линьку довелося там побувати: *«Я кілька годин тут пробув, в іншому приміщенні, у підвалі. Це теж було із закритими очима і зі зв'язаними руками»*⁴⁰⁸.

Гараж також слугував місцем допитів і катувань. У дворі СБУ Павлові Юрову заклеїли скотчем очі, скували руки, зламали ніс і потягли в гараж. Його звинуватили у шпигунстві через знай-

405

Інтерв'ю С-24 від 12.07.2015, ім'я змінено.

406

Інтерв'ю С-38 від 20.06.2016.

407

Також прочитати про нелюдські умови тримання цивільних можна у звіті «Місто, з якого почалася війна: на головну роль призначено...».

408

Інтерв'ю С-36 від 19.09.2018.

дений у ноутбучі текст про Революцію Гідності, а також через наявність закордонного паспорта.

“ Це було запитання-звинувачення-ствердження. Коли тебе б'ють і запитують. Почали погрожувати, що зараз уб'ють. Приставили пістолет до голови, полили бензином голову, приставляли ніж до вуха, типу погрожували відрізати, підпалити, застрелити. І казали, щоб я говорив усю правду⁴⁰⁹.

Нещасному погрожували згвалтуванням, наказували зняти штани. Коли чоловік відмовився, йому запропонували викурити «останню цигарку» та знущалися: *«Хочеш потрапити в Небесну тисячу? Смерть уже близько»*⁴¹⁰.

409
Інтерв'ю С-37 від 25.02.2019.

410
Там само.

Надворі було людно, близько 50 осіб щодня. Туди приходили члени бойових підрозділів і керівництво окупаційної влади.

Віталій Ковальчук часто бачив бойовиків у дворі СБУ:

“ Коли я вперше побачив тих «ополченців», кожен одягався, як міг. У когось була стара рушниця, обріз, дрантя всяке: мисливці та любителі екстриму там зібралися. На початку травня мене вивели на вулицю. Я дивлюся: більшість людей у формі «цифра», з'явилася у них світло-зелена «пікселька». Я якось спілкувався з охоронцями, і вони проговорилися, що їм зарплату не дали. Мовляв, на днях мали заплатити, та не заплатили. Звичайно, я зробив вигляд, що не почув, але все тут було зрозуміло.

На вулиці постійно щось прибирали та мили. Це були місцеві жителі, які працювали на бойовиків. Приходили туди допомагати й неповнолітні дівчата та хлопці.

ОХОРОНА ЗАРУЧНИКІВ

Увесь час незаконно затримані перебували під наглядом. Головним над охоронцями був Рома на прізвище «Берія». Він розподіляв чергування та відповідав за утримання в'язнів. До війни служив у міліції, тому був обізнаний у своїй роботі. Респонденти його описали так: чоловік приблизно 30 років (станом на 2014 рік), зріст 170, повної статури, руське волосся, приїхав із міста Волноваха Донецької області, носив військову форму «дубок».

Постійними охоронцями були Діма, Ваня та протягом певного часу – Вова на прізвище «Одеса». Вони заступали позмінно на 6–8 годин. Рома «Берія» також заступав на зміни.

Охоронці слідкували за бранцями, виводили їх у туалет, приносили їжу. Також охоронці захищали незаконно ув'язнених від членів інших бойових підрозділів. Траплялися випадки, коли проросійські бойовики забігали до підвалу з криками «мого побратима вбили» чи «мій командир загинув» і починали само-суд. Вартовим доводилося рятувати в'язнів.

Охоронець Ваня: 35–40 років, високий, світле волосся, невеликі зализини, родом зі Слов'янська. За словами опитаних, Ваня лояльніше ставився до заручників: приносив їм чай, на прохання виводив у туалет. *«Ваня приніс мені книжку, я вечорами її читав. Але кожен вечір розумів: якщо хтось побачить у віконечко, що я читаю, то може проявити інтерес, прийти й побити»*, – розповів Віталій Ковальчук.

Охоронець Діма був місцевим, зі Слов'янська. Високий чорнявий чоловік 45–50 років, із бородою, замість одного ока – протез. Заручники між собою називали його «Че Геварою». Він заступав на нічні зміни та не давав в'язням спати. Постраждалі розповіли, що Діма постійно застосовував до них міліцейський кийок та електрошокер. Діма був не лише охоронцем – він брав участь у допитах і катуваннях.

Вова «Одеса» постійно бив бранців, іноді – міліцейським кийком. Були випадки, коли він штрикав ножем їм у долоні. «Одеса» вживав наркотичні засоби. Павла Юрова він бив декілька годин поспіль:

“ Я подумав, що він під амфетаміном – минуло десь 3–4 години, а в нього запал такий самий. Відчувалося, що він не втомлений і не хоче спати. І він ніс таку хрєнь, яку не можу відтворити. Якись оці нацистські пропандистські ідеї, сформульовані нераціональним, непослідовним чином⁴¹¹.

411
Інтерв'ю С-37 від 25.02.2019.

Забарикадований вхід до будівлі
СБУ, автор невідомий, липень 2014
(після звільнення міста)

ДОПИТИ

Серед бойовиків був певний розподіл на «касти». Найнижчу ланку посідали охоронці. Це були місцеві жителі, які лише виконували накази. Вищу займали «специ» – офіцери РФ чи українські офіцери, які зрадили присязі, та інші авторитетні особи. Серед них були свої градації: одним із «вищих спеців» був Гіркін Ігор Всеволодович (позивні «Ігор Стрєлков», «Перший»). «Нижчі специ» проводили допити, агітували заручників до вступу в «ДНР», ухвалювали певні рішення. Були й такі, хто брав участь у катуваннях в'язнів.

Коли «специ» заходили до підвалу, ув'язненим наказували заплющити очі. Майже всі вони вдягали балаклави під час контактів із в'язнями. Тому зі свідчень респондентів їх досить важко ідентифікувати.

Допити проводили у великій та маленьких камерах, надворі, у гаражі тощо. Переважно в'язні були із зав'язаними очима та руками. Упродовж допиту «слідчі» вели записи в журналі, але не завжди.

Під час одного з них українським громадським діячам, членам ВО «Свобода» Кравчуку та Ковалю повідомили, що «ополчення» буде судити їх за ст. 58 Кримінального кодексу СРСР за контрреволюційну діяльність. Щоб «вибити» інформацію, їм різали пальці, проколювали шкіру шилом, били міліцейським кийком, особливо по голові та колінах. Головним на тому допиті був Рома «Берія».

У Кравчука та Ковалю запитували, якого вони віросповідання⁴¹². Інші респонденти теж розповідали про зацікавленість допитувачів питаннями віри. Для них, вочевидь, це мало велике значення.

На допиті місцевого євангеліста Георгія Гончаренка звинуватили в допомозі українській армії. До нього застосували жорстоке побиття та імітацію розстрілу:

“*Намагання пояснити, що я не бачив «правосеків», були марними. Допит у стилі 1937 року. Тобто тебе запитують, а правильну відповідь знає лише той, хто поставив запитання. Усе інше, що ти відповіси, буде неправильно. Ти намагаєшся сказати людям правду, а правда їх не цікавить. Їх цікавить тільки те, що вони самі вбили собі в голову. Потім підійшов інший, що стояв осторонь. Почав на мене лаятися. Схопив автомат, пересмикнув затвор, притулив дуло до спини та натиснув спусковий гачок⁴¹³.*

412
Інтерв'ю С-39 від 29.06.2015;
Інтерв'ю С-24 від 12.07.2015,
ім'я змінено.

413
Інтерв'ю С-40 від 22.08.2015.

Незаконно ув'язнених примушували писати «зізнання», начебто ті є українськими диверсантами, членами «Правого сектора» тощо.

Журналіста Гапича схиляли зізнатися, що він шпигун та член «УНА – УНСО» (організація «Українська Національна Асамблея – Українська Націоналістична Самооборона»)⁴¹⁴. Він пробув із зав'язаними руками та очима майже три дні. За цей час було 5 допитів із застосуванням сили. Євгеній Гапич не хотів зізнаватися в тому, до чого не належав і чого не робив. Його морили голодом і спрагою, погрожували ножем⁴¹⁵.

414
Офіційний сайт організації
«УНА – УНСО»,
<http://unso.in.ua/uk/organization>.

415
Інтерв'ю С-34 від 13.07.2015.

416
Інтерв'ю С-36 від 19.09.2018,
ім'я змінено.

417
Інтерв'ю С-38 від 20.06.2016.

ТОРТУРИ ТА СТРАТИ

17 квітня 2014 року у великій кімнаті підвалу СБУ сиділи Володимир Линько⁴¹⁶, Віталій Ковальчук, Юрій Поправка, Юрій Дяковський та Володимир Рибак. Дяковський був поранений, погано себе почував. Близько одинадцятої вечора до камери забігло до десяти бойовиків, які почали жорстоко бити ув'язнених. Віталію Ковальчуку здалося, наче бойовикам дали команду «фас»: *«Перший час нічого не питали, просто зганяли злість. Проїшла година-півтори, може, дві. Важко запам'ятати, бо, коли лу-пають, кожна секунда здається вічністю»*⁴¹⁷. Одним із цих бойовиків виявився Москалик Дмитро Сергійович (прізвисько «Діма Харківський»).

Москалик Дмитро Сергійович
Позивний: «Діма Харківський».
15.07.1994 р. н., Україна, м. Харків.
У розшуку МВС України

Джерело: Центр «Миротворець»,
<http://bit.ly/2ZkRFhh>

Після побиття постраждалих по одному заводили до маленької кімнати, де їх катували. Спочатку завели Володимира Рибана й невідомого чоловіка. Їх допитували кілька годин і врешті забили до смерті. Віталій Ковальчук чув їхні останні зітхання. *«Через годину до тих двох хлопців повели Юрія Поправку. Йому шилом проткнули щоку. Проткнули ножем ногу, потім перев'язали, бо боялися, що стече кров'ю. Його вивели звідти, він каже: "Там уже лежать два жмура. Нас чекає те саме"».* Ці тортури та вбивства скоїли бойовики на прізвиська «Едвард Пітерський», «Клещ», «Балу» та ще двоє невідомих. «Едвард Пітерський» був «спецом». Один із небагатьох, хто не приховував обличчя.

«Клещ» – молодий чоловік 18–23 років, середнього зросту, худорлявої статури.

«Балу» – чоловік 45–50 років, зріст 175, крупної статури.

Наступним до кімнати потягли Юрія Дяковського. Йому робили проколи на тілі, відрізали палець. Чутно було звук приладдя, схожого на бормашину. У той час у великій кімнаті продовжували знущатися над Віталієм Ковальчуком і Володимиром Линьком⁴¹⁸. Віталію під час тортур вдягнули сміттєвий пакет на голову. Коли він втрачав свідомість, його приводили до тьми та знову катували.

418

Інтерв'ю С-36 від 19.09.2018.

«Едвард Пітерський»
Із міста Харків.
Близько 40 років (у 2014 році)

Джерело: pikabu.ru, фрагмент
із плакату 2014 року,
<http://bit.ly/30C285g>

Приблизно о третій годині ночі (вже 18 квітня) до підвалу спустився священник. Він запропонував нещасним взяти хрестики та молитися. Ковальчук єдиний, хто взяв хрестика й молився вголос під час тортур. Він постійно пригадує ранок того дня та слова друзів:

“ Відчувався запах ранку, вже така втома. Нас перестали лупцювати. Юрій Поправка каже, що нас усіх вб'ють, і він радий, що ми були разом. Ми один одному сказали, що ми раді, що разом, і вибачте, якщо щось не так. Сіли спиною до спини один одному, бо так трохи менше боліло.

Після опівночі 19 квітня Поправку, Дяковського й Ковальчука вивели на вулицю та посадили в автомобіль УАЗ. До них поклали два сміттєвих мішки з тілами Рибак та іншого закатованого. В останню мить перед від'їздом бойовики витягли з машини Віталія Ковальчука та відвели його до підвалу. Уже згодом Віталій дізнається, що через кілька днів понівечені тіла Юрія Поправки, Юрія Дяковського та Володимира Рибак виявили в річці Казенний Торець біля селища Райгородок Донецької області.

Віталій довго не міг зрозуміти, чому його друзів убили, а його ні. Він навіть спитав про це в охоронця Вані. Той розповів, що був дехто, хто вирішував долю заручників. Цей дехто зберіг життя Ковальчуку за те, що він помолився.

ВИКОРИСТАННЯ БРАНЦІВ ДЛЯ ПРОПАГАНДИ

Після репортажів у ЗМІ про зникнення журналіста Євгенія Гапича, його припинили катувати. Бойовики занепокоїлися таким розголосом щодо їхньої жертви та вирішували, як виправити ситуацію:

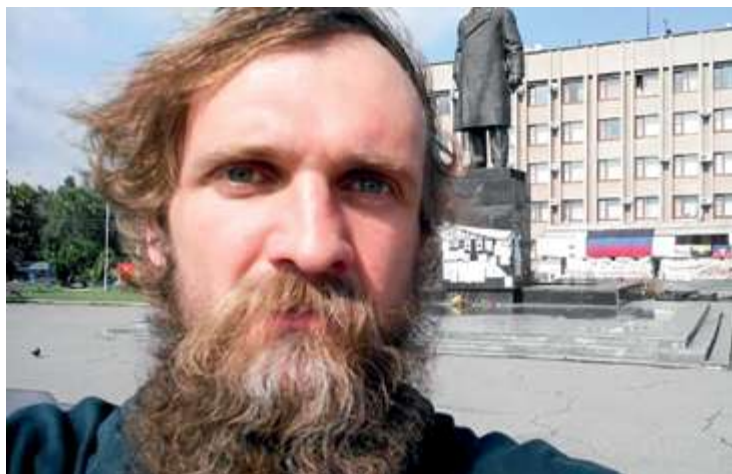
“ І тоді вже спустилася до мене людина, зняла пов'язку, дала папірець, ручку. Сказала, щоб я писав, чому мене затримали. Я сказав, що писати нічого не буду, бо я фізично не можу писати. Він сказав, що я маю дати інтерв'ю російському телеканалу, і від цього буде залежати, вийду я чи ні⁴¹⁹.

419
Інтерв'ю С-34 від 13.07.2015.

Пізніше Гапич ідентифікував цього чоловіка – Микеду Руслан із Коломиї. Його судили за співпрацю з терористами, але він виявився психічно хворим. Йому діагностували параною та шизофренію й відправили на примусове психіатричне лікування в закритому режимі⁴²⁰.

420

Євгеній Гапич: Психіатричне лікування, яке призначили сепаратисту з Коломиї, це – гірше, ніж тюрма, Вікна, 05.03.2015, <http://bit.ly/2KXvS6Y>.

Микедо Руслан
Громадянство: Україна.
Місце проживання: м. Коломия
Івано-Франківської обл.
Поплічник бойовиків.
Брав участь у допитах заручників
в окупованому Слов'янську

Джерело: фото профілю у Facebook,
<http://bit.ly/2Zsyazb>

Євгеній Гапич давав інтерв'ю разом з іншим заручником Саймоном Островським, американським журналістом. Їх примусили говорити неправду на відеокамеру. Цей так званий «репортаж» проводив російський журналіст Попов Євген Георгійович.

Попов Євген Георгійович
Дата народження: 11.09.1978.
Громадянство: РФ.
Місце проживання: м. Москва.

Офіційно заборонено в'їзд до
України через журналістську
діяльність, спрямовану
на пропаганду війни проти
України.

Джерело: Центр «Миротворець»,
<http://bit.ly/2NudDId>

421
Інтерв'ю С-38 від 20.06.2016.

Після жорстоких тортур Віталія Ковальчука також змусили дати інтерв'ю російським ЗМІ. Напередодні йому довелося цілу ніч писати промову. Версія, яку він писав, не подобалася бойовикам, тому текст змінювали три-чотири рази: *«Пишу те, що сказали. Що ми приїхали з двома мішками зброї, проходили навчання в Польщі. Я ще понавидумував. Чим довше пишеш, тим довше не б'ють»*⁴²¹.

Інтерв'ю відбулося 20 квітня 2014 року. На викладеному в Інтернеті відео помітні сліди знущання над Віталієм і добре чути, що його примушують говорити певні речі.

Кадр з інтерв'ю заручника Віталія Ковальчука російським ЗМІ біля приміщення СБУ в окупованому Слов'янську, 20.04.2014. Джерело: відео на каналі YouTube, Артем Лобасов, <http://bit.ly/2ZpfbFL>

АГІТАЦІЯ ЗАРУЧНИКІВ

Часом представники проросійських формувань вели бесіди із заручниками про те, що Україна слабка та не склалася як держава. Їм розповідали про славне майбутнє «Новоросії» й намагалися переконати стати на їхній бік. Заручників агітували під час допитів і в приватних бесідах. Їм пропонували співпрацювати та йти воювати на боці НЗФ.

422
Інтерв'ю С-32 від 11.11.2018,
ім'я змінено.

В'ячеслава Яремку⁴²² під час допиту схиляли до співпраці. Допитувачі використовували те, що ув'язнений – мешканець Донецької області, що він «свій». Бойовики розповідали, чому варто підтримувати «ДНР». Така бесіда тривала близько пів години.

Одного вечора заручникам дозволили підняти пов'язку з очей. Це був «Бабай» та ще декілька осіб. Він говорив, що Україні не існує. Відкрив полеміку на тему «Малоросії».

Можаєв Олександр Іванович
Позивний: «Бабай».
21.09.1977 р. н.
Громадянство: РФ.
Місце проживання: Краснодарський
Край, м. Белореченськ.
Розшукується СБУ⁴²³

Джерело: Центр «Миротворець»,
<http://bit.ly/33U3jz3>

Віталія Ковальчука також кілька разів агітували воювати на боці проросійських формувань: «Рома, той самий [охоронець, – ред.], приходив у камеру і казав, що керівництво домовилося, щоб ти за нас воював, або доведеться тебе пристрелити, коли ми будемо відступати. Я разів три чи чотири казав, що за них воювати не буду»⁴²⁴.

423

Можаєв Олександр Іванович, Центр «Миротворець», <http://bit.ly/2PdtCNj>.

424

Інтерв'ю С-38 від 20.06.2016.

Гогіашвілі Теймураз Васильович
Позивний: «Гогі».
Громадянство: Грузія.
30.03.1979 р. н.
Бойовик НЗФ «Спарта».

Був заручником у незаконних
тюрмах Слов'янська в часи
окупації 2014 року.

На фото бойовики: ліворуч Павлов
Арсен Сергійович (прізвисько
«Моторола»), праворуч Гогіашвілі
Теймураз Васильович. Джерело:
Центр «Миротворець»,
<http://bit.ly/2ZvAZ6B>

У підвалі СБУ разом з іншими заручниками перебували охочі вступити до лав «ополченців». Коли новий претендент зголошувався воювати, його могли кинути «на підвал». Можливо, це робили для перевірки готовності кандидата, можливо – з інших міркувань. Одним із таких заручників був Гогіашвілі Теймураз Васильович. Його не катували. «Специ» цікавилися в охоронців, як той поводить. Пізніше стало відомо, що Гогіашвілі воював у підрозділі «Спарта» й був особистим охоронцем польового командира «Мотороли»⁴²⁵.

425

«Гогі – грузинский зять «ДНР»,
Inform Napalm, 25.02.2015,
<http://bit.ly/2U99F9k>.

БУДІВЛЯ ІЗОЛЯТОРА ТИМЧАСОВОГО ТРИМАННЯ

Незаконна влада міста використовувала будівлю міського відділу міліції за призначенням. На посту чергового сиділи двоє молодих чоловіків, які охороняли міськвідділ, відповідали на звернення по телефону, відкривали камери, приносили в'язням їжу. Респонденти зазначили, що це не були місцеві міліціонери (ті, що працювали до окупації міста), але вони виконували функції правоохоронних органів.

До 21 травня з СБУ перевели всіх заручників до ІТТ. Тоді ж перевелися Ваня та Рома «Берія», який залишився старшим над охоронцями. Діма й «Одеса» поїхали на передову.

В ІТТ було також четверо інших охоронців:

- Саша на прізвисько «Молодой».
- Артем. Охоронцем став у червні. За описом одного з респондентів: *«35–40 років, тугенький трохи. Не дуже розумний, не міг простих речей збагнути. Місцевий»*.
- Чоловік на прізвисько «Конь» (пізніше перейменувався на «Мирона»). Високого зросту, родом зі Слов'янська.

Євангеліста Олексія Руженка привезли до «міліції» та склали протокол затримання, а потім протокол вилучення речей: *«Найцікавіше, що гроші двічі перерахували, я та він, написали суму, я розписався, усе перев'язали, у пакетики, усе красиво... Посадили в камеру та сказали: "Прийдуть слідчі – розберуться"»*⁴²⁶.

Той, хто називав себе слідчим, почав допит Олексія зі слів: *«Ви, баптисти, продалися американцям»*. Він не називав свого ім'я, лише прізвисько «Адвокат». Інший «слідчий» на прізвисько «Щит» був місцевим, до захоплення міста служив у силових органах Слов'янська. Вони склали протокол допиту на якомусь бланку.

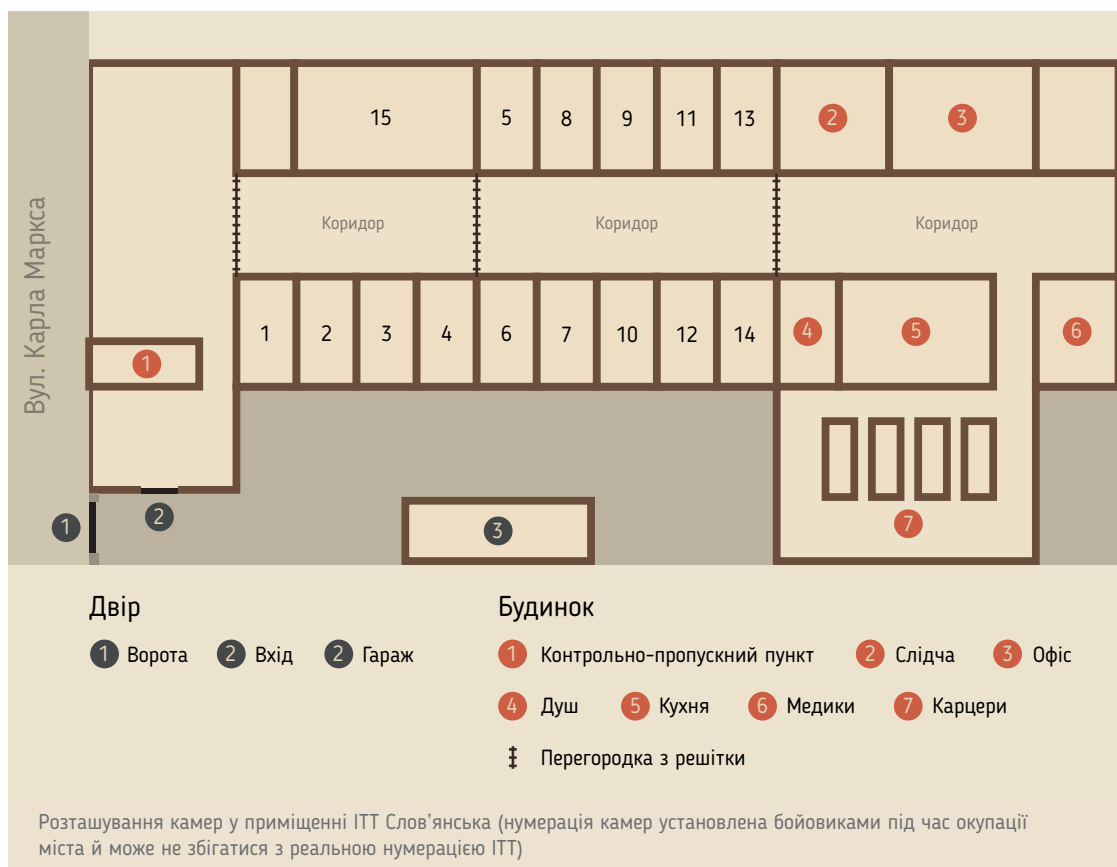
За описом респондентів «Адвокат» був чоловіком крупної статури, зросту 180 см, віком близько 50 років (у 2014 році). Шатен. Ходив у камуфляжі. Розповідав, що родом із Донецька, до війни працював у прокуратурі.

У приміщенні ІТТ бойовики проводили «трибунали», де засуджували нещасних до страти⁴²⁷. Це «судилище» проводили «Нос», «Адвокат» та інші. У дні «суду» в камерах закривали віконця для подачі їжі, щоб заручники не бачили, що відбувається ззовні.

В ізоляторі утримували близько 40 осіб одночасно. Біля посту чергового знаходилися двері, за ними – довгий коридор, обабіч

⁴²⁶
Інтерв'ю С-41 від 14.08.2015,
ім'я змінено.

⁴²⁷
Слов'янськ. Втрачений рік
розслідування злочинів Гіркана,
Адвокат Євгенія Закревська,
08.07.2015, <http://bit.ly/2U60o10>.

якого розташовувалися камери. Нумерація камер була непослідовною. Ув'язнених групували певним чином: жінки, бойовики, психічно хворі, священнослужителі, військовослужбовці ЗСУ, «політичні» (серед них ті, кого перевели з СБУ). Був навіть російський журналіст. В окремій великій камері сиділи ті, хто знаходився під вартою в момент окупації міста.

Камера № 1 була жіночою. Спочатку в ній сиділа жінка з підозрою на психічні розлади. Бойовики звинуватили її у шпигунстві. Вона розірвала подушку, потрощила все в камері, кричала. За це охоронці заклеїли їй скотчем ноги, руки, очі, рот. Її кудись прибрали, а згодом у камері утримували трьох жінок. Жінки сиділи і в інших камерах.

В одній із камер сидів божевільний. Після того, як психіатричну лікарню в Семенівці зайняли бойовики, його запроторили до ІТТ.

У камері № 2 окремо перебував бойовик «Рись» (той самий, що керував блокпостом «БЗС») із травня по липень. Його підлеглі сиділи в камері № 4. Їх відпустили раніше.

Ще декілька членів НЗФ сиділи на гауптвахті короткостроково. Одним із них був Ваня – охоронець, якого покарали на один день.

В окремій камері № 7 знаходився Рибачук Валентин, колишній мер Слов'янська.

У камері № 5 сиділи троє військовослужбовців ЗСУ. Пізніше в камері № 6 утримували трьох інших військовослужбовців.

Заручники спали на нарах, де були матраци та ковдри. Ті, хто сюди потрапив із підвалів СБУ, довго відсипалися, їх не чіпали. У кожній камері були туалет і рукомийник, вікна (ті, що виходили на подвір'я – замальовані білою фарбою) та можливість відкрити квартиру.

У місті відбувалися перебої зі світлом, з другої половини червня електрики практично не було. У міськвідділі працював генератор.

Їжу роздавали самі заручники, їх називали «баландерами» (слово з тюремної лексики). Годували двічі на день. Давали невеликі порції борщу або супу і другу страву. Також видавали цигарки.

Суворих заборон не застосовували. Утім заручників не виводили надвір, вони були ізольовані від зовнішнього світу та позбавлені волі.

4 липня 2014 року бойовики покинули місто. Заручники, які перебували в камерах, самостійно вибралися з ізолятора.

БУДІВЛЯ МІСЬКОЇ РАДИ

Авторам не відомо про кількість осіб, які були бранцями в приміщенні міськради за часів окупації. Утім, за словами постраждалих і свідків, можна припустити, що в'язнів утримували коротко- та довгостроково, у різних місцях та умовах.

У квітні 2014 року журналіст Володимир Линько був на Сході країни у складі моніторингової місії: він та його колеги фіксували захоплення адміністративних будівель бойовиками. 14–15 квітня журналіст перебував у Слов'янську:

“ На той момент міськрада була захоплена. Там знаходилися люди у військовій формі зі зброєю. І якщо ще за день до того їх було до 10 осіб, то вже 15-го числа почали облаштовувати вогневі точки на даху. Уже почали забарикадовувати вхід до будівлі міськради мішками з піском. По місту почали ходити більше людей у військовій формі зі зброєю. Словом, я про це все розказував⁴²⁸.

428
Інтерв'ю С-36 від 19.09.2018,
ім'я змінено.

Зняття державних символів України з будівлі Слов'янської міської ради 15 квітня 2014 року. Джерело: відео на YouTube-каналі Сергія Лефтера, <http://bit.ly/2PgAo4R>

Журналіст стояв у натовпі людей перед адміністрацією та фіксував події, коли до нього підійшли озброєні невідомі в масках і наказали пройти до входу будівлі. Володимира взяли під охорону, забрали журналістське посвідчення та повели до приміщення охорони, що зліва від входу. Почали допит, обшукали особисті речі, наказали повідомити пароль від ноутбука. Коли побачили на комп'ютері та в телефоні відзняті матеріали, бойовики звинуватили журналіста у шпигунстві. Володимиру безпечно сказали, що він *«наркоман і правосек»*, скували руки за спиною пластиковими стяжками, заклеїли очі скотчем і повели на другий поверх, де заручник просидів до ранку 16 квітня.

Контроль над захопленою будівлею здійснював В'ячеслав Пономарьов⁴²⁹. Він вирішив відвезти Володимира в підвал СБУ, у дворі якого особисто побив бранця.

На думку Володимира, приміщення міськради та СБУ захопили різні угруповання, які були розрізнені та не координували дії між собою. Ті пояснення, які він дав людям Пономарьова, а також його особисті речі та документи не потрапили в СБУ. *«Інформація, яка була в міськраді, вона ніяким чином не передавалася людям, які були в СБУ. Це якісь дві різні групи людей».*

КІМНАТИ № 303 І № 309

У будівлі міськради з 17 квітня під вартою знаходилася і Неля Штепа. Довгий час вона перебувала під слідством українських правоохоронних органів: із липня 2014 року до квітня 2019-го. Колишню очільницю міста випустили з-під варти у вересні 2017 року під домашній арешт, коли сплив термін запобіжного заходу⁴³⁰. Судові засідання над Штепою тривають і нині. Автори описують умови тримання заручниці зі слів її підлеглих, свідків і відкритих джерел інформації.

429

Про В'ячеслава Пономарьова також читайте в розділі «Не наші хлопці».

430

Харківський суд отпустив сепаратистку Штепу под домашний арешт, Главред, 20.09.2017, <http://bit.ly/2Nh4SjY>.

431
Сепаратисты Славянска: Штепа
находится у нас, она подала в
отставку. УНИАН, 18.04.2014,
<http://bit.ly/2KXx4Hu>.

432
Інтерв'ю С-42 від 14.12.2018.

433
Там само.

434
Там само.

435
Інтерв'ю С-43 від 24.01.2019.

Бойовики просто не випускали Штепу із власного кабінету № 303. Двері були відчинені, проте вхід охоронявся: один чоловік з автоматом стояв ззовні, інший – усередині кабінету. Коли містяни дізналися, що Штепу тримають під вартою, вони вийшли на площу перед міськрадою з вимогами відпустити чинного мера. Одразу до місцевих жителів направилися невідомі з автоматами й наказали розходитися⁴³¹. Денис Бігунов пригадує, як до активістів підійшов один із бойовиків зі словами: *«От, я тут. Ми тут вас від фашистів захищаємо, а ви тут позбиралися! Ну, не треба! Ми ж усі за одне – за народ»*⁴³².

Уже після звільнення міста вдалося дізнатися про умови, у яких Штепа перебувала з 17 квітня по 5 липня. Вікна були загороджені меблями; у шафі залишилися жіночі плаття. Ліжко було з охайною чистою постіллю, а поруч стояла діжка із водою для вмивання⁴³³.

У кабінеті № 309, де раніше працював Бігунов, також утримували бранців. Ще у травні він намагався потрапити туди, але двері були на замку. Він також почув, що всередині хтось був. За мить до нього підбіг чоловік з автоматом та крикнув: *«Ти чому до полонених ломишся?!»* Після цього Денис швидко пішов геть. Після свого повернення до міста 6 липня 2014 року Бігунов зайшов до кабінету крізь вибиті двері. Там він знайшов перемотаний скотчем рушник, який зберіг форму людського обличчя. На підлозі лежали два брудних матраци, а вздовж вікон – нагромаджені меблі. На стіні висів його настінний календар, на якому збереглася відмітка *«4 липня»*⁴³⁴.

Харківські піротехніки, які очищали звільнений Слов'янськ від вибухових речовин у 2014 році, працювали і в будівлі міськради. Ігор Овчарук розповів, що в підвалі будівлі було геть порожньо: *«У кімнаті, де тримали полонених, нічого не було. Голі стіни. Якщо в кімнаті, де лежали “ДНРівці”, були розложені тапчани, то там кімната – гола підлога, цемент і все»*⁴³⁵.

НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЗАРУЧНИКАМ

Заручники, які перебували в будівлі СБУ, тижнями сиділи в підвалах без денного світла та без можливості підтримувати гігієну. Їх систематично били та катували. У деяких постраждалих були поранення, забої, пошкодження ребер і кінцівок. Вони потребували медичної допомоги, але її майже не надавали, хоча медичні працівники час від часу відвідували місця незаконного ув'язнення.

Павло Юров пів місяця провів у катівнях СБУ. За весь час бачив медичних працівників двічі. Одного разу під час катувань йому зламали ніс. Прийшов медбрат і поставив у ніздрі тампони, щоб не лилася кров. Жодних ліків, жодної допомоги.

У підвал кинули хлопчика 15–16 років. Вова «Одеса» почав допитувати й бити підлітка. Він погрожував хлопцеві, посадив бідолаха на голу підлогу (у підвалі було вогко та холодно). У хлопця стався напад, схожий на епілептичний. Бойовики покликали медсестру, яка допомогла йому. Після інциденту хлопця відпустили.

Історію пілота Євгена Краснокутського обговорювали як українські ЗМІ, так і російські пропагандисти. 2 травня 2014 року бойовики збили два українських вертольоти поблизу Слов'янська. Вижив тільки капітан Краснокутський, який встиг вистрибнути з парашутом. Коли він опинився на землі, бойовики оточили його, прострелили ногу, побили та залишили лежати в траві. Через деякий час пілота знайшла інша група бойовиків, які відвезли пораненого до СБУ⁴³⁶. На відео, яке знімали російські пропагандисти⁴³⁷, бойовик «Рись» і його підлеглі завели Євгена у двір СБУ, де медик надав допомогу потерпілому.

Пізніше Євгена доставили до міської лікарні імені Леніна (у 2015 році перейменована на Міську клінічну лікарню міста Слов'янська), де йому зробили операцію. Місцеві жительки Світлана Іванченко⁴³⁸ і Тетяна Манік дізналися про капітана Краснокутського та почали його навідувати. Їм доводилося проходити до палати хворого повз озброєних бойовиків, які чергували біля входу у відділення. Світлана описала, як виглядав Євген, коли вона побачила його вперше: обличчя синє та набрякле від побиттів, одна нога на витязці. Важливо було вивезти пораненого з окупованого міста якомога скоріше. З одного боку, йому могли зашкодити бойовики. З іншого – у лікарні не було засобів і можливостей вилікувати Євгена, був ризик втратити ногу. Жінки дали йому телефон, той подзвонив додому. Разом з іншими небайдужими жінки вигадували план втечі, проте капітан заперечував: *«Ні в якому разі. Я – військовополонений. Вас можуть застрелити!»*. Зі слів Світлани, він не хотів, щоб хтось постраждав.

Євгена все ж вивезли з окупованого Слов'янська. 5 травня приїхали його батьки з Харкова. Пораненого спустили на перший поверх, потім посадили в автомобіль і поїхали. У той день точилися бої, бойовики були зайняті, тому сім'я проїхала повз блокпости. Увечері 5 травня капітана Краснокутського привезли до Харківського військового шпиталю.

У приміщенні ІТТ перебували десятки заручників. Із червня тут систематично проводили медогляди. Раз на тиждень зранку

436

Історії з АТО. Пілот із Коломиї хоче мирного неба, Репортер, 03.04.2015, <http://bit.ly/2zpEEUZ>.

437

Славянск. Обстрел вертолета. Сбитый летчик, которого бросили свои же, Kazbek TV, 02.05.2014, <http://bit.ly/2Peir76>.

438

Інтерв'ю С-44 від 03.11.2018.

приходила медсестра й опитувала усіх, чи все гаразд. За необхідності давала знеболювальні або інші медикаменти. Павло Юров пригадав випадок, коли однієї ночі були сильні обстріли. Від гуркоту та стресу в жінки з камери № 1 стався гіпертонічний криз. Після цього випадку до неї періодично заходила медсестра та доглядала її.

ЖИТТЯ ПОСТРАЖДАЛИХ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ

Більшість респондентів зізналися, що після звільнення мають проблеми зі здоров'ям. Їх турбують старі травми, отримані в місцях несвободи. Через нерегулярне харчування, постійний стрес і довге перебування в холодному вогкому підвалі в колишніх бранців розвинулися хвороби шлунку та інших органів.

Пенсіонер Віктор Іванович, якого тримали в підвалі СБУ два дні, зізнався: *«У мене потім почалося запалення легенів, ледве очухався. Досі болять легені. Защемилася грижа, жінка повезла в лікарню»*⁴³⁹.

439
Інтерв'ю С-30 від 27.08.2015.

Травматичний досвід має віддалені наслідки не лише фізичні, але й психологічні. Деякі хвороби проявляються тільки згодом. Постраждалі скаржаться, що лікуються власним коштом: від держави допомоги вони не отримали.

440
Інтерв'ю С-38 від 20.06.2016.

«Я проходив деякі обстеження за власний рахунок. Робив рентген: тріщини були, але сильно нічого не зламано. Нирки та печінку підлікував. Ходив кілька разів до психолога», – розповів Віталій Ковальчук⁴⁴⁰.

Фахову психологічну реабілітацію, якої потребують потерпілі, майже не надають. Як розповів Андрій Коваль, він звертався до лікарні по допомогу: лікар провів одну бесіду та призначив курс вітамінів.

ЗАБОРОНА НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

Практика незаконних ув'язнень, що мали місце під час окупації Слов'янська, заборонена низкою міжнародних та українських нормативно-правових актів. Респонденти, згадані в розділі, були цивільними: вони не брали безпосередньої участі в бойових діях і не володіли зброєю. Їх затримали внаслідок безпідставних обвинувачень або їхньої громадської позиції.

Чотири Женевські конвенції 1949 року (та Додаткові протоколи до них) містять положення, які зобов'язують державу криміналізувати дії, що визначаються як серйозні порушення цих Конвенцій. За вчинення таких порушень особа може бути притягнута до відповідальності будь-якою державою-учасницею Конвенцій незалежно від місця їх вчинення. Серед іншого такими серйозними порушеннями вважаються умисні вбивства, катування або нелюдське поводження, а також незаконне ув'язнення⁴⁴¹.

Серйозні порушення Женевських конвенцій можуть також визнаватися злочинами за Римським статутом Міжнародного кримінального суду (МКС), який діє як міжнародна судова інституція. Суд самостійно встановлює коло осіб, що вчинили злочини. Україна не ратифікувала Римський статут, але одна з виданих декларацій про визнання юрисдикції МКС стосується злочинів, скоєних на території України з 20 лютого 2014 року і дотепер. Вбивства, катування та нелюдське поводження, що відбувалися в місцях несвободи, також охоплюються ст. 7 та 8 Римського статуту та можуть визначатися відповідно як злочини проти людяності та воєнні злочини.

Переважно місця утримання не були пристосовані навіть для тимчасового утримання незаконно ув'язнених осіб і не відповідали мінімальним стандартам позбавлення волі. Згідно зі стандартами Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод людини⁴⁴² (ЕКПЛ) і практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), сам факт перебування осіб у таких умовах є жорстоким і принизливим для людської гідності.

ЕКПЛ встановлює, що нікого не можна піддавати свавільному арешту чи триманню під вартою, інакше як відповідно до допустимих підстав, визначених у ст. 5 ЕКПЛ⁴⁴³. Одна з таких підстав визначає, що позбавлення волі можливе лише після засудження особи компетентним судом. Наприклад, ЄСПЛ встановив, що покарання ув'язненням, якщо воно призначене без дотримання належних судових процедур і після великого проміжку утримання, не вважається «законним» і призначеном «у порядку, встановленому законом»⁴⁴⁴. Іншою нормою, що релевантна в даному контексті, є ст. 3 Конвенції, яка встановлює заборону катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. У своїх рішеннях ЄСПЛ часто звертає увагу на те, що неналежні умови тримання під вартою є порушенням даної статті⁴⁴⁵. Так, в одній зі справ Суд установив порушення ст. 3 у зв'язку з великою переповненістю камер та антисанітарною обстановкою, які негативно вплинули на здоров'я в'язня⁴⁴⁶. Також існують стандарти житлової площі для утримуваних осіб. Рекомендований мінімальний стандарт площі при розміщенні в одній камері по-

441

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року.

442

Більш відома як Європейська конвенція про захист прав людини.

443

Ст. 5 (пп. а – ф п. 1 ст. 5) Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

444

Рішення ЄСПЛ у справі *Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*, заява № 48787/99, п. 462, 08.07.2004.

445

Рішення ЄСПЛ у справі *Modărcă v. Moldova*, заява № 14437/05, пп. 60-69, 10.08.2007.

446

Рішення ЄСПЛ у справі *Kalashnikov v. Russia*, заява № 47095/99, пп. 92-103, 15.10.2002.

над одну особу становить 4 кв. м на одну людину у слідчих ізоляторах та 7 кв. м для камер на одну особу у відділеннях поліції. Нестача особистого простору надає серйозні підстави вважати, що відбулося порушення Конвенції⁴⁴⁷.

447

Мінімальні стандарти належного поводження: аналіз національного та міжнародного досвіду: практичний посібник, 2013, <http://bit.ly/2L9Fbjm>.

448

Переважаючі такі злочини кваліфікуються відповідно до: ст. 115 «Умисне вбивство», ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне тілесне ушкодження середньої тяжкості», ст. 126 «Побої та мордування», ст. 127 «Катування», ст. 129 «Погроза вбивства», ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 146-1 «Насильницьке зникнення», ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 258 «Терористичний акт», ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ст. 433 «Насильство над населенням у районі воєнних дій», ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни» та ін. статей ККУ.

449

Ст. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

450

Factsheet – Extra-territorial jurisdiction of States Parties, the European Court of Human Rights, July 2018, <http://bit.ly/2ZssdGr>.

451

Рішення ЄСПЛ у справі *Ilașcu and Others v. Moldova and Russia*, заява № 48787/99, пп. 322-331, 08.07.2004.

452

Рішення ЄСПЛ у справі «Мута проти України», заява № 37246/06, п. 61, 31.07.2012.

ККУ, серед іншого, передбачає відповідальність за діяльність НЗФ, а також за незаконне позбавлення волі та жорстоке поводження⁴⁴⁸. Усупереч нормам українського права, бойовики «ДНР» у Слов'янську систематично вчиняли фізичне та психологічне насильство щодо людей, які перебували в незаконних в'язницях. У Слов'янську бойовики не дотримувалися ні МГП, ні міжнародного права захисту прав людини. Аналізуючи їхні дії, складається враження, що їх метою було не лише будь-яким способом отримати інформацію під час допитів, а й морально принизити та зламати дух людей, яких вони незаконно утримували.

РОЗСЛІДУВАННЯ ФАКТІВ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Україна як держава-учасниця Конвенції несе відповідальність за порушення прав осіб, що знаходяться під її юрисдикцією, зокрема відповідає за проведення ефективного розслідування злочинів, учинених на її території⁴⁴⁹. Під час розгляду окремих справ ЄСПЛ користується концепцією ефективного контролю задля вирішення питання, яка держава відповідальна за порушення прав людини на певній території. Це може бути держава, яку позбавили ефективного контролю над її територією, або держава-агресор, яка здійснює владу на такій території. У зв'язку з тим, що Росія відкрито не визнає свого контролю над тимчасово окупованими територіями на Сході України, під час вирішення майбутніх справ ЄСПЛ визначатиме, хто здійснює «*ефективний контроль*»⁴⁵⁰ над цими територіями та в якій мірі держави несуть відповідальність за порушення прав людини.

Зобов'язання України від цього не зникають і не припиняються, адже ЄСПЛ встановив, що навіть за відсутності ефективного контролю над своєю територією держава все ще має «*позитивне зобов'язання згідно зі статтею 1 Конвенції вживати дипломатичних, економічних, судових або інших заходів, здійснювати які вона має змогу, та які відповідають міжнародному праву, аби забезпечити заявникам гарантовані Конвенцією права*»⁴⁵¹. Більше того, існують стандарти ефективності розслідування справ, зокрема й щодо вбивств, катувань і жорстокого поводження. Згідно із цими вимогами розслідування має бути незалежним, безстороннім і підлягати громадському контролю, а компетентні органи повинні діяти зі зразковою ретельністю та оперативністю⁴⁵².

Однією з основних проблем притягнення до кримінальної відповідальності учасників НЗФ в Україні є те, що вони знаходяться на тимчасово окупованих територіях. Згідно з усталеною практикою, держави повинні видавати злочинців одна одній за наявності запиту та переслідування за протиправні діяння компетентними органами⁴⁵³. Суверенні держави часто використовують ці положення при виданні терористів, які знаходяться на їхній території. Проте «ДНР» та «ЛНР» не є державами, а отже, не є суб'єктами міжнародного права з повною правосуб'єктністю.

Згадувані в цьому дослідженні випадки незаконних затримань і позбавлення волі, вбивств, тілесних ушкоджень, катувань і викрадень людей є злочинами відповідно до ККУ. Україна повинна переслідувати підозрюваних у вчиненні таких дій настільки ефективно, наскільки це можливо. Тому для притягнення винних осіб до відповідальності важливим є кожне свідчення постраждалих і належна фіксація цих свідчень під час досудового слідства.

У результаті проведеного дослідження стало достеменно відомо про п'ятьох постраждалих респондентів (із 15 незаконно затриманих), які звернулися до правоохоронних органів після свого звільнення з місць несвободи Слов'янська. Однак усі вони розповідають про погану поінформованість щодо їхніх справ і ходу розслідування загалом. *«Мені подзвонили з прокуратури. Один дзвінок був, і сказали: «Знайдіть і пришліть нам, хто вас там тримав і кого ви підозрюєте». Я сказав, що то ваша робота... Це весь такий контакт»*⁴⁵⁴, – розповів про стан свого розслідування один із респондентів.

Однією з головних проблем є недовіра потерпілих до системи українського правосуддя. Частина опитаних свідомо не зверталася до правоохоронних органів, а ті, хто давав свідчення, стверджують, що вчинені щодо них злочини розслідуються неефективно. Відтак, у зв'язку з тотальною безкарністю винних осіб, відновлення справедливості для постраждалих стає неможливим.

Більшість потерпілих не отримали безкоштовної медичної та психологічної допомоги. Також можна стверджувати про системну проблему неефективної роботи правоохоронних органів, адже частина опитаних постраждалих не володіє повною інформацією про хід розслідування, а решта взагалі не вірять у можливість покарання винних, тому не звертаються до правоохоронних органів.

Основною перешкодою на шляху до відновлення безпеки та справедливості для потерпілих є відсутність повного розслідування згадуваних злочинів і притягнення винних до відповідальності.

453

Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 року, Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року.

454

Інтерв'ю С-37 від 25.02.2019.

Розмінування околиць Слов'янська.
Фото Реуцького Костянтина, 19.07.2014

ЗА КРОК ДО СМЕРТІ МІНУВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ У СЛОВ'ЯНСЬКУ

8

АНДРІЙ МОСКАЛЕНКО

Громадський комітет захисту конституційних прав та свобод громадян

КАТЕРИНА КОТЛЯРОВА

Східноукраїнський центр громадських ініціатив

7 липня 2014 року, коли бойовики «ДНР» вже покинули Слов'янськ, Ігор⁴⁵⁵ прямував до свого знайомого, який мешкав неподалік обласної психіатричної лікарні, що знаходиться на Семенівці. До звільнення міста там перебував один зі штабів незаконних угруповань «ДНР».

Транспорт тоді ще не рухався містом, тож чоловік ішов пішки.

“ Коли я йшов по вулиці Нарвській у бік психіатричної лікарні, посеред дороги був натягнутий дрот, мабуть, із ліски, його неможливо було побачити. От я і не побачив, перечепився через нього і впав. Тоді поблизу пролунав вибух, я на деякий час знепритомнів. Я не можу сказати, скільки часу я пролежав, але коли опритомнів, то відчув біль у нозі, голові та біля передпліччя⁴⁵⁶.

455

Ім'я респондента змінено.

456

Інтерв'ю С-45 від 10.12.2018.

Ігор озирнувся й побачив лише вирвані кущі, каміння та металеві шматки в землі. Поруч також нікого не було.

Зруйнований корпус психіатричної лікарні, Семенівка. Фото Реуцького Костянтина, 19.07.2014

“ Коли намагався підвестись, то побачив, що не можу підняти ліву ногу, і вся земля навколо вкрита кров'ю. Потім я зрозумів, що немає частини ступні, і мене охопив шок. Я здогадувався, що втратив багато крові і з часом почну непритомніти, мені вже паморочилася голова. Потім я руками розрив від землі залишки своєї ноги і почав повзти по дорозі. Я недалеко зміг відповзти від місця вибуху, після чого знепритомнів.

Ігор отямився у Вузловій лікарні Слов'янська – поруч стояв чоловік у білому халаті. Лікар щось казав чоловікові, але той нічого не чув – у нього ще досі були закладені вуха після вибуху. Пізніше постраждалий зрозумів, що його контузило. Медик дістав листок із ручкою та почав описувати все, що сталося. Ігоря врятували двоє хлопців, які опинилися неподалік. На той момент чоловік уже перебував у тяжкому стані: він втратив багато крові, й один із хлопців погодився стати донором. Також лікар написав, що Ігореві довелося ампутувати ступню.

“ Усе тіло так боліло, що я не знав, куди себе подіти. Ще я довідався, що лікар видалив із мого тіла купу уламків: один із них так і залишився в моєму плечі. Із часом слух почав повертатися до мене. Я не міг усвідомити, як я буду ходити без ступні. Лікарі намагалися мене заспокоїти та весь час мого перебування в лікарні надавали інформацію про протезування. Я розумів, що в мене та в моїх рідних не вистачить коштів на протезування.

Довгий час Ігор проходив лікування та реабілітацію: він майже заново вчився ходити. Спочатку чоловік відчував себе тягарем для рідних, бо не міг сам себе обслуговувати та заробляти на життя. Наразі він продовжує проходити реабілітацію.

На жаль, дізнатися точну кількість постраждалих від мін у Слов'янську неможливо. У червні 2019 року експерти із питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб Вадим Черниш зазначив, що, за даними міністерства, з початку збройного конфлікту на Донбасі від мін та вибухонебезпечних залишків війни загинули щонайменше 977 цивільних осіб, а 1 528 – отримали поранення⁴⁵⁷. Євген Каплін, голова гуманітарної місії «Проліска», вважає, що це не точні дані: «На жаль, у перші роки конфлікту про деяких людей не внесені дані, що вони отримали мінно-вибухову травму, а було іноді прийнято писати «побутова травма». Чіткої статистики немає», – сказав Каплін⁴⁵⁸.

Автори розділу з'ясували, що в Україні справді відсутня єдина державна система обліку загиблих і поранених цивільних осіб

457

«Убезпечити населення та допомогти постраждалим», – міністр Вадим Черниш розповів, що робить МТОТ у сфері протимінної діяльності, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, 15.06.2019, <http://bit.ly/2m1GNmj>.

458

Там само.

під час воєнних дій 2014–2018 років, зокрема й потерпілих від підриву на мінах. Регіональні державні органи й органи місцевого самоврядування Луганської та Донецької областей мають різні методичні підходи до обліку жертв війни, або взагалі не ведуть обліку⁴⁵⁹.

«У СЛОВ'ЯНСЬКУ БУЛО ЗАМІНОВАНЕ ВСЕ, НАВІТЬ ТІЛА»

Закладання вибухівки у Слов'янську почалося ще від початку окупації. Неодноразово з'являлася інформація про мінування адміністративних будівель: СБУ, прокуратури, міліції та міськради⁴⁶⁰. Це викликало паніку – містом ширилися чутки про підлив будівель під час відступу з міста. Боець Першого гвардійського батальйону Нацгвардії Павло Скшетуский розповідав в інтерв'ю і про заміновані підвали в місті, де утримувалися цивільні⁴⁶¹. З'являлися повідомлення і про мінування моста через річку Нижній Торець⁴⁶².

Жителі міста також пам'ятають, як формування «ДНР» мінували дороги під час окупації міста: *«Було декілька випадків, коли люди підривалися прямо на асфальті – під ним був закладений фугас»,* – розповіла жителька Слов'янська Світлана Мірошниченко⁴⁶³. Вона також підтвердила, що проросійські формування робили мініні пастки:

“ *Переодягаються в жилети комунальників, починають нібито вести ремонтні роботи на вулиці, розбивають асфальт, закладають у діру снаряд і знову закочують котком. Їх не хвилює, що по цьому місцю може пройти дитина, наприклад, або що така міна може спрацювати не відразу, а пізніше, у мирний час.*

Не гребували бойовики й мінувати трупи українських військових. Під час боїв за блокпост № 1 неподалік Слов'янська бійці НЗФ заклали гранати під тіла загиблих бійців ЗСУ⁴⁶⁴.

«Справа в тому, що дороги в місто все ще могли бути заміновані й вільний шлях знали не всі», – розповідає про звільнення Слов'янська у своєму репортажі Мустафа Найєм⁴⁶⁵. Журналіст описує, як військові перевіряли міськраду: в актовій залі знайшли дві коробки з дротами. Військові знаходили і пристрій, замаскований під пластикову пляшку, яка містила заряд потужністю одного кілограма тротилу. *«Один із міліціонерів взявся нас провести на дах, попередивши, що багато кабінетів будівлі*

459

Глава МинВОТ рассказал, как собирают данные о пострадавших от мин на Донбассе, Донецкие новости, 14.06.19, <http://bit.ly/2Iw6oh>.

460

В Славянске в захваченные федералистами админздания завозится взрывчатка – МВД, Интерфакс, 07.05.2014, <http://bit.ly/32ZvoUv>.

461

Участник освобождения Славянска: «Уходя из города, боевики заминировали всех заложников», Факты, 08.06.14, <http://bit.ly/2PtRUkl>.

462

В Славянске сепаратисты заминировали мост и прикрываются «живым щитом». ФОТОрепортаж, ЦензорНет, 13.04.14, <http://bit.ly/2Wq4aUL>.

463

Мешканка Слов'янська: «Терористи розбивають асфальт, закладають снаряд і знову закочують котком», segodnya.ua, 10.07.2014, <http://bit.ly/2m2P8WV>.

464

Террористи заминировали трупы украинских солдат на уничтоженном блокпосту возле Славянска, ТСН, 28.06.14, <http://bit.ly/2MXo7PB>.

465

Слов'янськ. Звільнення, Українська правда, 06.07.14, <http://bit.ly/2Pr0W1P>.

заміновані», – пригадує полковник Влад Волошин, який разом із побратимами встановив український прапор на міськраді⁴⁶⁶.

Із 6 липня 2014 року у Слов'янськ скерували групи піротехніків Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) з різних областей⁴⁶⁷. Один із працівників аварійно-рятувального загону розповів, що Слов'янськ, як і інші звільнені міста, під зав'язку був напханий мінами, гранатами та снарядами, які бойовики залишили після себе в будівлях, на дорогах і в полях. Бойовики замінували майже всі адміністративні будівлі, а також підвали житлових багатоповерхівок, лікувальні заклади і навіть школи⁴⁶⁸. Будівлю СБУ обплутали такою хитрою системою розтяжок, що було вирішено не розмінувати, а підірвати внутрішні приміщення будівлі⁴⁶⁹.

Лише за два дні після звільнення Слов'янська саперам вдалося знешкодити 700 мін та кілька десятків вибухових предметів⁴⁷⁰. Уже 28 серпня називалася цифра в понад десять тисяч вибухонебезпечних предметів⁴⁷¹. Українські сапери часто стикалися з протипіхотними уламковими загороджувальними мінами ОЗМ-72 та розтяжками, які бойовики залишили у Слов'янську. Перші – під час детонації підлітають на висоту 70–80 см, вибухають і вражають жертву сотнями уламків. Розтяжки ж часто ховали в малопомітних місцях у приміщеннях над головою. Досить багато було і мін-пасток, які маскували під звичайні предмети та клали на підлогу. При будь-якому контакті вони детонували.

У приміщенні Слов'янської міської ради, на третьому поверсі запрацював оперативний штаб ДСНС під керівництвом полковника Чечоткіна Миколи Олександровича. Робота запускала в розбитому розкраденому приміщенні, де не було електропостачання та телефонного зв'язку.

7 липня 2014 року з Харкова до Слов'янська одними з перших прибули п'ять саперів ДСНС. Одразу при в'їзді до міста їх зупинили військовослужбовці з проханням розчистити територію біля Слов'янської ТЕС. На мосту виявили протитанкові міни з дротом дистанційного керування.

Подібні випадки не були рідкістю для звільненого міста. Під час відступу бойовики замінували залізницю, адмінбудівлі, дороги та місця своїх колишніх розташувань. Приміщення СБУ, де знаходився штаб і катівні, також нашіпигували вибухівкою. Колишня уповноважена Президента України з врегулювання ситуації на Донбасі Ірина Геращенко також повідомляла, що саперам необхідно розмінувати приблизно 30 кілометрів залізничних колій:

466

Чего стоил бойцам украинский флаг над Славянском, Карачун, 12.07.19, <http://bit.ly/337VH23>.

467

Рятувальники ДСНС вже повністю відновили зруйновані терористами міста Слов'янськ та Лисичанськ, – Сергій Бочковський, Урядовий портал, 05.09.2014, <http://bit.ly/2k2GuHj>.

468

Террористы, уходя из Славянска, заминировали школы (видео), Аргумент, 24.07.2014, <http://bit.ly/2lBxkBY>.

469

Слов'янськ. Звільнення, Українська правда, 06.07.14, <http://bit.ly/2Pr0W1P>.

470

СНБО: сапери обезвредили 700 мин в Славянске, LB.ua, 07.07.2014, <https://bit.ly/3b7il7E>.

471

В Славянском районе после боевиков обезврежено около 10 тыс. взрывоопасных предметов, УНИАН, 28.08.2014, <http://bit.ly/2l2ojll>.

“ Так само з розмінуванням підходів до ліній електропостачання і водоканалу... Зараз у Слов'янську працюють наші сапери, щоб створити всі передумови для ремонтних бригад. Там має бути відновлене нормальне життя. Найважче – відновити психіку та здоров'я людей. Дітей, які оніміли від страху, бо поряд 2 місяці вбивали, підривали міни та били зі зброї⁴⁷².

До оперативного штабу масово надходили звернення від місцевих жителів про мінування територій, підозрілі предмети. Штаб збирав також інформацію про місця базування окупаційних військ: житлові будинки, бліндажі та траншеї в полях. «Чечоткін – професіонал. Він одразу налагодив капітальну роботу: хто тут, хто там. І ми почали працювати, як механізм. Уже безладу не було, як у перший день», – розповів місцевий активіст Денис Бігунов⁴⁷³. Усі дані перевірялися, на місця виїжджали сапери.

«Через тиждень пішов вал інформації про боєприпаси та мінування», – каже керівник харківської групи піротехнічних спеціальних і вододозних робіт Ігор Овчарук. «Почали повертатися люди, почало повертатися життя в місто. Чим більше поверталось людей, тим більше було інформації. Наш підрозділ перший раз відпочив лише через три тижні: у суботу, коли нам дали після обіду вихідний»⁴⁷⁴.

У Слов'янську та його околицях працювали десятки саперів із різних відомств: Збройних сил України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної спеціальної служби транспорту. Першочерговим завданням саперів було розмінування ліній електропередач, ТЕС, водогону. За декілька днів рятувальники відновили водо- та електропостачання, а також постачання гуманітарної допомоги жителям міста.

“ Військові інженери оперативно навели мости неподалік Слов'янська та Кривої Луки, через річку Казений Торець та Сіверський Донець, відновивши транспортне сполучення в напрямку Харків – Ростов-на-Дону. Перед тим, як понтонери почали наводити міст на під'їздах до водної перешкоди, сапери вилучили 24 вибухонебезпечних предмети. Відтепер мирне населення багатьох міст і сіл району матиме змогу оперативно отримувати гуманітарні вантажі⁴⁷⁵.

Харківським піротехнікам Ігорю Овчаруку та Андрію Ларічкіну довелося перевіряти 12 кілометрів вздовж водогону від Слов'янської ТЕС до села Оріхуватка. Їхній розрахунок три дні обстежував цю місцевість. Більшу частину ділянки чоловіки про-

472

Повідомлення Ірини Герашенко на сторінці у фейсбуці про мінування територій та проблеми цивільного населення Слов'янська, 07.07.2014, <http://bit.ly/2m32FY8>.

473

Інтерв'ю С-42 від 14.12.2018.

474

Інтерв'ю С-43 від 24.01.2019.

475

Оперативна інформація Інформаційно-аналітичного центру Ради національної безпеки і оборони України (оновлюється), 11.07.2014, <http://bit.ly/2k7gxq6>.

биралися через хащі молоді акації. Вони подерли одяг, мали численні подряпини. Перед Оріхуваткою знаходилася водогінна станція, поруч – посадка. Коли сапери наблизилися до неї, побачили купу покинутих речей та одягу, які залишилися після бойовиків. Усі підходи до «табору» були заміновані. Сапери очистили територію.

476
Інтерв'ю С-43 від 24.01.2019.

Семенівка – мікрорайон, що знаходиться на околицях Слов'янська. Зі сторони заїзду із Черевківки до Семенівки знаходилися водогінні канали, якими постачали воду до Слов'янська й околиць. Усередині водяних насосів сапери виявили та знешкодили артилерійські міни, під'єднані до електродетонатора. *«Там були мінометні міни. Ініціатором був би електродетонатор, який спричинив би вибух усієї лінії»*⁴⁷⁶, – пояснив Ігор.

- Слов'янська ТЕС
- Водогінна станція с. Оріхуватка

Водогінна станція с. Оріхуватка. Джерело: Google Maps

Ці неприємності не були єдиними на їхньому маршруті. Сапери рухалися вздовж річки Сіверський Донець, досліджували водогін та лінії електропередач. Вони натрапили на автомобіль, що підірвався на фугасі. Усередині знаходилося обгоріле тіло чоловіка.

477
Інтерв'ю С-43 від 24.01.2019.

“Фугас дуже сильний був, тому що від авто нічого не залишилося. Передня частина автомобіля до передніх сидінь була відірвана. Залишився тільки задній кусочок. Як з'ясувалося, це був чоловік: батько їхав зі своєю дружиною, позаду – маленька дитина. На другий день до мене прийшла родичка цього загиблого. Вижила тільки дитина. Поцастило – дитину викинуло з автомобіля”⁴⁷⁷.

3 липня 2014 року в Донецькій області на фугасі підірвалася сім'я: вижила тільки дівчинка. Джерело: Подробности ТВ, <http://bit.ly/2IHgHVI>

Дитині надали першу медичну допомогу та евакуювали. Трагедія трапилася 3 липня 2014 року об 11-й годині ранку неподалік селища Крива Лука Донецької області⁴⁷⁸.

Після відновлення електро- та водопостачання сапери почали звільнення Слов'янська та околиць міста від вибухонебезпечних речовин. У колишніх «штабах» і базах бойовиків була велика кількість озброєння та вибухових предметів. Приміщення відділу міліції звільняли від небезпечних предметів три дні. *«Перевірка всієї будівлі, усіх кабінетів і столів. Знаходили боєприпаси, зброю, які потім ми передавали в СБУ»*⁴⁷⁹, – розповіли харківські піротехніки. Роботи у військкоматі видалися небезпечними: артилерійський снаряд влучив прямо у боєприпаси, але не спрацював. Будівля могла вибухнути в будь-який момент.

Бойовики також використовували заклади освіти для розміщення опорних пунктів і вогневих точок. Після звільнення міста у Слов'янському авіаційному коледжі знайшли склад із 22 ящиками боєприпасів. Бійці НЗФ захопили й загальноосвітню школу № 4, що на Черевківці. В одному з приміщень бойовики облаштували лабораторію для виготовлення саморобних вибухових пристроїв. Під час огляду школи українські військові виявили чотири закладені вибухові пристрої та 500 г пластиду для дистанційного підриву⁴⁸⁰. Харківські піротехніки проводили розмінування в бліндажах біля будівлі.

Деякі з місцевих жителів допомагали саперам. Віктор Іванович – чоловік похилого віку, під час окупації вирішив залишитися у Слов'янську. *«Коли денеерівці пішли звідси, я був учасником розмінування кількох точок. На той час у місті на кількох*

478

Возле поселка Кривая Лука на фугасе подорвалась семья: выжил только ребенок, Подробности ТВ, 03.07.2014, <http://bit.ly/2IHgHVI>.

479

Інтерв'ю С-43 від 24.01.2019.

480

Терористи мінують школи і готують провокації з використанням фосфорних боєприпасів з Росії, 24.07.2014, <http://bit.ly/2ICJWZx>.

Філія школи № 4 на Черевківці,
у якій бойовики облаштували
опорний пункт. Фото Реуцького
Костянтина, 18.07.2014

складах були зосереджені набої, снаряди, гранатомети, ракети. Місто було заблоковане»⁴⁸¹, – розповів він.

481
Інтерв'ю С-43 від 24.01.2019.

482
Там само.

Харківські піротехніки пригадують, що їм зголосився допомагати місцевий екскаваторник. Чоловік працював на Слов'янській ТЕС. Коли сапери виїжджали на завдання, той їхав за ними на своєму екскаваторі. *«Починаємо якісь роботи, так він ківш перед собою підіймав і ставив перед кабіною. Це було чудно. Ми посміялись. Я кажу: "Ти дивись, ми навіть шоломи знімемо, щоб ти не боявся. Копай, копай!"»⁴⁸²* – з усмішкою пригадує Овчарук.

Були й випадки, коли місцеві не відповідали вдячністю своїм рятувальникам. У липні 2014 року до оперативного штабу надійшло звернення про нерозірваний снаряд від реактивної системи залпового вогню «Смерч» у приватному будинку під Слов'янськом. Група харківських піротехніків виїхала на місце. Там їх зустріло подружжя пенсіонерів.

“

– Добрий день. У вас там мінування? Якісь боєприпаси?

– Хлопчики, а ви чий? – спитало подружжя російською мовою.

– Як зрозуміти «чий»? Наші, свої, – здивувався я.

– А, ви не «наші»!

Я одразу зрозумів, до чого йде.

– Як розуміти: «наші» чи «не наші»? – обурився я.

– А звідки ви? – допитувалися господарі.

– Із Харкова.

– Ну, тоді «наші», – зраділо подружжя.

– Ви знаєте, а я родом із Хмельницької області.

Тиша у відповідь.

– Я зрозумів: ви чекали не службу порятунку, а когось іншого. Тих, хто накидав вам цих боєприпасів. То нехай вони прийдуть і заберуть, може?

– Ні-ні-ні! Заберіть, будь ласка, – злякалися пенсіонери.

Під час виконання одного із завдань Ігор Овчарук ледь не загинув, проте розповісти про це відмовився.

Загалом у війні він не вбачає нічого хорошого. У своїй небезпечній роботі він намагається знаходити позитивні речі, адже він і його команда повертають безпеку для цивільного населення.

“ Яка б мета не була, але це війна. Я виконую свою роботу, хтось – свою. Якщо я переслідую мету безпеки життя людей, то хтось цієї мети не хоче. Це є ризик для мого життя та для життя моїх підлеглих. Є позитивний момент: мені вдалося щось зробити, щоб у нас стало безпечніше. У цьому я бачу свій позитив. Слава Богу, всі люди, які їхали зі мною туди, повернулися живі й здорові⁴⁸³.

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Відповідно до вимог Протоколу з поправками про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв⁴⁸⁴ (далі – Протокол), розміщення мін-пасток та інших вибухових пристроїв є протиправним як для членів НЗФ, так і для українських військових. Наведений Протокол застосовується як під час міжнародного збройного конфлікту, так і неміжнародного. Якщо ці міни-пастки все ж таки встановили на території населених пунктів або поруч із населеними об'єктами, то учасникам збройного конфлікту необхідно повідомити про це місцеве населення, яке підпадає під загрозу.

Женевські конвенції про захист жертв війни⁴⁸⁵ також передбачають, що сторони, які перебувають у конфлікті, повинні максимально уникати розташування військових об'єктів і розміщення мін у густонаселених районах або поблизу. Кожна сторона як у міжнародному, так і в неміжнародному збройному конфлікті, відповідно до положень Протоколу⁴⁸⁶, несе відповідальність за всі міни, міни-пастки та інші пристрої, які вони застосовували. Надалі сторони повинні демінувати територію та ліквідувати вибухові пристрої. Також забороняється за будь-яких обставин застосовувати будь-яку міну, міну-пастку чи інший пристрій,

483
Там само.

484
Ст. 3 «Протоколу з поправками про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв»,
<http://bit.ly/2k7HREI>.

485
П. б ст. 58 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I),
<http://bit.ly/2k021As>.

486
Протокол про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв з поправками, внесеними 3 травня 1996 року (Протокол II з поправками, внесеними 3 травня 1996 року),
<http://bit.ly/2k7HREI>.

призначений або здатний завдавати надмірних ушкоджень чи не виправданих страждань.

Законодавство України на підставі норм МГП забороняє застосування мін та вибухових пристроїв під час воєнних дій. Цю норму регламентує інструкція «Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України»⁴⁸⁷. Згідно з нею забороняється застосовувати:

1) міни, призначені для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього впливу людини, які виводять із ладу, калічать або вбивають одного або декількох людей;

2) міни, які самодеактивуються;

3) міни, оснащені елементом невилучення, який може функціонувати після того, як міна втратила спроможність до спрацювання. До них належать:

- міни-пастки;

- будь-які пристрої чи матеріали, спроєктовані для того, щоб убивати чи завдавати ушкоджень, і які спрацьовують, коли людина торкається чи наближається до начебто нешкідливого предмета⁴⁸⁸.

У разі будь-якого встановлення мін, коли можливе ураження цивільного населення, проводиться завчасне його оповіщення, за винятком випадків, коли таке оповіщення неможливе через складну обстановку⁴⁸⁹.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ МІН-ПАСТОК

За порушення норм МГП стосовно розміщення мін, мін-пасток та інших вибухових приладів у густонаселених районах або поблизу них передбачено міжнародно-правову відповідальність.

Римський статут передбачає відповідальність за скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Одним із видів воєнних злочинів⁴⁹⁰ вважається використання присутності цивільної особи або іншої захищеної особи для захисту від воєнних дій визначених пунктів, районів або збройних сил. Таким чином МКС визнає воєнним злочином факт розміщення мін і мін-пасток тільки, якщо буде доведено, що цей конфлікт є міжнародним і сторона конфлікту використовувала цивільне населення як щит⁴⁹¹. На жаль, вищенаведена норма стосується тільки міжнародного конфлікту й не може бути застосована у випадку зі Слов'янськом.

487

Абз. 9 п. 2 гл. 3 розділу I Інструкції «Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», 23.03.2017, <http://bit.ly/2kuRldf>.

488

Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення, 18.05.2005, <https://bit.ly/31rvGWv>.

489

П. 2. гл. 4. розд. III Інструкції «Про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», 23.03.2017, <http://bit.ly/2kuRldf>.

490

Пп. XXIII, п. а) ч. 2 ст. 8 Римського Статуту (МКС), 16.01.2002, <http://bit.ly/2JCzJwv>.

491

Там само.

Законодавство України також установлює відповідальність за розміщення мін, мін-пасток. ККУ⁴⁹² передбачає кримінальну відповідальність за «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій».

ДОПОМОГА ПОСТРАЖДАЛИМ

Наразі 16 тисяч квадратних кілометрів території Донецької та Луганської областей містять небезпечні ділянки з мінами та вибуховими предметами. Загалом за п'ять років війни саперам вдалося знешкодити 430 тисяч вибухових предметів⁴⁹³.

Станом на вересень 2019 року на інтерактивній карті нижче можна побачити щонайменше 20 місць в околицях Слов'янська та «зелених зонах», де сапери ідентифікували міни та вибухові предмети. Проблема демінування й досі залишається актуальною – особливо, ураховуючи останні кроки нового керівництва України, які спрямовані на швидку реінтеграцію окупованих територій Донецької та Луганської областей. Ймовірне повернення контролю над Донбасом поновлює дискусію щодо правового регулювання захисту цивільного населення від мін та інших вибухових предметів.

У січні 2019 року в Україні набув чинності Закон України «Про протимінну діяльність в Україні»⁴⁹⁴. Саме ситуація з розмінуван-

492

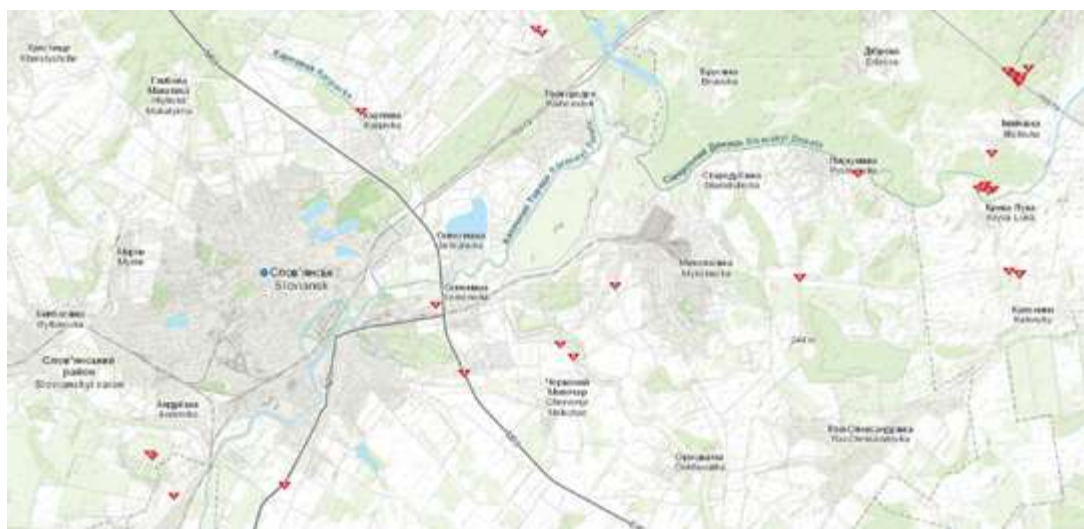
Ст. 438 Кримінального кодексу України, <http://bit.ly/2KZR9vK>.

493

З початку бойових дій на Сході України саперами перевірено понад 30 тисяч гектарів територій, Міністерство оборони України, 01.02.19, <http://bit.ly/2MVyxz6>.

494

Закон України «Про протимінну діяльність в Україні», 06.12.2018, <http://bit.ly/2kmEfij>.

Карта забруднення мінами Слов'янська та околиць, вересень 2019 року. Джерело: Міністерство оборони України, <http://bit.ly/2IGFqJI>

ням Слов'янська дала поштовх для його ухвалення. До прийняття закону Україна не мала комплексної нормативно-правової бази, яка регулювала б питання гуманітарного розмінування, зокрема і протимінної діяльності. Закон передбачає допомогу постраждалим особам від мін і забезпечує організацію надання медичної допомоги, медичного обслуговування постраждалим особам, надання постраждалим дітям разової компенсації за шкоду, заподіяну здоров'ю, та щорічну допомогу на оздоровлення.

Право на разову грошову компенсацію закріплене законом тільки за особами, що не досягли 18 років. На повнолітніх осіб, які постраждали від мін і вибухонебезпечних предметів, вищевказаний закон не розповсюджується в частині виплати такої компенсації. Зобов'язанням держави є забезпечення рівних прав і законних інтересів постраждалих від мін та вибухонебезпечних предметів, проте держава й досі не створила рівні права для потерпілих громадян.

На даний момент головною проблемою залишається відсутність законодавчого механізму для отримання статусу особи, яка постраждала від мін та вибухових предметів під час збройного конфлікту. Медико-соціальні експертні комісії надають постраждалим лише статусу особи з інвалідністю. Щороку їм необхідно проходити обстеження, щоб продовжити дію статусу. Ба більше, експертні комісії встановлюють, що причиною інвалідності стають захворювання, а не підриви на міні.

В ідеалі законодавчий механізм мав би:

- класифікувати соціальний захист для цивільних жертв збройного конфлікту;
- передбачати чіткий процес надання статусу особам, постраждалим від підривів на мінах під час збройного конфлікту;
- мати чітко визначену систему матеріальних відшкодувань, які не перевантажували б бюджет України.

На нашу думку, у даному разі необхідно діяти за логікою Закону України «Про статус ветеранів війни і гарантії їх соціального захисту»⁴⁹⁵ та розподілити постраждалих, які отримали тілесні ушкодження, пов'язані зі збройним конфліктом, на дві категорії: тих, хто отримав інвалідність, і тих, хто не отримав.

Проблему соціального захисту цієї категорії вже вирішено Законом України «Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо посилення соціального захисту учасників антитерористичної операції, учасників Революції Гідності та членів сімей загиблих таких осіб»⁴⁹⁶. Закон передбачає встановлення іншого правового ста-

495

П. 2 ст. 4 Закону України «Про статус ветеранів війни і гарантії їх соціального захисту», <http://bit.ly/2m2PFfp>.

496

Закон України № 2203VIII «Про внесення змін до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" щодо посилення соціального захисту учасників антитерористичної операції, учасників Революції Гідності та членів сімей загиблих таких осіб», 14.11.2017, <http://bit.ly/2m2PHjv>.

тусу «інваліда війни» – включно з особами, які постраждали під час розмінування боєприпасів.

З 2018 року законодавство не містить терміна «інвалід війни» – цей термін замінено на «особа з інвалідністю внаслідок війни». Особи, які постраждали від мін, але не отримали статусу особи з інвалідністю, у даний час не належать до жодної з перелічених категорій.

ПІСЛЯСЛОВО

Відсутність єдиної державної системи обліку загиблих і поранених цивільних осіб від підриву на мінах під час окупації Слов'янська значно ускладнює об'єктивний аналіз ситуації. Більше того, установити контакт з особами, які постраждали від вибухових предметів, надзвичайно складно – надто болючою є травма для людини, яка втратила можливість нормально ходити чи працювати. Історія Ігоря, згадана на початку, показово демонструє, як лише один випадок раз і назавжди змінює життя людини, або, що гірше, позбавляє життя.

Окупація міста незаконними угрупованнями «ДНР» й досі не минула безслідно. Українські піротехніки та приватні місії з розмінування продовжують роботу в околицях Слов'янська; у медіа неодноразово з'являються згадки про загиблих і постраждалих унаслідок підриву на мінах⁴⁹⁷. У так званій зеленці (лісах, зелених насадженнях, у полях) досі знаходяться сотні не ліквідованих пристроїв, закладених у 2014 році, які становлять загрозу для життя цивільного населення.

Зі свого боку держава має подбати про можливість надання постраждалим від мінування належного статусу, який дозволить їм отримати державну допомогу та пільги. Одним із можливих варіантів є доповнення Закону України «Про статус ветеранів війни і гарантії їх соціального захисту»⁴⁹⁸ нормою та підзаконним нормативним актом, які регламентували б надання статусу учасника війни цивільним особам, які отримали тілесні ушкодження від мін унаслідок збройного конфлікту. До Закону варто додати і п. 14: *«Цивільні особи, що отримали тілесні ушкодження від мін, пов'язані зі збройним конфліктом, і не отримали інвалідності під час окупації території України. Порядок надання статусу учасника війни вищезазначеним особам визначається Кабінетом Міністрів України».*

Окрім того, Кабінет Міністрів України має прийняти нормативний акт, який регламентує порядок надання статусу учасника війни цивільним особам, які отримали тілесні ушкодження від мін, пов'язані зі збройним конфліктом, і не отримали інвалідності.

497

Под Славянском на mine подорвался подросток, nv.ua, 18.03.2015, <http://bit.ly/2tA4DcX>.

498

Ст. 9 Закону України «Про статус ветеранів війни і гарантії їх соціального захисту», <http://bit.ly/2m2PFfp>.

Міська клінічна лікарня після звільнення міста.
Джерело: 6262.com.ua

НЕ ЗРАДИТИ КЛЯТВІ ГІППОКРАТА

9

НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В ОКУПОВАНОМУ СЛОВ'ЯНСЬКУ

ЄВГЕНІЯ БАРДЯК

Молода Просвіта Прикарпаття

Після декількох бомбардувань житлових мікрорайонів – Артема, Молочара, Лісного, Машмету, Черевківки, Семенівки, Андріївки та інших – кількість жертв серед мирного населення різко збільшилася, що спонукало мешканців Слов'янська покидати домівки. Із міста виїжджали й медики.

Якщо у квітні-травні ситуація була відносно стабільною, то в червні інтенсивність обстрілів зросла в рази. За словами респондентів⁴⁹⁹, 8, 14 та у 20-х числах червня потік поранених перевищував можливості медиків, які залишалися на робочих місцях. Під кінець окупації катастрофічно не вистачало хірургів, операційних медсестер і вузькопрофільних спеціалістів. Бувало й так, що лікарям не хірургічного профілю доводилося асистувати на операціях. Самі ж операції часто відбувалися під час обстрілів.

Цивільні медики самотужки проводили сортування поранених, спілкувалися з озброєними бойовиками, вирішували питання евакуації. Важких хворих доводилося перевозити до інших лікарень за межі Слов'янська. В останній місяць окупації не було світла, води та зв'язку, що значно ускладнювало роботу лікарень. Складнощі додавало й те, що сторони конфлікту нехтували нормами МГП, згідно з якими установи охорони здоров'я перебувають під особливим захистом⁵⁰⁰.

У ході бойових дій медичні заклади неодноразово зазнавали обстрілів. Через пошкодження пологовий будинок і міська дитяча лікарня наприкінці травня не працювали. У міській клінічній лікарні, яка на той час називалася «Міська лікарня імені Леніна»,

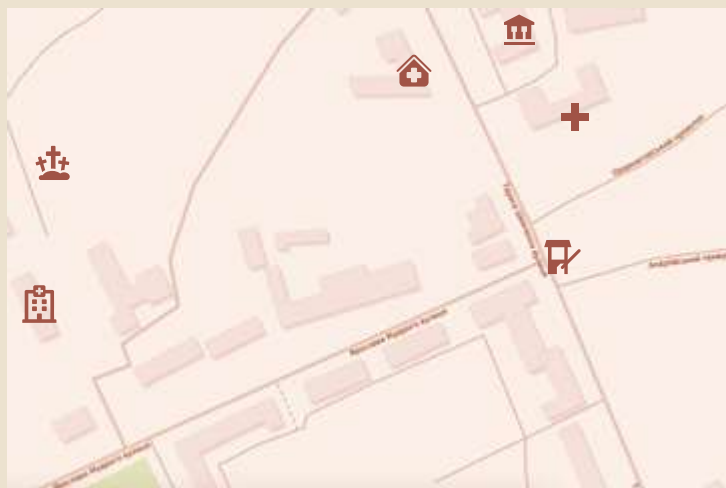
499

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

500

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, <http://bit.ly/2k021As>.

- Хірургічний корпус № 1 міської клінічної лікарні
- Адміністративний корпус міської клінічної лікарні
- Корпус міської клінічної лікарні, який був зайнятий бойовиками під час окупації Слов'янська
- Міська дитяча лікарня
- Місця масового поховання поблизу міської дитячої лікарні
- Блокпост бойовиків

Карта мікрорайону м. Слов'янська, де розміщуються міська клінічна лікарня та міська дитяча лікарня

відділення травматології, кардіології, гнійної хірургії та інші перестали функціонувати й були згруповані в одному місці – відділенні хірургії № 1, яке знаходилося в окремому корпусі. У сусідньому корпусі лікарні бойовики облаштували власний госпіталь.

Хоча документацію щодо кожного пацієнта вели, та не всі папери вціліли. Офіційних даних про кількість поранених і загиблих серед цивільних на сьогодні немає.

У розділі йдеться про звичайних людей, які ризикували своїм життям заради порятунку інших. У липні, грудні 2018 року та лютому 2019 року в Слов'янську авторка розділу Євгенія Бардяк опитала 10 лікарів та 1 медичну сестру, які перебували в місті під час окупації. Також для написання матеріалу було використано дані з відкритих інформаційних джерел і звітів міжнародних організацій.

Варто відзначити, що проросійських бойовиків, які були у Слов'янську, місцеві називали по-різному. Спершу їх сприймали як активістів, потім охрестили «повстанцями». Пояснювали це тим, що загони формувалися з місцевого цивільного населення, якому заїжджі військові роздавали зброю⁵⁰¹. На час проведення інтерв'ю звучали різні визначення: «бойовики», «сепаратисти», «добровольці», але найчастіше – «повстанці».

⁵⁰¹
Інтерв'ю С-47, С-48 від 26.02.2019.

У ПЕРШІ ДНІ ОКУПАЦІЇ

Медики по-різному пригадують захоплення міста, проте всі зазначають, що на роботу в лікарнях це жодним чином не вплинуло. У понеділок 14 квітня 2014 року всі вийшли на свої зміни,

оглядали та лікували пацієнтів. Єдине, що впадало в очі працівникам міської клінічної лікарні, – зведення барикади неподалік закладу на перехресті теперішніх вулиць Ярослава Мудрого й Шевченка. Пізніше бойовики тут облаштували блокпост.

Анатолій Варіченко, заступник головного лікаря міської клінічної лікарні з лікувальної роботи, на той час працював анестезіологом. Він пригадує, що після окупації значно ускладнилося пересування містом: НЗФ перекривали дороги, і проїхати автомобілем стало неможливо⁵⁰².

Заступник головного лікаря з експертизи тимчасової непридатності міської клінічної лікарні Михайло Андріянов повертався з Макіївки. Медик спочатку не міг в'їхати до Слов'янська – усюди були блокпости.

“ Я був у Макіївці у свого сина. Коли поверталися, не могли потрапити у Слов'янськ. Місто було оточене, усюди стояли барикади, блокпости, і нас не пустили. Просто я добре знаю Слов'янськ, тому проїхав у районі «курорту». Там було маленьке місце для в'їзду. Потім його теж закрили, коли дізналися⁵⁰³.

502
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

503
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

504
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

Під час інтенсивних обстрілів міста в червні Михайлу Андріянову довелося відповідати за організацію медичної допомоги в місті та виконувати обов'язки головного лікаря міської клінічної лікарні.

Вже з 14 квітня до початку травня почали надходити поодинокі хворі з вогнепальними пораненнями. Завідувач хірургічного відділення № 1 міської клінічної лікарні міста Слов'янська розповідає, що першого пацієнта з вогнепальним пораненням він прийняв під час нічного чергування. Швидка привезла молодого хлопця віком 21–22 роки. Молодик їхав у машині з іншими людьми, серед яких була й дитина:

“ Зі слів свідків, постраждалий не зупинився на блокпості в районі залізничного вокзалу. Почали утікати – по них відкрили вогонь. Я нікого не виправдовую, але хлопець був напідпитку, а вони попереджали, що п'яними їздити не можна. Забирали машини на штрафмайданчик⁵⁰⁴.

Юнака привезли у важкому стані – він одразу помер. Лікарі, згідно з протоколом, повідомили правоохоронців. Через установлену комендантську годину ті змогли прийти лише вранці. Випадок зафіксували, проте, чи розслідували його, – не відомо.

Олена Вінтоняк, операційна медсестра хірургічного відділення № 1 міської клінічної лікарні, зрозуміла, що місто під окупацією,

на початку травня: «2 травня я йшла зі зміни, а у нас містом марширують колони людей, серед яких були також наші місцеві. Тоді ми й дізналися, що йде активна окупація»⁵⁰⁵.

Вінтоняк пригадує, що на початку травня було багато загиблих. 5 травня почалися обстріли Семенівки – мікрорайону на околиці Слов'янська, де були позиції збройних угруповань «ДНР»⁵⁰⁶. Відтоді до міської клінічної лікарні систематично почали надходити поранені. Спершу тільки бойовики, а потім і жителі Семенівки.

Найближчим медичним закладом до локації бойовиків на Семенівці було ЛОР-відділення, яке знаходиться окремо від основних корпусів міської клінічної лікарні. Поранених бойовиків, а пізніше й цивільних, привозили саме сюди. Лікарі надавали першу медичну допомогу – робили перев'язки, зупиняли кровотечу, а далі переправляли хворих до травматології та хірургії.

Завідувач ЛОР-відділення міської клінічної лікарні хірург Михайло Буйновський пригадує:

“ Так продовжувалося до кінця травня. Ми надавали допомогу, як могли. Потім почали робити нові блокпости, і наше відділення 27 травня опинилося відрізним від міста. Я, медична сестра і санітарка взяли необхідні інструменти, декілька біксів [стерилізаційних контейнерів, – ред.], набори для операції на шиї, перев'язувальні матеріали та переїхали в корпуси лікарні на Шевченка⁵⁰⁷.

Перший тиждень декілька ліжок для хворих із ЛОР-відділення знаходилися у відділенні гнійної хірургії. Потім бойовики сформували там власний госпіталь. ЛОР-відділення перемістилося в корпус хірургічного відділення № 1, що через дорогу.

«БУЛА НАДІЯ, ЩО ПО ЛІКАРНІ СТІЛЯТИ ВСЕ-ТАКИ НІХТО НЕ БУДЕ...»

Зважаючи на норми МГП, зокрема Женевські конвенції, заклади охорони здоров'я, медики, хворі та породіллі перебувають під особливим захистом⁵⁰⁸. Під час бойових дій сторони конфлікту не мають права атакувати медичні заклади, медперсонал і цивільне населення, яке потребує медичної допомоги.

За інформацією міжнародної неурядової організації Human Rights Watch⁵⁰⁹, на початку травня психіатричну лікарню у мікрорайоні Семенівка на околиці Слов'янська окупували бойовики –

505

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

506

ВИДЕО. В больницу им. Ленина города Славянска необходимы перевязочные материалы, обезболивающие средства и другие медикаменты, Славянск Деловой, 05.05.2014, <http://bit.ly/2lXrP7u>.

507

Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

508

Конвенція про захист цивільного населення під час війни, 12.08.1949, <http://bit.ly/2lXrP7u>.

509

Україна: повстанці перешкоджають нормальній роботі медичних служб, Human Rights Watch, 07.08.2014, <http://bit.ly/2lWoXkN>.

Руїни психіатричної лікарні на Семенівці. Липень 2018 року.
Фото Бардяк Євгенії

вони розмістили на території важку артилерію, міномети й вели обстріл позицій української армії⁵¹⁰. Коли загроза для життя й здоров'я пацієнтів стала очевидною, адміністрація лікарні вирішила евакуювати хворих. До 25 травня всіх 420 пацієнтів під обстрілами перевезли до інших психіатричних лікарень⁵¹¹.

30 травня внаслідок обстрілу постраждала будівля міської дитячої лікарні у Слов'янську. Ранковий обстріл тривав близько 15 хвилин. У результаті було зруйновано кабінети на першому й другому поверхах, дах приймального відділення, вхід до стаціонарного відділення, вибито близько 100 вікон.

«Для лікарні біда почалася з того моменту, коли о 5-й годині ранку прямим влучанням снаряду було вибито отвір у стіні. Лікарня на 90 % залишилася без вікон. На щастя, ніхто не постраждав»⁵¹², – розповів головний лікар міської дитячої лікарні Валерій Світличний.

510

Про обстріли цивільних об'єктів також читайте в розділі «85 днів під вогнем».

511

Заборонена мішень: медичні заклади під обстрілами, Коаліція «Справедливість заради миру на Донбасі», 2017, <http://bit.ly/2k3D7zW>.

512

Інтерв'ю С-53 від 14.12.2018.

Пошкоджена міська дитяча лікарня. Джерело: кадр із відео на YouTube-каналі «Деловой Славянск», <http://bit.ly/2jUaXXQ>

На момент обстрілу в лікарні перебувало четверо дітей, декілька батьків по догляду й одна дитина в реанімації на штучній вентиляції легень. Персонал лікарні одразу перемістив усіх у підвальне приміщення⁵¹³. Час від часу від артилерії в підвалі також переховувалися люди із сусідніх будинків. Вони думали, що медичні заклади обстрілювати не будуть.

513

Последствия обстрела славянской детской городской больницы 30 мая, YouTube: Деловой Славянск, 30.05.2014, <http://bit.ly/2jUaXXQ>.

514

Інтерв'ю С-53 від 14.12.2018; Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

515

Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018; Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

516

Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

517

Україна: повстанці перешкоджають нормальній роботі медичних служб, Human Rights Watch, 07.08.2014, <http://bit.ly/2lWoXkN>; Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019; Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

518

Во время обстрела блокпоста террористов в Славянске убило медсестру, Подробности, 16.06.2014, <http://bit.ly/2lZ0lpJ>.

Після того випадку дитяча лікарня продовжувала працювати. Функціонувала й реанімація, у якій залишився лікар-реаніматолог. Дітей батьки старалися вивозити, а хірургічну допомогу надавали в міській клінічній лікарні, розташованій неподалік⁵¹⁴.

Наприкінці травня постраждав і пологовий будинок, який залишився майже без вікон. На початку червня його закрили, а будівлю захопили бойовики⁵¹⁵. «Після того, як закрився пологовий, там знаходилися бойовики. Їх не було багато. Вони там чергували»⁵¹⁶, – згадує акушер-гінеколог Олена Шевченко, яка до окупації завідувала гінекологічним відділенням у пологовому будинку.

Напередодні Дня медика 14 червня від обстрілів постраждала й міська клінічна лікарня. Старша операційна медична сестра Тетяна Курбан (Майкова) якраз ішла додому з добового чергування зі своїм чоловіком. Почався обстріл. Вони дійшли до перехрестя вулиць Шевченка та Ярослава Мудрого, де стояв блокпост. Це за 800 метрів від головного входу до лікарні і 100–200 метрів від хірургічного відділення № 1, де в червні локалізувався госпіталь⁵¹⁷. Туди влучив один зі снарядів й уламками поранив Тетяну та її чоловіка⁵¹⁸.

Операційна медсестра Олена Вінтоняк розповідає:

“

Чоловік її теж постраждав – у нього спина була в пораненнях від уламків. Його прооперували, і він вижив. А її уламок прошив усю ліву сторону черевної порож-

Місце розташування у 2014 році блокпоста бойовиків на перетині вулиць Шевченка та Ярослава Мудрого. Лютий 2019 року. Фото Бардяк Євгенії

нини від грудної клітки. Несумісна із життям крововтрата. Проте медики ще 40 хвилин боролися за неї на операційному столі⁵¹⁹.

У той же час інший снаряд пробив дах корпусу, де знаходилися травматологія (3-й поверх), кардіологія (2-й поверх) і відділення гнійної хірургії (1-й поверх). На момент обстрілу бойовики займали приміщення цієї будівлі на першому поверсі. Вибухом рознесло значну частину покрівлі та перебило перекриття третього поверху; палати не постраждали⁵²⁰.

«Чесно кажучи, була така надія, що по лікарні стріляти все-таки ніхто не буде. Хто стріляв? То нехай розбирається той, кому треба. У будь-якому разі тоді чітко по лікарні вдарили»⁵²¹, – зазначає Аркадій Глущенко.

У період окупації постраждало також приміщення станції швидкої допомоги на теперішній вулиці Центральній, яка на той час обслуговувала Слов'янськ, район і місто Красний Лиман (з 2016-го – Лиман). Зі слів заступниці головного лікаря з медичної роботи Елеонори Стерлядкіної, дах і фасад приміщення швидкої допомоги були пошкоджені уламками снарядів. В окремі дні диспетчерам доводилося приймати виклики, сидячи під столом. Там вони переховувалися від обстрілів⁵²².

«Після того, як влучили в приміщення швидкої допомоги декілька мін, працівники налякалися. Частина співробітників оформили відпустки без оплати і роз'їхались. Страшно було»⁵²³, – пригадує Михайло Андріянов, який у червні 2014 року виконував адміністративні функції з медичного забезпечення міста.

Ще один лікарняний заклад, що постраждав від обстрілів, – залізнична лікарня, розташована неподалік залізничного вокзалу в м. Слов'янську. Вікна поліклініки виходять з одного боку на

519

Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

520

Україна: повстанці перешкоджають нормальній роботі медичних служб, Human Rights Watch, 07.08.2014, <http://bit.ly/2lWoXkN>; Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019; Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019; Славянск, ВОЙНА 14.06.2014, будни украинской армии: взорвать центральную больницу, убить врача (1), YouTube: IVI AzVel, 14.06.2014, <http://bit.ly/2k3iUdw>.

521

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

522

Ужасы военного Славянска глазами врачей: месиво вместо людей и мозги террористов, Дєро.ua, 13.02.2014, <http://bit.ly/2lXP0b9>.

523

Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

Зруйнований дах травматологічного відділення міської клінічної лікарні. Джерело: кадр із відео на каналі YouTube IVI AzVel, <http://bit.ly/2k3iUdw>

гору Карачун, а з іншого – на мікрорайон Артема, який часто зазнавав обстрілів.

«Вибуховою хвилею у нас двічі вибивало вікна. Перший раз ми вставляли нові, другий – закривали поліетиленом»⁵²⁴, – розповідає лікар-хірург залізничної лікарні Олександр Возовик, який на той час завідував поліклінікою.

Керівник відділу охорони здоров'я Слов'янської міської ради Олена Джим зазначає, що загалом від обстрілів постраждали десять медичних закладів міста – десь вікна, десь дах, десь стіни⁵²⁵.

524
Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

525
Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

526
Петряева: «В Донбасі медикам
приходиться прятатися под
машинами скорой допомоги и жить
без зарплат», Сегодня, 16.06.2014,
<http://bit.ly/2ktZQVZ>.

527
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

528
Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

ДВА ГОСПІТАЛІ

Унаслідок того, що багато медичних установ припиняли свою роботу, а працівники виїжджали, основним лікувальним закладом Слов'янська в червні 2014 року стало хірургічне відділення № 1 міської клінічної лікарні⁵²⁶. Туди перемістилися працівники сусіднього корпусу, де були відділення травматології, кардіології та гнійної хірургії. Переїхало ЛОР-відділення, рентгенологи, анестезіологи, терапевти, гінекологи та педіатри. Уся медична допомога сконцентрувалася в одному місці.

«Тоді мені довелося все організовувати. Лікарі роз'їжджалися, медсестри роз'їжджалися. Нікому ж нічого не скажеш. І для того, щоб сконцентрувати медичну допомогу, ми перенесли все до першої хірургії»⁵²⁷, – розповідає Андріянов.

Оскільки пологовий будинок у червні вже не функціонував, то одна лікарка-гінеколог, дві акушерки та дві санітарки, які залишалися в місті, перейшли допомагати до новоствореного госпіталю⁵²⁸.

Корпус хірургічного відділення № 1
міської клінічної лікарні Слов'янська.
Лютий 2019 року.
Фото Бардяк Євгенії

Із першими обстрілами на початку травня учасники НЗФ допомогли персоналу лікарні закласти вікна мішками з піском, щоб ті не повилітали від ударної хвилі. У таких умовах медики й працювали до звільнення міста.

На перших порах медична служба проросійських формувань локалізувалася в приміщенні лікарні АІЗ (Арматурно-ізоляторний завод), що зараз носить назву «Міська лікарня № 1». *«Спершу ми знаходилися в приміщенні поліклініки заводу АІЗ – там була локація “повстанців”. Нам там виділили кімнату»,* – зазначає в публічному інтерв'ю «Льоля», яка відповідала за лікувальну роботу в госпіталі НЗФ⁵²⁹.

*«У моєму розумінні, вона слабо розбиралася в медицині, але гриміла автоматами, клацала тут із погрозами: і того застрелити, і того постріляти»*⁵³⁰, – описує керівника медичної служби бойовиків Михайло Андріанов.

За інформацією респондентів, «Льоля» мала середню медичну освіту, а також була ставленицею Ігоря Гірка (Стрелкова). Її справжнє ім'я – В'язовська Ольга. *«Завжди ходила з пістолетом. Кобура в неї висіла, і якщо їй щось не подобалося, вона – одразу за пістолет»,* – пригадує Михайло Буйновський⁵³¹.

Пізніше в червні госпіталь бойовиків перенесли до відділення гнійної хірургії міської клінічної лікарні, розташованого через дорогу від хірургічного відділення № 1. Переїхали туди й бійці підрозділу НЗФ «Рись». «Льоля» ж продовжила координувати роботу медичної допомоги. Крім того, проросійські формування зайняли бомбосховище, у якому ховалися від обстрілів разом зі своїми пораненими. Цивільних лікарів та інших поранених туди не допускали. *«На першому поверсі був їхній госпіталь. А основна маса “повстанців”* ⁵³² *знаходилася в бомбосховищі. Вони*

529

Леля о Вандале, YouTube: Андрей Савельев, 07.11.2016, <http://bit.ly/2lxHjbz>.

530

Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

531

Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

532

Під «повстанцями» маються на увазі бійці НЗФ.

Ольга В'язовська на прізвисько «Льоля». Джерело: кадр із відео на каналі YouTube Андрія Савельєва, <http://bit.ly/2lxHjbz>

там зробили собі казарми. Тільки вдень виходили грітися на сонечку»⁵³³, – пригадує Анатолій Варіченко.

Усі хворі з важкими пораненнями надходили до цивільних лікарів. Легких хворих бойовики лікували самостійно. За словами Аркадія Глуценка, у бойовиків були власні медики, які займалися лікуванням легких поранень:

“Складні поранення були тут. Якимось дріб'язком вони самі займалися. Був такий момент, коли багато наших цивільних привезли, і ми не встигали, то дрібні обробки вони робили. Потім люди приходили через деякий час, і ми запитували, де їх оперували, вони казали, що там. Між медиками непорозумінь у нас не було”⁵³⁴.

У госпіталі НЗФ працювали лікарі з інших міст і навіть країн. Місцевих серед них не було. Лікар Буйновський пригадує, що там працювали медики з Горлівки – травматолог і хірург. Анестезіолог Анатолій Варіченко розповів також, що працював і громадянин Росії:

“Різна кількість спеціалістів у них була. Навіть один був із французького легіону. Громадянин Росії. Працював у Середній Азії, там вчився, потім поїхав у Францію, вступив у французький легіон, де працював медбратом в операційній. Коли почалися події на Донбасі, він приїхав як волонтер з їхнього боку”⁵³⁵.

ТІ, ХТО ЗАЛИШИВСЯ

Щоранку заввідділення складав графік роботи – одні лікарі їхали, інші поверталися. Завдання й обов'язки медиків розподілялися залежно від наявності спеціалістів⁵³⁶.

«Був один момент, коли не було операційної медсестри. Починається операція, а медсестри операційної нема. Я обдзвонив усі лікарні. Людей засуджувати не можна – роз'їхались... Аж раптом одна заходить на планірку. Я ледь не розплакався»⁵³⁷, – згадує Аркадій Глуценко.

Найважче медикам було 8 червня 2014 року. Завідувач хірургічного відділення назвав той день «Кривава Трійця».

«Із самого ранку зі всіх кінців міста почали надходити поранені. У нас стояли носі з пораненими від входу до відділення до ганку. Це був перший і один із найважчих днів. Надалі такі дні повторювалися. Просто потім ми вже звикли до цього»⁵³⁸, – розповідає операційна медсестра Олена Вінтоняк.

533
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

534
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

535
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

536
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

537
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

538
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

Коридори хірургічного відділення
№ 1 міської клінічної лікарні.
Лютий 2019 року.
Фото Бардяк Євгенії

У той день працювали дві операційні бригади. Спершу була тільки одна – у лікарні не вистачало медиків. Зазвичай операційна бригада складається з оперуючого хірурга, одного або двох асистентів, анестезіолога, анестезиста й операційної медсестри. 8 червня на два операційних столи було по одному оперуючому хірургу, асистентами були травматолог і в. о. головного лікаря Андріянов, який є лікарем терапевтичного профілю. Анестезіолог і медсестра надавали допомогу одразу на двох операційних столах⁵³⁹. *«Так ми працювали цілий день і цілу ніч. Кого ми ще могли врятувати, того рятували. Було багато таких, кому вже не допомогти. І діти постраждали були. Бомбили зі всіх сторін міста»*⁵⁴⁰, – пригадує пані Вінтоняк.

Палатні медсестри часто виконували функції операційних або санітарок. В операційній доводилося працювати і акушеркам, і постовим медсестрам, і навіть санітаркам⁵⁴¹. Упродовж останніх двох тижнів перед звільненням міста із семи операційних медсестер залишалося тільки дві – Олена Вінтоняк та Олександра Мацькова, якій було вже за 60. Обидві працювали доба через добу. Бувало, що після чергування їм доводилося знову йти на роботу того самого вечора через постійний потік поранених⁵⁴².

Практично всі хірурги з обох відділень міської клінічної лікарні в той чи інший період окупації залишалися на місці. Завідувач відділення гнійної хірургії Сергій Куц чергував по добі й щоразу по дорозі до лікарні долав значну відстань пішки, бо жив на виїзді з міста в бік Краматорська. Він неодноразово потрапляв під обстріл – лежачи на землі, йому доводилося перечікувати 1–2 години⁵⁴³. *«Ми Сергія Олександровича підвозили на машині, коли була можливість. Бувало, що потрапляли під кулі снайпера й під мінометний обстріл. Одного разу 4 міни вибухнуло в радіусі 50–70 метрів від нас»*⁵⁴⁴, – пригадує завідувач ЛОР-відділення Михайло Буйновський.

539

Інтерв'ю С-47, С-48 від 26.02.2019.

540

Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

541

Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-50, С-52 від 27.02.2019.

542

Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

543

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

544

Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

Інші медики також потрапляли під обстріли по дорозі на роботу. Анатолію Варіченкові одного разу довелося повзти до лікарні від Андріївського провулку, що перед вулицею Ярослава Мудрого, а Андріянову та Буйновському – ховатися за парканами, щоб перечекати обстріли. Завідувачеві відділення дитячої реанімації в міській дитячій лікарні Володимиру Бурі також доводилося лягати на землю й приходити на роботу в брудному одязі⁵⁴⁵.

У травні ще працював травмпункт, там надавали допомогу легкопораненим, які не потребували госпіталізації. У червні із семи травматологів залишалося ще двоє, а наприкінці – тільки один⁵⁴⁶. *«Я попросив Олександра Безпоясного, щоб він приходив хоч раз на три дні й нам щось вузькопрофільне підказував за потреби. І він приходив, хоч і жив далеко, на початку Слов'янська»*⁵⁴⁷, – розповідає Аркадій Глущенко.

Із дитячої поліклініки до новоствореного госпіталю прийшла допомагати й дитяча лікарка-хірург Наталя Сорокіна: вона проводила діагностику під час операцій на животі. Також оперувала поранених дітей, робила перев'язки, асистувала на операціях⁵⁴⁸.

Інші лікарі теж намагалися допомогти, пригадує Глущенко: *«Прийшли дві лікарки-терапевтки, і вони як санітарки витирали, вимивали поранених у перев'язувальній. Я сказав, що їм робити, і пішов далі, бо не було часу. Ось такі люди, і багато таких було»*⁵⁴⁹.

В інтерв'ю наприкінці червня в. о. головного лікаря Андріянов повідомив, що в лікарні продовжує працювати близько сотні людей, які приймають постраждалих і чергують цілодобово⁵⁵⁰. Там працювали кардіологи, ЛОР-лікарі, анестезіологи, рентгенолог, стоматологи. У хірургії оперували змішаними бригадами. *«У мирний час тільки в нашому відділенні було близько 50 співробітників. Тоді ж залишилося чи 153, чи 156 працівників у всій лікарні»*⁵⁵¹, – розповідає операційна медсестра Вінтоняк.

Схожа ситуація була і в інших лікувальних закладах, що продовжували працювати. У залізничній лікарні, зі слів Олександра Возовика, з понад 50 працівників, залишилося тільки декілька медсестер і четверо лікарів – два хірурги, один невропатолог, один терапевт. Останній жив у Краматорську й кожного дня через лінію фронту приїжджав на велосипеді на роботу⁵⁵².

Завідувачу відділення хірургії № 1 Аркадію Глущенкові, було, доводилося працювати без відпочинку по дві з половиною доби. Лікарка-гінеколог Олена Шевченко в липні під час окупації зашивала ніс бабусі, яку покусав сусідський пес⁵⁵³. ЛОР-хірург Михайло Буйновський і терапевт Михайло Андріянов асистува-

545
Інтерв'ю С-50, С-51 від 27.02.2019;
Інтерв'ю С-53 від 14.12.2018.

546
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

547
Там само.

548
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

549
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

550
СМИ: В больнице Славянска не
успевают записывать и считать
пациентов, Гордон, 21.06.2014,
<http://bit.ly/2lxDTW6>.

551
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

552
Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

553
Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

ли під час операцій на животі, грудній клітці, легенях тощо, обробляли рани, зупиняли кровотечі. *«Я за спеціальністю терапевт. Колись працював у тайзі 10 років і дрібні операції там навчився робити. Так що зашити, зробити перев'язку – це не складно для мене»,* – каже Андріянов.

Крім лікувальної, Андріянов виконував і функції головного лікаря: організовував діяльність відділу кадрів, вирішував господарські питання з водою, світлом та іншим, домовлявся про евакуацію хворих, бував на нарадах у захопленому міськвиконкомі, де відстоював перед бойовиками потреби медиків і цивільних поранених.

Із 30 червня до 3 липня обстріли практично не вщухали⁵⁵⁴. Зі слів Олени Вінтоняк, обстріли тривали рівно два місяці – з 5 травня до 3 липня. *«Поранених привозять після обстрілу, під час обстрілу. Коли тиша – їх не везуть. Ми весь час стояли за столом й оперували, незважаючи ні на що. Тремтять вікна – мішки їх тримають, а ми оперуємо»*⁵⁵⁵, – згадує Вінтоняк.

Якщо обстріли були надто близько, то операційна бригада переривалася на мить і відбігала під стіни або лягала на підлогу, щоб перечекати.

Анестезіолог Анатолій Варіченко пригадує:

“ У мене був такий випадок: під час операції неподалік вибухнула повітряна міна. Я не міг зрозуміти, що відбулося. Ударна хвиля через стінку, через вікна, через всі ті мішки так штовхнула мене в спину, що я опинився на операційному столі на хворому. А бригада, яка там стояла – операційна сестра, хірурги – вони опинилися в передопераційній. Їх як видуло. Ось тоді був такої сили повітряний удар⁵⁵⁶.

Бойовики, як тільки оселилися в лікарні по сусідству, одразу взяли домашні адреси у всіх цивільних хірургів. Пізніше вони приїжджали за тим чи іншим спеціалістом додому, коли виникала потреба в його професійній допомозі. Озброєні люди з'являлися без попередження й посеред ночі – ніхто не пояснював, куди й для чого везуть медика. Так приїжджали до щелепно-лицьового хірурга, гінеколога, ЛОР-хірурга та інших⁵⁵⁷. Після надання допомоги їх доставляли назад додому.

Усі опитані зазначають, що перебували в постійному стресі та перенавантаженні. Медики мало звертали увагу на прояви емоцій, страждання поранених і їхніх рідних – усі були максимально сконцентровані на порятунку пацієнтів.

554
Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

555
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

556
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

557
Інтерв'ю С-50, С-52, С-55 від 27.02.2019.

У хірурга Аркадія Глуценка не було часу на роздуми – були моменти, коли доводилося максимально швидко сортувати поранених:

“Є принципи сортування у воєнно-польовій медицині. І було так: «Робіть йому наркотики, і ми більше до нього не підійдемо». І ці питання теж треба було вирішувати. Коли 1–2 людини – то ще таке, а коли «м'ясорубка» йде, то моє завдання в той час – сортування: кого вперед, а кого – у палату тих, хто помирає»⁵⁵⁸.

Надходили з уламковими пораненнями різних частин тіла, в основному – внутрішніх органів. Проводили часто резекції кишківника, ампутації кінцівок, лікували опіки. Якщо серед поранених були бойовики, то після наданої допомоги через 2–3 дні їх переводили до госпіталю НЗФ. Інших хворих рідні старалися вивозити за межі Слов'янська. Тому в хірургічному відділенні № 1 завжди були вільні місця для нових поранених.

До лікарів зверталися люди і зі соматичними захворюваннями, наприклад, із підвищеним тиском, болями в серці, шлунку. На день могло приходити від трьох до десяти жителів⁵⁵⁹.

У залізничній лікарні зі 100 ліжок під кінець червня – на початку липня тільки 15 займали пацієнти. Це були люди після інсультів, інфарктів, із нирковою патологією тощо. Ті, кому не було, куди їхати⁵⁶⁰.

ЛІКУВАННЯ ПІД ПРИЦІЛОМ

Про окремі епізоди з погрозами з боку бойовиків розповіли більшість опитаних лікарів чоловічої статі. Натомість жінки не зазнавали погроз і не були свідками таких випадків: «Із самими “повстанцями” ми були поруч. Вони нам шкоди ніякої не робили. Коли обстріли, тоді треба боятися, що загинеш»⁵⁶¹, – розповіла медсестра Вінтоняк.

Керівництво НЗФ періодично цікавилось, чи немає претензій медперсоналу до поведінки їхніх хворих. Деякі пацієнти поводитися по-хамськи і навіть курили в палатах. «Якось я їх головному сказав, що біля палати реанімації двоє лежать і курять цілодобово. Він до них підійшов, не знаю, що казав, але після того вони курити взагалі перестали»⁵⁶², – розповідає анестезіолог Анатолій Варіченко. Додає, що з боку бойовиків до медиків було навіть шанобливе ставлення.

«Тут залишилися ті, хто не боїться. Нас складно принизити, і вони це відчували»⁵⁶³, – вважає ЛОР-хірург Михайло Буйновський.

558
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

559
Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

560
Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

561
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

562
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

563
Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

У відділенні хірургії люди з автоматами та кулеметами перебували постійно. Одні привозили поранених, інші були пацієнтами. Якщо поранення було легким, зброю тримали при собі⁵⁶⁴. Одного разу на початку окупації з'явилися озброєні особи, які розшукували представників «Правого сектора». Хірург, який на той час знаходився у відділенні, заборонив їм увійти всередину. Непроханим гостям це не сподобалося, і вони почали погрожувати медику зброєю. Зрештою їм дозволили перевірити палати, але бійців «Правого сектора» там так і не знайшли⁵⁶⁵.

Подальша присутність на території значної кількості озброєних людей створювала для лікарні загрозу перетворення на військовий об'єкт⁵⁶⁶. 14 червня під обстрілом загинула операційна медсестра. Колеги зібралися в морзі на третій день, щоб попрощатися. Російський журналіст телеканалу «LifeNews» Семен Пегов теж прийшов туди і попросив коментар у хірурга Аркадія Глуценка. Той відмовився й пояснив, що зробить це, коли повернеться у відділення. Через деякий час разом із журналістом прийшла «Льоля». Наказала, щоб дали інтерв'ю⁵⁶⁷. *«Із пістолетом прийшла. А що в неї в голові? Різне може трапитися»*⁵⁶⁸, – пригадує завідувач відділення Глуценко.

Журналісти до медиків приходили часто. Були різні канали: російські, європейські, канадські. Брала інтерв'ю або у в. о. головного лікаря, або у завідувача хірургічного відділення. Із камерами, бувало, заходили і до передопераційної, операційної⁵⁶⁹.

Аркадію Глуценкові доводилося періодично терпіти погрози. Була ситуація, коли після дводобового чергування 19 червня привезли поранених бойовиків. Тільки він вийшов з операційної – підходить бойовик і тягне його під обстрілами переносити з машини поранених. *«Обстріл посилювся. Ми тут, де стіни товстіші, зібралися в купу. А він до мене причепився: "Пішли, бо я тебе зараз..." І автоматом погрожує»*⁵⁷⁰.

Того самого дня привезли дитину 4 років з уламковими пораненнями голови. Боєць НЗФ, який супроводжував дитя, кидався на хірурга з погрозами, щоб рятували дитину⁵⁷¹.

Одного бойовика зі складним переломом перевезли на лікування до Донецька. Уранці прийшов чоловік з автоматом і відвів Глуценка до керівника медслужби бойовиків – так званої «Льолі». Медику довелося пояснювати своє рішення людині, яка мала від сили середню медичну освіту⁵⁷². *«Ця начмед, чи то випивши, чи накурившись, починає вказувати, як надавати допомогу пораненим. Як потрібно під час бомбардування заводити в укриття. Усе безглуздо, без знання азів воєнно-польової медицини»*⁵⁷³, – каже в. о. головного лікаря Михайло Андріанов.

564
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

565
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

566
Україна: повстанці перешкоджають нормальній роботі медичних служб, Human Rights Watch, 07.08.2014, <http://bit.ly/2lWoXkN>.

567
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

568
Там само.

569
Інтерв'ю С-50, С-51 від 27.02.2019.

570
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

571
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019; Под артобстрелом в Славянске смертельно ранен 4-летний малыш, и убиты еще трое мирных жителей, YouTube: Комсомольская Правда, 19.06.2014, <http://bit.ly/2k3IEaO>.

572
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

573
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

До анестезіолога Анатолія Варіченка серед ночі увірвалася «Льоля» і, погрожуючи пістолетом, почала з'ясовувати, чому пораненому бойовику роблять операцію на руці без наркозу. Пішли до перев'язувальної, де п'яному хлопцю з кулевым пораненням робили маніпуляції. Хірурги пояснили, що рана поверхнева й не потребує наркозу, тому знеболення не робили. Вона заспокоїлася⁵⁷⁴.

Іноді бойовики і «Льоля» без попереджень заходили до операційної та перев'язувальної.

Варіченко розповідає:

“ У мене була ситуація наприкінці червня, коли ми оперували одного їхнього пораненого. Інший з автоматом прийшов, почав бігати навколо операційного столу. Прикладом кілька разів ударив у кахельну стінку. Вимагав, щоб ми врятували його друга, інакше нам погано буде. То були люди, як то кажуть, кавказької національності⁵⁷⁵.

Лікарі поскаржилися командирові загону – той наказав своїм людям вийти з операційної й не заважати медикам.

Коли привозили поранених бійців НЗФ, лікарі мусили надавати допомогу в будь-якому разі, навіть якщо згідно з нормами воєнно-польової медицини він не підлягав лікуванню. Інакше бойовики, які супроводжували постраждалого, поводитися неадекватно та починали погрожувати. Медики не хотіли зайвий раз ризикувати власним життям і намагалися «рятувати» пацієнтів⁵⁷⁶.

Бувало, що лікарів залякували й забирали в підвал. Коли ще функціонувала травматологія в міській клінічній лікарні, чергового травматолога забрали до бомбосховища. «Щось їм не сподобалося, що він зробив. Я подробиці не знаю. Ми ще так жартували тоді, що Василя Миколайовича на розстріл повели»⁵⁷⁷, – розповідає Анатолій Варіченко.

Лікаря-хірурга із залізничної лікарні Олександра Возовика утримували в підвалі один день. Йому пощастило: бойовики затримали його 4 липня, а вже наступного дня угруповання «ДНР» вимушено покинули Слов'янськ. Усіх полонених відпустили⁵⁷⁸. «Мене ніхто не бив і не ображав. Мене затримували і зі мною вирішували питання. Вони знали, що я лікар. Через це я туди й потрапив. Якби Слов'янськ не звільнили, то історія була б інша. Мене там не хвалили, скажемо так»⁵⁷⁹, – пригадує пан Возовик.

574
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

575
Там само.

576
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

577
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

578
Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

579
Там само.

ОБЛІК ВИПАДКІВ

У представників місцевої влади під час відкритої зустрічі в грудні 2018 року автори книги запитували, чи є офіційні дані щодо кількості жертв під час окупації Слов'янська. Отримали відповідь, що таких даних вони не мають з якихось причин. Під час інтерв'ю голова відділу охорони здоров'я Слов'янської міської ради Олена Джим зазначила, що розрізнити бойовиків і цивільних серед тих, хто потрапляв із пораненнями до лікарні, було складно. Не всі мали при собі документи. Сферу діяльності пацієнти могли вказувати будь-яку. До лікарень надходили не тільки мешканці Слов'янська, але й особи, які проживали та мали прописку інших міст, районів.

Пані Олена зазначила:

“ Коли бойовики покидали місто, вони, перш ніж звільнити нашу лікарню, зібрали всю медичну документацію, облили бензином і спалили історії хвороб, журнали, журнали реєстрації наркотичних засобів. Спалили документацію за період із квітня до кінця червня⁵⁸⁰.

Можливості порахувати пацієнтів, які отримали допомогу під час окупації, не було. Ті документи, що велися до окупації, відправили до архівів якомога швидше. Їх і вдалося зберегти, зазначила голова відділу охорони здоров'я.

Слова пані Джим підтверджують також заступник головного лікаря з експертизи тимчасової непрацездатності міської клінічної лікарні Михайло Андріанов і завідувач хірургічного відділення № 1 цієї ж лікарні Аркадій Глущенко⁵⁸¹. Останній розповідає, що лікарі старалися реєструвати всіх пацієнтів, хоча 8 червня, у «Криваву Трійцю», не вдавалося робити це повною мірою. Медики вели історії хвороби, журнали запису використання наркотичних засобів тощо. Анестезіолог Анатолій Варіченко додає, що також велися журнали тих, хто отримував наркоз. Коли бойовики тікали, то перед тим вибили двері з автоматами, перерили все й поспалювали. Правда, зазначив Глущенко, історії хвороб практично всі збереглися.

Ведення обліку санітарних втрат теж було проблематичним. Частина людей, яка надходила з пораненнями, помирала, і їх доставляли до моргу. Були й ті, які потрапляли до лікувального закладу вже мертвими. Останніх медики навіть не бачили – їх одразу везли до моргу. Були також люди, які нікуди не надходили, бо їх ховали родичі чи інші, оминаючи лікарняні заклади⁵⁸².

580
Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

581
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

582
Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

До якогось моменту в морзі ще працювали судмедексперти, але згодом вони всі виїхали. Керівництво лікарні зверталося до різних інстанцій, утім нові спеціалісти не приїжджали⁵⁸³. Часто загиблих доставляли без документів. Були випадки, коли померлих не було кому забирати, і вони днями лежали в морзі. Після 8 червня вже не було електропостачання, холодильники не працювали. Персоналу також не було. Надворі стояла спека. Назбиралося стільки трупів, що вони не поміщалися в приміщення. Тіла десятками лежали у дворі моргу. За словами очевидців, витав жахливий сморід⁵⁸⁴. Бойовики зібрали всі тіла на вантажівку й закопали їх у братських могилах. Одна з таких була неподалік міської дитячої лікарні⁵⁸⁵.

583
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

584
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-50, С-51, С-52 від
27.02.2019.

585
Інтерв'ю С-50, С-51 від 27.02.2019;
Інтерв'ю С-54, С-57 від 14.12.2018;
У Слов'янську розкопали братську
могили закатованих бойовиками,
Радіо Свобода, 25.07.2014,
<http://bit.ly/2ISZXup>; В Слов'янську
виявлено три братські могили –
РНБО, Громадське, 26.09.2014,
<http://bit.ly/2IDoH9R>.

586
Врач-хірург Аркадій Глущенко:
«Еще 4 июля сепаратисты начали
вывозить своих раненых из
Славянской», 6262.com.ua, 05.07.2015,
<http://bit.ly/2IR7ji2>.

587
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019; СМІ:
В больнице Славянска не успевают
записывать и считать пациентов,
Гордон, 21.06.2014,
<http://bit.ly/2IxDTW6>.

588
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

589
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

Аркадій Глущенко відзначив, що лікарі розрізняли, хто мирний мешканець, а хто бойовик. Згідно з його спостереженнями, співвідношення було десять до одного або десять до двох, де десять – це кількість саме цивільних осіб. Наприклад, на «Криваву Трійцю» 8 червня зареєстрували 60 поранених, понад 20 з яких госпіталізували⁵⁸⁶. *«Чесно кажучи, не до записування тоді було. Когось і не записували. Було більше людей, у будь-якому разі. І на той час бойовиків усього 3–5 осіб. Решта – цивільні. У наступні рази – менше цивільних. Але цивільних загалом постраждало більше»*, – відзначає Аркадій Глущенко.

Про той день, ще під час окупації 21 червня, згадував і в. о. головного лікаря Андріанов:

“ У нас була так звана Кривава Неділя, коли ми прийняли 25–26 поранених. Утім я не можу сказати точної статистики. Ми підрахунки навіть не встигаємо проводити, медики зайняті наданням допомоги. Багато людей взагалі без документів потрапляють до лікарні. Ми навіть не знаємо точно, хто це. Просто фізично лікарі не встигають вести документацію⁵⁸⁷.

Поранені надходили з різних районів та околиць міста – серед них було багато пенсіонерів, багато мешканців приватного сектора, із центральної частини міста, з мікрорайону Артема. Були й із Семенівки, де локалізувалися бойовики. За спостереженнями завідувача відділення хірургії № 1, за весь час окупації медики щоденно надавали допомогу в середньому 20 пораненим, серед яких були цивільні та бойовики. *«Розумієте, як: одного дня 40 поранених, іншого дня – 5. У середньому 20. Можливо, я трохи помиляюся. Але в середньому 20»*⁵⁸⁸, – каже Глущенко.

Анестезіолог Варіченко говорить, що на день доводилося робити по п'ять-сім операцій⁵⁸⁹. Андріанов і Буйновський пригадують

по 15–17 поранених щоденно з уламковими пораненнями, а також опіками. Серед усього хаосу траплялися й пацієнти з гострим апендицитом, але то були винятки⁵⁹⁰. *«Щоб зациклюватися на якомусь окремому пацієнті, у нас на той момент не було часу. Нам треба було надавати допомогу, і все»*⁵⁹¹, – розповідає операційна медсестра Вінтоняк.

Незважаючи на це, усі опитані з міської клінічної лікарні найбільше запам'ятали один випадок із пораненою дитиною. 19 червня після чергового обстрілу жилих кварталів до госпіталю привезли хлопчика п'яти років із множинними уламковими пораненнями. Близько 20 уламків увійшло в черепну коробку, і на рентген-знімку вона наче «світлася».

Михайло Андріянов так описує ту ситуацію:

“ Протягом 30 хвилин він помирав. А зробити ніхто нічого не міг. Рятувати не було як. Маму його розірвало міною одразу у дворі, а дитину привезли. Дідусь у передопераційній дивився на неї. Сам був у ступорі. Він дивився на цю картину і взагалі нічого не розумів, що з ним робиться. Дивився, як той помирає⁵⁹².

Серед поранених і вбитих були й інші діти. Медики пригадують трьох-чотирьох осіб різного віку: деякі з них вижили, двоє загинули⁵⁹³.

ДОПОМОГА НЕЗАКОННО ЗАТРИМАНИМ

Лікарі описують дві категорії незаконно затриманих бойовиками людей, яким надавали медичну допомогу: ті, кого утримували в підвалах, і ті, кого змушували рити окопи через порушення встановлених у місті бойовиками правил. В обох випадках це – місцеві мешканці. Українських військових серед них не було.

Зі слів Анатолія Варіченка, у червні до госпіталю надійшло багато поранених після обстрілів бранців «ДНР», які займалися риттям окопів у Семенівці. Їх привозили бойовики та продовжували охороняти під час надання медичної допомоги.

“ Там різні були полонені. В основному цивільне населення, яке порушило комендантську годину. Таксист був, якого п'яним зловили за кермом. Їх охороняли. Казали, що ті ще не спокутували свою провину, тому після лікування підуть знову рити окопи⁵⁹⁴.

У липні до лікарні доставили кількох цивільних із підвалів, які мали переломи – в одного була зламана ключиця. Пробули

590
Інтерв'ю С-51, С-52 від 27.02.2019.

591
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

592
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019;
5-летний мальчик, раненный
карателями из миномета в
Славянске, умер в больнице,
YouTube: Россия 24 (Дека Кино),
20.06.2014, <http://bit.ly/2IWt40d>.

593
Інтерв'ю С-50, С-52 від 27.02.2019.

594
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

в лікарні до 30 хвилин, і їх забрали назад. Під час звільнення Слов'янська людей відпустили, вони залишилися живими. Медики, окрім лікування, іншим чином допомогти не могли. Телефонний зв'язок не працював, а правоохоронці, які залишилися в місті, співпрацювали з бойовиками⁵⁹⁵.

НАРОДЖЕНІ У ВІЙНІ

В окупованому Слов'янську не тільки згасали життя, але й народжувалися. У найскладніший період у червні-липні 2014 року народилося шість немовлят. Медична допомога на той час уже була зосереджена в міській клінічній лікарні у двоповерховій будівлі хірургічного відділення № 1. *«Пологовий спершу працював, але потім ми почали розподіляти породіль. У Миколаївку відвозили. Коли приміщення пологового постраждало, ми припинили роботу. Співробітників там уже не було»*⁵⁹⁶, – зазначає тодішній керівник медичної служби міста Михайло Андріанов.

595
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

596
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

597
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

598
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

599
Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

600
Там само.

Зі всіх працівників пологового відділення, яке перенесли до новоствореного госпіталю, на робочому місці залишалася тільки одна лікарка акушер-гінеколог Олена Шевченко й декілька акушерок із санітарками.

Вагітні жінки в місті не встигли покинути Слов'янськ через облогу, постійні обстріли, поганий зв'язок і відсутність транспорту⁵⁹⁷. В окремих випадках вони зверталися до інших лікарень на околицях Слов'янська, але там отримували відмову в допомозі при пологах⁵⁹⁸. Деякі перебували на відносно ранніх термінах, а в деяких починалися передчасні пологи. Із шести таких випадків було два: дітки народилися недоношеними з вагою до двох кілограмів. *«Були пологи у 32, 35 тижнів. І хочу сказати, що діти, які народжувалися, були маленькі, недоношені, але вони жили. Вони ніби відчували ту ситуацію, що їм ніхто не допоможе. У нас не було кювезів [пристрій з автоматичним поданням кисню та підтриманням температури для новонароджених, – ред.]. У пологовий не було доступу»*⁵⁹⁹, – пригадує пані Шевченко.

Лікарів-неонатологів теж не було. Дихальні шляхи очищували звичайними стерильними грушами. Немовлят загортали в одноразові пелюшки, щоб зберегти тепловий ланцюг. Народжували жінки в операційній, перев'язувальній або в окремій палаті, де стояли гінекологічні крісла, які заздалегідь перенесли з пологового відділення⁶⁰⁰.

Одного разу жінка приїхала з повним відкриттям шийки матки, і пологи довелося приймати черговому хірургу Олександру Кущу⁶⁰¹.

Породіллі довго не затримувалися. Їх із малюками старалися евакуювати до Краматорська чи інших сусідніх лікарень у перші ж дні⁶⁰².

До госпіталю надходили жінки з іншими гінекологічними проблемами. Олені Шевченко довелося зробити за той період до 10 операцій. Деякі жінки приходили на жіночу консультацію й до госпіталю, хоча таких було загалом не більше двадцяти, як зазначає гінеколог. Після звільнення міста невідкладні гінекологічні послуги медики продовжували надавати в хірургічному відділенні № 1 аж до осені, поки не відремонтували пологовий будинок.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКУВАЛЬНИМИ ЗАСОБАМИ

В окупованому Слов'янську поступово закривалися аптеки. Ті поодинокі, які все-таки працювали, не мали належного асортименту. Щоб завезти ліки, наприклад, із Краматорська, що на відстані 14 кілометрів, треба було подолати відстань не менше 50 кілометрів різними шляхами, оминаючи блокпости⁶⁰³.

У квітні та на початку травня недостачі в медикаментах не було⁶⁰⁴. Проте поступово почав виникати дефіцит у зв'язку з великою кількістю поранених унаслідок обстрілів. У червні з'явилася гостра необхідність в антибіотиках, кровоспинних, знеболювальних, перев'язувальних, шовних матеріалах та інших медикаментах⁶⁰⁵.

Жителі Слов'янська почали зносити до лікарень те, що мали вдома, щоб допомагати нужденним. Медики, громадські та благодійні організації з Дружківки, Краматорська, Донецька та інших міст і країн, а також Міжнародний Червоний Хрест надсилали гуманітарну допомогу. Бойовики практично всі вантажі перехоплювали, тому цивільним лікарям і пацієнтам мало що діставалося⁶⁰⁶.

Після ведення перемовин і висування вимог до бойовиків керівництво міської клінічної лікарні в особі Андріянова та Глуценка домоглося, щоб ті ділилися медичними засобами і з ними. Це допомогло забезпечити роботу медиків у госпіталі на базі хірургічного відділення № 1 усім необхідним. Інструментарій та

601

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

602

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

603

Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

604

ВИДЕО. В больницу им. Ленина города Славянска необходимы перевязочные материалы, обезболивающие средства и другие медикаменты, Славянск Деловой, 05.05.2014, <http://bit.ly/2lXrP7u>.

605

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

606

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

апаратура в наявності залишалися з доокупаційного часу. Стерилізація відбувалася в конвеєрному режимі⁶⁰⁷.

Проте інші лікарні, які теж функціонували, допомоги від бойовиків так і не дочекалися. *«Із “повстанцями” я і радий був би домовитися, але мені ніхто нічого не давав, хоч у них був запас медикаментів. Раз ми не лікували їхніх військових, а тільки цивільне населення, нам відмовилися виділяти ліки»*⁶⁰⁸, – зазначає хірург Олександр Возовик із залізничної лікарні.

Бойовики допомагали тим закладам, де локалізувалися їхні госпіталі. Пан Возовик самостійно через знайомих з інших областей шукав допомогу⁶⁰⁹.

Були проблеми з наявністю та зберіганням інсулінів для хворих на цукровий діабет. А що в червні не було електрики й не працювали холодильники, то інсуліни зберігали в амбулаторії у Святогірську, звідти їх доставляли до окупованого Слов'янська⁶¹⁰.

Станція переливання крові не працювала. Якщо на початку обстрілів у травні донорської крові було достатньо, то вже в червні її катастрофічно не вистачало. У місті не було електроенергії, а відповідно, і можливості зберігати кров⁶¹¹.

Наркотичні засоби в травні ще доставляли до окупованого міста з Харкова.

Очільниця відділу охорони здоров'я міста Олена Джим розповідає:

“ Ми мали договір із харківською фірмою. Вони приїхали до блокпоста з охороною, бо наркотики розвозять з охороною. Їх до землі кинули обличчям, забрали зброю. Привели у відділ міліції у Слов'янську. Великих зусиль усім вартувало, щоб узагалі визволити тих людей⁶¹².

Після цього випадку, звичайно, будь-які доставки припинилися.

У лікарнях використовували всі наявні наркотики для операцій та знеболення, а також забрали запаси пологового будинку, який на той час не працював. Про забезпечення та розподіл медикаментів турбувалася й головна медична сестра центральної клінічної лікарні Ніна Чуйко, яка до останнього залишалася на своєму пості⁶¹³.

Після втечі з міста бойовики залишили у своїх складах стільки медикаментів, що довелося запрошувати провізорів, щоб усе посортувати та розподілити. Напередодні відступу бійці НЗФ запропонували лікарям із міської клінічної лікарні взяти те, що їм потрібно⁶¹⁴.

607

Інтерв'ю С-47, С-48 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-50, С-51 від 27.02.2019.

608

Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

609

Там само.

610

Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018;
Петряева: «В Донбасі медикам
приходиться прятатися під
машинами скорой допомоги и жить
без зарплат», Сегодня, 16.06.2014,
<http://bit.ly/2IUxMa>.

611

ВИДЕО. В больницу им. Ленина
города Славянска необходимы
перевязочные материалы,
обезболивающие средства и другие
медикаменты, Славянск Деловой,
05.05.2014, <http://bit.ly/2LxrP7u>.

612

Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

613

Інтерв'ю С-50, С-51 від 27.02.2019.

614

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019;
Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

МІЖ ЖИТТЯМ І ВИЖИВАННЯМ

Крім медикаментів, для порятунку життів не менш важливими є й засоби комунікації – зв'язок, електрика, вода. Уже на початку червня в окупованому Слов'янську всього цього не було. Перебої з мобільним зв'язком з'явилися ще в травні. Згодом, щоб додзвонитися, треба було або шукати окрему локацію, або змінювати операторів, або телефонувати із самого ранку. Постраждали не мали можливості зв'язатися зі швидкою допомогою. Коли працювали стаціонарні телефони, медиків викликали за номером 103. Пізніше й ця лінія не функціонувала. Лікарі не мали контакту з іншими медичними закладами й не могли домовитися про госпіталізацію хворих. Люди їхали навмання з виписаними скеруваннями.

Через відсутність електрики не було, де заряджати мобільні телефони. Холодильники не працювали, псувалася їжа. Світла в лікарні не було. Крізь закриті мішками з піском вікна денне освітлення не пробивалося. Упродовж червня в госпіталі міської клінічної лікарні працювало одночасно три генератори – по одному для двох операційних і ще один для рентгенкабінету. Пальне для цього забезпечували бойовики⁶¹⁵.

Залізнична лікарня знаходилася поряд із вокзалом. Там зберігалося резервне електричне постачання від залізниці. У сусідньому дворі також була криниця, з якої насосом перекачували воду до лікарні⁶¹⁶.

Натомість міська клінічна лікарня потерпала через відсутність води⁶¹⁷. Спочатку збирали дощову та користувалися нею⁶¹⁸, а згодом приносили із сусідніх будинків, де були криниці. Митися ходили у водойми поряд із лікарнею. Занадто брудний хірургічний одяг просто викидали⁶¹⁹. Після невдалої спроби пробурити свердловину в лікарняному дворі, із працівниками міськводоканалу налагодили регулярну доставку води машиною⁶²⁰. *«Більша проблема була воду нагріти. Використовували примітивні примуси, газові балони й навіть на вогнищі у відрах гріли. Звичка вже сформувалася: вранці відро води закип'ятили – і вся чергова зміна йшла з кухлями по окріп. Пили чай, каву»*⁶²¹, – пригадує Анатолій Варіченко.

Під час окупації лікарі не отримували зарплати й жили на власні заощадження⁶²². Можливості готувати та зберігати їжу не було, магазини не працювали. Був період, коли людям доводилося голодувати⁶²³.

Ті пацієнти, що залишалися у відділенні, особливого харчування не потребували, бо були після операцій. Бойовики їжу мали та готували її для себе. Після перемовин і вимог керівництва лікарні вони почали забезпечувати їжею цивільних медиків і хворих⁶²⁴.

615

Інтерв'ю С-47, С-48 від 26.02.2019;

Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019;

Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

616

Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

617

В Славянске осложнилась эпидситуация, в ряде городов Донецкой области проблемы с водой – СНБО, Сегодня, 17.06.2014, <http://bit.ly/2koX7gu>.

618

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

619

Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

620

Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

621

Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

622

Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019;
Петряева: «В Донбассе медикам приходится прятаться под машинами скорой помощи и жить без зарплат», Сегодня, 16.06.2014, <http://bit.ly/2lUsxMa>.

623

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019;

Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

624

Інтерв'ю С-47, С-48 від 26.02.2019;

Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

ШВИДКА ДОПОМОГА

Керівництву госпіталю на базі хірургічного відділення № 1 міської клінічної лікарні довелося забезпечувати евакуацію. Хворим надавали першу спеціалізовану медичну допомогу – оперували, зупиняли кровотечі, робили перев'язки. Коли стан стабілізувався, рідним рекомендували на четвертий чи п'ятий день їхати до інших міст – Краматорська, Донецька, Миколаївки, Артемівська, Ізюма, Харкова та інших. Транспорт пацієнти мали шукати самостійно⁶²⁵. *«У нас у відділенні на той час лежало максимум 20–25 осіб. Другий поверх майже не був зайнятий. Евакуація була налагоджена. Якби цього не було, то через 2–3 дні ми задихнулися б тут»*⁶²⁶, – пригадує Аркадій Глущенко.

Згодом транспорт у місті припинив працювати. Приватних авто майже не було, у тому числі через брак пального. Поранених бійців НЗФ і цивільних часто доставляли до лікарні самі бойовики⁶²⁷. Іноді привозили рідні або знайомі, або карети швидкої медичної допомоги, яких залишалося дедалі менше. *«Спочатку швидка доставляла хворих. У перші місяці, коли були масові надходження. А в останній час я вже їх не бачив»*⁶²⁸, – говорить Анатолій Варіченко.

Швидка медична допомога продовжувала функціонувати в окупованому Слов'янську. Там працювали ті, хто не виїхав. Вони приймали виклики, поки був телефонний зв'язок, виїжджали не тільки до поранених, але й до інших хворих⁶²⁹.

Карети швидкої допомоги також ставали об'єктом для нападу. Зі слів очільниці управління охорони здоров'я області Олени Петряєвої, станом на 16 червня невідомі обстріляли кілька машин швидкої допомоги у Слов'янську; авто залишилися в робочому стані⁶³⁰.

Із дев'яти бригад швидкої під кінець окупації працювало лише дві. Головний лікар станції швидкої медичної допомоги м. Слов'янська Валерій Зуйко також залишався на робочому місці, незважаючи на проблеми зі здоров'ям та постійні обстріли:

“ У штатному розкладі у нас була та ж сама кількість людей, як і до воєнних дій. Інше питання, скільки людей працювали в таких складних умовах, коли доводилося їздити під обстрілами. Звичайно, що чим далі, тим менше. На початку це одна кількість, через місяць-два-три – менше й менше. Працювати було складно⁶³¹.

625

Інтерв'ю 2, м. Слов'янськ Донецької обл., 26.02.2019; Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018; Інтерв'ю с главным врачом славянской гор. больницы им. Ленина, YouTube: Деловой Славянск, 05.06.2014, <http://bit.ly/2lxD5kg>.

626

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

627

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019; Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

628

Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

629

Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

630

Петряева: «В Донбассе медикам приходится прятаться под машинами скорой помощи и жить без зарплат», Сегодня, 16.06.2014, <http://bit.ly/2lUxMa>.

631

Інтерв'ю С-57 від 13.12.2018.

Бойовики «націоналізували» автомобілі швидкої допомоги для власних потреб. Бувало, що через погрози вони змушували водіїв швидких їхати з ними⁶³². Так їм було зручніше пересуватися містом, возити своїх поранених або переховуватися від українських військових. Авто викрадали і з інших медичних закладів. *«Машин лікарняних багато позабирали в нас. В основному "Ниви" і УАЗи. Те, що проходить нормально. Нам залишилася тільки одна машина»*⁶³³, – описує Аркадій Глущенко.

Коли бойовики покидали Слов'янськ, вони викрали й санітарні машини⁶³⁴. *«Збили автоматами замки з гаражів і забрали "Ниви" – 8 штук, які були призначені для сімейних амбулаторій. А також три нові машини швидкої допомоги, які ми тільки отримали»*⁶³⁵, – розповідає пані Джим.

Варто сказати, що пальне для швидких забезпечували саме бойовики⁶³⁶. В інших випадках для дозаправки доводилося перетинати блокпости та їхати до Краматорська⁶³⁷.

Евакуацію хворих ускладнював перетин блокпостів. Як правило, карети швидкої допомоги пропускали по обидва боки лінії розмежування. Бували випадки, коли машини завертали через обстріли або доводилося довго чекати на пункті перетину, чи добиратися об'їзними шляхами⁶³⁸. Одного разу чоловіка з пораненням стегнової артерії везли до судинного хірурга в Донецьк, бо вузькопрофільні спеціалісти до окупованого Слов'янська їхати відмовлялися. Замість однієї чи двох годин поїздка розтягнулася майже на вісім. Ногу пацієнтові довелося ампутувати⁶³⁹. В іншому схожому випадку людині вдалося допомогти: врятували колеги, які прийняли пораненого по інший бік блокпоста й довезли до краматорської лікарні, де постраждалого вже очікував судинний хірург⁶⁴⁰.

Із дитячої міської лікарні 5 червня евакуювали восьмимісячного хлопчика, який перебував на штучній вентиляції легень⁶⁴¹. Володимир Буря, завідувач відділенням дитячої реанімації, пригадує:

“ Із Донецька надали машину швидкої допомоги з апаратом штучної вентиляції легень. Ми дитину транспортували через блокпости. Пропускали однаково добре обидві сторони. Їхати довелося об'їзними дорогами та через поля. Дитина, за бажанням батьків, була евакуйована у Ростов у Росію. Якби вона залишилася тоді у Слов'янську, то не вижила б через часті перебої з електрикою⁶⁴².

632

Ужасы военного Славянска глазами врачей: месиво вместо людей и мозги террористов, Дєро.ua, 13.11.2014, <http://bit.ly/2kdSaXU>.

633

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

634

Україна: повстанці перешкоджають нормальній роботі медичних служб, Human Rights Watch, 07.08.2014, <http://bit.ly/2lWoXkN>.

635

Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

636

Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

637

В Славянське «скорые» остались без топлива, а медики не получают зарплату, Сегодня, 10.06.2014, <http://bit.ly/2jVGPLM>.

638

Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019;
Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

639

Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

640

Інтерв'ю С-49 від 14.12.2018.

641

Российские журналисты, работающие в Славянске, не дали эвакуировать 8-месячного мальчика со страшным диагнозом: он нужен пропаганде, Цензор.нет, 04.06.2014, <http://bit.ly/2INGTOC>; Тяжелобольного малыша из Славянска доставили в ростовскую больницу, 161.ru, 06.06.2014, <http://bit.ly/2kbrGGt>.

642

Інтерв'ю С-56 від 14.12.2018.

«МИ ПЕРЕЖИЛИ ТАКЕ, ЩО ЛЮДИ В КІНО ДИВЛЯТЬСЯ»

«Тут залишалися професіонали, фанати своєї справи»⁶⁴³, – схвально описує медиків Михайло Буйновський. Напевно, це найточніша оцінка – що ще можна додати про роботу тих, хто щодня під обстрілами рятував життя інших. Сьогодні, коли лікарі та медсестри розповідають свої історії про сотні збережених життів, вони зазначають, що не могли не рятувати й бойовиків.

643
Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

644
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

645
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

646
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

647
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

648
В Славянське не хватаєт хирургов,
6262.com.ua, 03.10.2014,
<http://bit.ly/2kf26Ar>.

649
«ДОНБАС» привітав лікарів
Слов'янська (фото), Громадська
спілка «Донбас», 19.06.2015,
<http://bit.ly/2lQLv6c>.

650
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019;
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

651
Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

«Я не відчував фізичного страху. Лише переживав, щоб мені потім не було соромно дивитися людям в очі. Через це мав внутрішнє напруження»⁶⁴⁴, – розповідає Михайло Андріанов.

«Мені було однаково, кому надавати допомогу. Ми зробили так, як мав би зробити будь-який медичний працівник, якщо він дійсно медик за покликанням. Ми пережили таке, що люди в кіно дивляться. Бажаю, щоб ніхто й ніколи цього не відчув»⁶⁴⁵, – відзначає Олена Вінтоняк.

Уже після окупації медиків Слов'янська навчали різні експерти з-за кордону та України. На прифронтових територіях з'явилися стаціонарні та пересувні госпіталі, де лікарі мали повноцінне екіпірування та всі необхідні засоби. На їхній базі проводили майстер-класи⁶⁴⁶.

«Вони екіпіровані. А ми працювали так, як у мирному житті. Та сама лікарня, ті самі лікарі, тільки пацієнти – поранені. Досвіду лікування мінно-вибухової травми ми геть не мали. Там свої нюанси є. У нас досвід з'являвся в процесі роботи»⁶⁴⁷, – каже Анатолій Варіченко.

Дехто з медиків отримав нагороди: Аркадія Глущенко удостоїли звання «Заслужений лікар України», хірурги Сергієві Кушу вручили орден «За заслуги» III ступеня⁶⁴⁸. Правда, нагороди віддали тільки через рік після присвоєння⁶⁴⁹. Декому видали грамоти, а дехто і взагалі нічого не отримав. Зарплати виплатили в липні 2014 року за місяці окупації однаково всім: і тим, хто працював, і тим, хто поїхав. Декому додатково виплатили «пів ставки» за надмірні години роботи⁶⁵⁰.

«Не хотілося якихось особливих нагород. Душевне щире слово й розуміння, що тебе цінують, – більше за всі подяки. Це мотивує, каже, що ти не даремно прожив той час»⁶⁵¹, – запевняє Олена Шевченко.

Рівень медицини та статус медичного працівника треба підвищувати, вважає Аркадій Глущенко. У лікарнях має бути сучасне

обладнання, зручні умови, доступні медикаменти. *«Якщо нічого не вкладати, то відповідне й отримуємо. Не може досвідчена операційна медсестра отримувати зарплату трохи вищу, ніж санітарка. А лікар-початківець – як медична сестра. Це не відповідає статусам»*⁶⁵², – справедливо обурюється Глущенко.

Наприкінці кожного інтерв'ю респондентів запитували, чому вони все-таки залишилися в окупованому місті і продовжували працювати? Медики відповідали просто, без пафосу чи перебільшень: не хотіли полишати стареньких батьків чи навіть сусідів, які були неспроможні пересуватися; своє житло, аби його не пограбували мародери; улюблених тварин, яких не було можливості вивезти громадським транспортом. Дехто мав надію, що все минеться відносно швидко. Утім, кожен відчував і особистий обов'язок – як можна полишити людей в умовах війни?

*«Якби я зробив так само, як інші, – пішов, поїхав, то хто надавав би допомогу, організовував, якщо вже майже нікого не було на той час?»*⁶⁵³, – Михайло Андріанов.

*«Я працював. Залишити роботу... Була надія, що це не надовго і швидко закінчиться»*⁶⁵⁴, – Анатолій Варіченко.

*«Як потім людям в очі дивитися? Хто допомагав би пораненим?»*⁶⁵⁵, – Аркадій Глущенко.

*«Ну, хтось же повинен залишатися. А як? А хто повинен?»*⁶⁵⁶, – Михайло Буйновський.

*«Я не поїхала, бо звикла до своєї роботи й бачила, хто залишався. І з лікарів, і з сестер. Я ж операційна сестра. Якщо без палатної сестри це можна обійтися, то без операційної – ні»*⁶⁵⁷, – Олена Вінтоняк.

*«Ми розуміли, що можуть убити, але тоді це так не сприймалося. Треба працювати, значить треба»*⁶⁵⁸, – Олександр Возовик.

Олена Шевченко:

“ На початку взагалі не думала, що саме цим усе закінчиться. А потім не бачила сенсу. Куди ти виїжджаєш? Виїжджаєш у нікуди. Хто міг, той допомагав. Потім я, звичайно, усвідомила, що просто могло закінчитися життя. Ми не хочемо здаватися кращими, ніж є. Ми звичайні люди. У той час ми робили свою роботу»⁶⁵⁹.

Усі ці та інші медики говорять прості речі, але від цього не зменшується їхній героїзм. В умовах повної невизначеності вони не зрадили клятві Гіппократа та під кулями боролися за кожне життя.

652
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

653
Інтерв'ю С-51 від 27.02.2019.

654
Інтерв'ю С-50 від 27.02.2019.

655
Інтерв'ю С-47 від 26.02.2019.

656
Інтерв'ю С-52 від 27.02.2019.

657
Інтерв'ю С-48 від 26.02.2019.

658
Інтерв'ю С-55 від 24.07.2018.

659
Інтерв'ю С-54 від 27.02.2019.

Хлопчик заряджає ноутбук
у центрі Слов'янська, де є електроенергія.
Фото Баштового Андрія, 19.07.2014

ВТРАЧЕНЕ ДИТИНСТВО

ГАННА КУРОВСЬКА

Східноукраїнський центр громадських ініціатив

10

У ситуації збройного конфлікту та політичного насильства діти⁶⁶⁰ та молодь (передусім це стосується неповнолітніх)⁶⁶¹ стають однією з найвразливіших категорій населення. Вони втрачають доступ до якісної освіти й ризикують втратити зв'язок із батьками. Їх можуть рекрутувати у збройні формування або залучати до примусової праці. Згідно з дослідженням Центру психологічного здоров'я та психосоціального супроводу, 86 % опитаних школярів Донецчини та Луганщини на власні очі бачили військові транспортні засоби, 43 % спостерігали стрілянину, стільки ж – зазнавали особистої погрози чи знають про погрози родичам. 25 % респондентів відзначили високий рівень пост-травматичного стресу⁶⁶². Діти мають підвищену психоемоційну сприйнятливність – вони особливо гостро переживають обстріли, відсутність доступу до питної води та медичних послуг, нестачу харчів і застосування насильства. Також досить часто саме діти стають жертвами мінування. Пережите й побачене насильство може мати наслідки у вигляді тривалого стресу, а також ставати потенційним чинником для розвитку асоціальної поведінки⁶⁶³. Бойові дії та окупація Слов'янська сформували особистості молодих людей, про яких ідеться в розділі, у свій химерний спосіб: когось травмували, когось навчили співчувати, а хтось – змінив життєві пріоритети.

ТРИ МІСЯЦІ ПЕКЛА

Школярі здобувають середню освіту в 22 загальноосвітніх навчальних закладах Слов'янська. У місті також є шість вищих навчальних закладів: Донбаський державний педагогічний університет та п'ять коледжів і технікумів. Крім того, діють чотири заклади професійної освіти⁶⁶⁴. У сфері позашкільної освіти функціонують комунальні заклади «Центр дитячої та юнацької твор-

660

Імена героїв, згаданих у розділі, змінено.

661

Стандартом розмежування дитинства й дорослості в Конвенції ООН про права дитини та законодавстві України є 18-річний вік. За низкою чинників із цього вікового діапазону виділяють підлітковий вік (10–19 років) та молодість (15–24 років). У цьому розділі використовуються саме такі визначення вікових діапазонів.

662

Дослідження з психосоціального стресу та емоційного здоров'я серед дітей шкільного віку, Центр психологічного здоров'я та психосоціального супроводу (НаУКМА), <http://bit.ly/2LP5qxp>.

663

War and children: a reference handbook, Kendra E. Dupuy and Krijn Peters, 2009, <http://bit.ly/2ZJcz7m>.

664

Згідно з даними ЄДБО та ІСУО <https://dn.isuo.org>.

665
На восстановление школ и роддома
Славянска потратят 800 тыс. грн.
112.ua, 07.08.2014,
<http://bit.ly/2XK50Vi>.

666
В результате взрыва повреждена
крыша школы № 13 в Славянске –
соцсети, Сегодня, 24.05.2014,
<http://bit.ly/2Jv5ocx>.

667
Фотофакт: после артобстрела
Славянска в стене детсада
появилась метровая дыра, Вгороде,
02.06.2014, <http://bit.ly/2Sa1nN8>.

668
В Славянске обстреляли детский
дом, Корреспондент.net, 20.05.2014,
<http://bit.ly/2Y0v5tt>.

669
Ситуация в Славянске: детский
дом «Тополек» 14 июля 2014,
Громадське ТБ Донбасу, 14.07.2014,
<http://bit.ly/2S6d0EQ>.

670
Детский дом для детей «Тополек»,
г. Славянск. Последствия обстрелов,
Громадське ТБ Донбасу, 22.09.2014,
<http://bit.ly/2Y29fpi>.

671
Інтерв'ю С-58 від 01.11.2018.

672
Інтерв'ю С-11 від 01.11.2018.

673
Інтерв'ю С-59 від 12.12.2018.

674
Інтерв'ю С-60 від 08.11.2018.

675
Інтерв'ю С-61 від 14.12.2018.

чості» та «Станція юних техніків», дві дитячо-юнацькі спортивні школи, а також низка філій обласних спортивних шкіл, мережа бібліотек.

Навчальні заклади Слов'янська неодноразово потерпали від обстрілів. За даними ЗМІ, зазнали руйнувань школи № 4, № 9⁶⁶⁵, № 13⁶⁶⁶, № 16, школа-інтернат, а також гуртожиток місцевого університету. Снаряди влучали і в дитячу лікарню, дитячі садочки⁶⁶⁷, приміщення дитячого будинку «Вітрила надії», що належить протестантській спільноті «Добра звістка»⁶⁶⁸. У ЗМІ також є згадки, що від обстрілів постраждав дитячий будинок № 2 «Тополёк»⁶⁶⁹. На час обстрілів дітей евакуювали із цих закладів⁶⁷⁰. Подекуди у приміщеннях шкіл бойовики організовували «штаби»: певний час озброєні бойовики «ДНР» базувались у приміщенні школи № 4⁶⁷¹.

Під час обстрілів у місті не працювали школи та дитячі садочки, хоча навчальний процес тривав фактично до кінця навчального року⁶⁷². За словами очевидців, часом відстань від блокпостів до шкіл сягала 120–200 метрів – проводити навчання було небезпечно, тож частина родин не відпускала дітей до школи⁶⁷³. Проте в деяких технікумах і вишах навчання продовжувалося навіть у період бойових дій. «У нас із вікна було видно, як стріляли по кварталах»⁶⁷⁴, – пригадує викладачка одного з технікумів Слов'янська. Навчання в педагогічному університеті тривало в середині квітня й у травні, коли деякі шляхи до навчального закладу вже перекрили барикадами. «Тоді було дуже незрозуміло, що відбувається, але університет не закрили, ми ходили на пари. На другий день почали будувати барикади, діставатися не було можливості»⁶⁷⁵, – згадує тодішня студентка університету.

Малюнок, зроблений дітьми
під час окупації міста.
Джерело: tsn.ua

Евакуація дітей зі Слов'янська.
Джерело: профіль @Sloviansk
у Twitter, <https://bit.ly/2Vvw5iK>

Під час активних бойових дій частина дітей покинула місто разом із родинами, деяких батьки відправили до дитячих таборів і санаторіїв. Евакуація дітей із міста відбувалася в період посилення воєнних дій: 25 травня та впродовж 28–30 травня 2014 року. За кошти обласного бюджету дітей розміщували в санаторіях курортного містечка Святогірська, на північ від Слов'янська⁶⁷⁶. Діти з міста також їздили до оздоровчих баз Харківської, Дніпропетровської та Одеської областей⁶⁷⁷. Донецька обласна державна адміністрація взимку 2015 року відвідувала, що за період оздоровчого сезону на різних базах відпочинку побувало 1 054 дитини зі Слов'янська⁶⁷⁸.

У той самий час 165–200 дітей автобусами евакуювали на територію окупованого Російською Федерацією Криму⁶⁷⁹. За повідомленнями ЗМІ, організацією вивезення дітей до Криму займалися секретар Комуністичної партії Слов'янська Анатолій Хмельовий та організація «Матері України» на чолі з Галиною Запорожченко⁶⁸⁰. Молодь мали розмістити в одному з найвідоміших таборів України «Артек». Проте в інтерв'ю виданню «Факти» батьки дітей, яких мали вивезти в «Артек» 25 та 29 травня, повідомили, що умови та маршрути евакуації значно відрізнялися від обіцяних. За час поїздки школярі знаходилися в інших таборах під Севастополем, Форосом та в Бахчисарайському районі⁶⁸¹. За словами місцевих мешканців, повернути їх до міста було проблематично внаслідок закриття кордону з окупованим Кримом⁶⁸².

Деякі діти все ж залишалися в місті. Вони стали свідками насильства та жертв, проводили години в бомбосховищах (ча-

676

600 детей из Славянска и Краматорска отправили в Святогорск и Одессу, Сегодня, 30.05.2014, <http://bit.ly/32iwpHD>.

677

Отчет об эвакуации детей Славянска на оздоровление, Slavgorod.com.ua, 05.11.2014, <http://bit.ly/2Z7GCbY>.

678

Родители детей, отправленных из Славянска в Крым: «Мы чуть не посидели, гадая, где они и что с ними», Факты, 07.06.2014, <http://bit.ly/2XZET6X>.

679

В «Артеке» заявили о прибытии первой партии детей из Донбасса, vesti-ukr.com, 30.05.2014, <http://bit.ly/2S7ziN5>.

680

Кровавый салют Порошенко, Московский комсомолец № 111, 2014, <http://bit.ly/2TVmaoN>.

681

Родители детей, отправленных из Славянска в Крым: «Мы чуть не посидели, гадая, где они и что с ними», Факты, 07.06.2014, <http://bit.ly/2XZET6X>.

682

Інтерв'ю С-7 від 13.12.2018.

стіше – у непристосованих для перебування людей підвалах) і пережили нестачу побутових благ. Війна закарбувалась у їхніх спогадах обстрілами, пораненнями та відчуттям страху:

“ Я пережила сильний страх. Моя мама теж сильно переживала, бо в один момент я вдарилася: у мене отут був сильний удар, а дядько порізався – уламок прилетів. Нас накривали і заводили в підвал під уламками. Коли ми вийшли – прилетіла міна. Дах почав горіти, загорівся будинок⁶⁸³.

Марина, якій на момент подій було 13 років, розповідає, що мешкала в мікрорайоні Хімік. Від мікрорайону Семенівка, що був ущент знищений внаслідок обстрілів, Хімік відділяла лише лісосуфта. Будинки на околиці масиву неодноразово обстрілювали – одного разу там загинула вагітна жінка, яка під час вибухів була на балконі. «Вона померла, коли їхала в лікарню, у швидкій. І після цього я зрозуміла, що Хімік дуже небезпечний, тому що поруч із Семенівкою»⁶⁸⁴, – пригадує дівчина.

683
Інтерв'ю С-62 від 24.01.2019.

684
Інтерв'ю С-63 від 24.01.2019.

685
Там само.

Сім'я дівчини згодом переїхала на масив Артема, який видавався їй безпечнішим. Декілька днів потому обстріли почалися й там: «Почали бомбити сусідню зупинку, і ми розуміли, що у нас трясуться вікна. Через це було дуже страшно. І тому на наступний день ми виїхали в село»⁶⁸⁵.

У СВІТІ ДОРОСЛИХ

Діти запам'ятали бурхливе розгортання політичного протистояння, військові дії та акти насильства по-різному. Ті, хто у 2014 році навчався в початкових класах, вважають точкою відліку конфлікту початок обстрілів міста. Натомість діти середнього та старшого шкільного віку розпочали з політичного протистояння – з подій на київському Майдані або з проросійських виступів у лютому-березні 2014 року.

Для Андрія, студента Слов'янського енергобудівного технікуму, усе почалося на занятті з фізики. Він почув, як однокласники обговорювали проросійський мітинг.

“ Деякі з наших однокласників пішли на цей мітинг, який був на площі, під час навчання. І вони не могли звідти піти – почалася якась штурханина. Учителі налякалися, бо вони несуть відповідальність за них під час навчального процесу. Потім вони якось повернулися: сказали, що там захопили відділення тодішньої мілі-

ції, у міській раді теж захопили та встановили щось типу як республіку. Коли я вже вийшов із навчального закладу, там з'явилися барикади, на площі були якісь невідомі люди з автоматами⁶⁸⁶.

Для Євгена, на той момент учня сьомого класу, період турбулентності й невизначеності почався ще наприкінці 2013 року.

“ *Перелом у сім'ї, проблеми в мого батька з бізнесом... Тобто через дефолт, курс долара – усе це вплинуло на фінансову стабільність сім'ї. Це вплинуло й на моє життя: менше дорогих подарунків, образно кажучи. Осмислення всього цього прийшло від часів Майдану: коли вийшли перші студенти, коли їх побили 30 листопада⁶⁸⁷.*

Протистояння змусило підлітків регулярно стежити за новинами. Марина не могла повірити у стрімкий розвиток подій: «Відразу всі люди в місті почали дивитися новини. І ми стежили за кожною хвилиною, як розвиватимуться події. Мене це шокувало, це було щось неймовірне. Я не думала, що це переросте в щось більше»⁶⁸⁸, – розповідає Марина.

Головним джерелом інформації для значної частини молоді Слов'янська стали соціальні мережі, а саме «ВКонтакте». На думку Євгена, політична «наелектризованість» у спільноті міста зберігалася й у середовищі школярів та студентів:

“ *Однолітки ділилися на дві частини й постійно виводили один одного на конфлікти: «Ось моя позиція, ось я правий, а ти не правий». І навпаки. Були постійні конфлікти. Здебільшого ті, хто розумів тебе, – були за тебе, а ті, хто не розумів, – були проти. Два табори було: «майдан» і «антимайдан», такий ось дитячий⁶⁸⁹.*

Роль навчальних закладів у формуванні поглядів дітей на події 2014 року була неоднозначною. З одного боку, маємо згадки про намагання освітян відсторонитися від оціночних суджень: «Викладачі дотримувалися нейтралітету. Вони відверто про то не говорили. Вони ту тему не підтримували, і суто про навчання у нас були дискусії. Тобто в технікумі ця тема не підіймалась ніяким чином»⁶⁹⁰, – пригадує Андрій.

Водночас мешканці міста розповіли і про політичні заклики, що лунали до дітей із боку вчителів та адміністрації загальноосвітніх навчальних закладів. Зокрема, відомо про участь працівників деяких місцевих шкіл у політичних подіях: «Ларіна, яка була заступником директора в дванадцятій школі, організувала

686
Інтерв'ю С-64 від 24.01.2019.

687
Інтерв'ю С-65 від 24.01.2019.

688
Інтерв'ю С-63 від 24.01.2019.

689
Інтерв'ю С-65 від 24.01.2019.

690
Інтерв'ю С-64 від 24.01.2019.

теж ці мітинги. Це до окупації Слов'янська було. Я думаю, що через таких людей усе-таки був тиск»⁶⁹¹.

Одного з учителів школи № 10 у травні 2014 року засудили до 5 років ув'язнення з випробувальним терміном у два роки за статтю «Фінансування дій, вчинених із метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади»⁶⁹², а у 2017 році під натиском місцевих громадських активістів звільнили з роботи⁶⁹³. На території садиби «Вілла Марія», місцевої пам'ятки архітектури, розміщувався позашкільний військово-патріотичний козацький клуб «Русский стиль» під егідою УПЦ МП. Учасники клубу повідомляють, що перед початком сутичок у місті до цього клубу надходили агітаційні матеріали проросійського спрямування, зокрема фільми, до перегляду яких після тренувань залучали й неповнолітніх⁶⁹⁴.

Частина молоді долучилася до масових акцій, що розгортались у місті. За словами місцевих мешканців, молодих людей можна було зустріти як на проросійських, так і на проукраїнських зібраннях. Поліну, яка на момент подій навчалась у Києві, обурювало проведення антиукраїнських акцій у місті:

“ У мене були канікули, і я приїхала в Слов'янськ. Мене і моїх друзів це почало обурювати. Поки нічого не відбувалося, нам було все пофіг. Коли відбувся якийсь конфлікт, якісь люди... нас почало це обурювати. І ми такі: «Давайте підемо на цей мітинг, теж скажемо! Що це за люди, чому вони говорять, що вони там проти?»⁶⁹⁵.

Поліна пригадує, що на мітингах у центрі міста були присутні й неповнолітні: «У мене була сестра, якій на той момент було 16 років. І вона така теж: “О!” Ну, наші мами спілкувалися, якось через батьків вона дізналася, що ми хочемо піти. Сестра така: “Я теж хочу піти, мене це обурює”»⁶⁹⁶.

⁶⁹¹ Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

⁶⁹² Кримінальний кодекс України, ст. 110 (ч. 2).

⁶⁹³ В Славянське суд не дозволив преподавать осужденному за сепаратизм учителю, Новости Донбасса, 23.11.2017, <http://bit.ly/2S8r2pD>.

⁶⁹⁴ Інтерв'ю 2, м. Слов'янськ Донецької обл., 24.06.2016.

⁶⁹⁵ Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

⁶⁹⁶ Там само.

У ПОЛОНІ ВІЙНИ

Під час окупації міста бойовики багаторазово вчиняли насилля над цивільними жителями з проукраїнською позицією. Винятком не стали й неповнолітні. Студент технікуму, що напередодні захоплення міста був активним учасником проукраїнських акцій, не приховував своїєї незгоди з режимом, що встановився в місті. Аж потім він дізнався, що місцева влада зарахувала його до лав «Правого сектора»:

“ І вони приходили потім додому. Дорослі чоловіки в камуфляжі ходили й опитували моїх знайомих про мене: де я мешкаю, що я говорю, взагалі про мене щось питали. Телефонували знайомі деякі, говорили. Потім мене хотіли розстріляти. Так, додому приходили з автоматами, як мені казали. Я переховувався в цей період у бабусі. Казали, що мене треба стрілять, що я «Правий сектор», якийсь там наводчик, і ще щось... що «бандера»⁶⁹⁷.

Мешканці Слов'янська під час інтерв'ю також розповіли, як бойовики вистрелили в ногу одинадцятикласнику за вигук «Слава Україні!» на блокпості⁶⁹⁸. Були й неповнолітні особи, яких бойовики забирали на підвали або примушували рити окопи. «Його забрали просто за те, що він, напевно, не хотів зупинитися на якомусь блокпості. Вони говорили, типу: «Ти ж молодий хлопець, треба воювати». Мені розповідав, що били»⁶⁹⁹, – говорять знайомі затриманого 16-річного хлопця. 9 травня в центрі міста з вогнепальної зброї поцілили в грудну клітку 12-річному школяреві. Місцеві мешканці розповідають, що він брав участь у ході з нагоди Дня перемоги. За нез'ясованих обставин бойовик «ДНР» вистрілив у дитину. На щастя, постраждалого вдалося врятувати⁷⁰⁰. Відомо також про випадки, коли молодь ставала свідками погроз і насильницьких дій щодо родичів⁷⁰¹.

Неповнолітні в ситуації збройного протистояння часто стають заручниками обставин. Вони юридично й економічно залежні від дорослих, які несуть за них відповідальність, тому про них прийнято говорити як про пасивних свідків і жертв політичного насильства. Дитинству звикли надавати барв некомпетентності, невинності та відстороненості від подій, випускаючи з поля спроможність дітей «відповідати» на ситуацію та впливати на перебіг конфлікту⁷⁰².

Молодь у Слов'янську умовно ділилася на групи тих, хто займав відсторонену позицію, і тих, хто підтримував «Донецьку народну республіку». Була й інша частина, яка чинила опір «ДНР», незва-

697
Інтерв'ю С-64 від 24.01.2019.

698
Інтерв'ю С-58 від 01.11.2018;
Інтерв'ю С-44 від 03.11.2018.

699
Інтерв'ю С-67 від 24.06.2016.

700
Інтерв'ю С-68 від 24.06.2016.

701
Інтерв'ю С-62 від 24.01.2019;
Інтерв'ю С-69 від 12.09.2018.

702
Можливість дітей приймати зважені і цілком самостійні рішення досі є наріжним каменем у дискусії про участь і роль неповнолітніх у збройних конфліктах серед дослідників цього явища (Stenly, Leon, Brett & Speht 2004), утім можливість проактивної участі підлітків у політичних і збройних протистояннях не викликає сумнівів.

Кольори українського прапору на стовпі під час перебування міста під контролем «ДНР». Джерело: фото зі сторінки Сергія Лілеєва у Facebook, <https://bit.ly/2zvcStD>

жаючи на очевидну загрозу з боку бойовиків. Відомо про підпільний рух поширення української символіки під час перебування міста під владою сепаратистів. За словами учасників цього руху, окрім дорослих у ньому також перебували неповнолітні особи. *«Ми зібралися для того, щоб показати свою позицію. Ну, ми не могли просто сидіти, на це дивитися. Вийти до бойовиків ми теж не могли, це стрьомно. І ми вирішили намалювати українські прапорці»*⁷⁰³, – згадує Поліна.

703
Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

704
Там само.

705
Там само.

706
Інтерв'ю С-61 від 14.12.2018.

Учасники таких вилазок малювали прапорці на стовпах по вулиці Вокзальна (колишня Свердлова), крадькома виходячи з лісосмуги. Двоє осіб їздили на велосипедах і пильнували, щоб поблизу не було озброєних людей. *«Ми просто на той момент не розуміли, що вони можуть нас схопити, щось нам зробити»*⁷⁰⁴.

Приблизно за пів години учасників акції помітили. На місце приїхали озброєні особи, але доки бойовики дещо затрималися біля автомобіля, активістам вдалося втекти через лісосмугу. *«І ось тоді у нас було багато неповнолітніх, – розповідає Поліна. – Я не знаю, що було їхньою мотивацією. Я думаю, що вони просто любили Україну, хотіли якось опиратися й не хотіли жити в Росії»*⁷⁰⁵.

Місцеві мешканці розповіли, що знаходились і підлітки, які допомагали містянам під час окупації. Студентка Лілія згадує про 11-річного хлопця, що мешкав на її вулиці: *«Він безкоштовно допомагав людям: заряджав телефони і вони [інші люди] приходили. Це була його ініціатива, він сам запропонував. У них був колодязь, і до них приходили сусіди набирати воду. І це була ініціатива дитини одинадцятирічної»*⁷⁰⁶. До активних дій вдавалася й молодь, яка підтримувала «ДНР». Їх можна було зустріти на антиукраїнських мітингах і на барикадах. За словами очевидців, під час перших сутичок проросійських формувань

із ЗСУ діти долучалися до поширення інформаційних листівок на підтримку «ДНР». *«Тоді якраз вони бігали там з ошалілими очима, роздавали листівки. Дітвора теж бігала, роздавала листівки», – пригадує свідок*⁷⁰⁷.

ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ

Однією зі стратегій «відповіді» дітей у ході конфлікту стає їхня участь у військових формуваннях і взаємодія з комбатантами. За результатами моніторингу, проведеного Східноукраїнським центром громадських ініціатив (СЦГІ), відомо про щонайменше 14 випадків, коли неповнолітні були залучені до збройних формувань на території Слов'янська. Документатори СЦГІ зібрали щонайменше сім згадок про групи неповнолітніх зі Слов'янська, пов'язаних зі збройними формуваннями. За описами свідків, найчастіше до лав бойовиків долучалися підлітки шістнадцяти-сімнадцятирічного віку. Також зафіксовано випадок участі в патрулюванні блокпостів хлопця віком 14–15 років. Можна стверджувати, що це явище набуло більших масштабів. Андрію його п'ятнадцяти-шістнадцятирічні однолітки охоче розповідали про те, що брали участь у воєнних діях, навіть на передовій:

“ На барикадах там стояли зі зброєю, ходили по місту, патрулювали. А коли вже почалися сутички, їздили на передову, як вони казали, і там стріляли по бандерах. Я не знаю взагалі, чи було це. Це з їхніх розповідей я знаю, що вони брали участь у бойових діях⁷⁰⁸.

Марина розповідає, що до патрулювання блокпостів «ДНР» долучались учні її школи: *«Там навіть приходили ці шістнадцятирічні пацани, які були в дев'ятому класі. Вони туди приходили і вважали, що вони круті. Їм дівчата, однокласниці, носили борщі. Типу: “Наші хлопці стоять”»*⁷⁰⁹.

Киянин із позивним «Вандал», який був залучений до воєнних дій у Слов'янську через одну з проросійських спільнот козаків, описав свій досвід участі в бойових діях у шістнадцятирічному віці у власній книзі. Хлопець не без гордості розповідає про свої пригоди разом з одіозним «Моторолою» та іншими бойовиками⁷¹⁰.

Відомо також про щонайменше один випадок участі неповнолітнього (17-річного хлопця) у проукраїнських добровольчих формуваннях під час бойових дій на околицях міста. Він приєднався до збройного формування під час подій Майдану в Києві⁷¹¹.

707
Інтерв'ю С-70 від 24.06.2016.

708
Інтерв'ю С-64 від 24.01.2019.

709
Інтерв'ю С-63 від 24.01.2019.

710
Андрей Савельев (позивной Вандал): Война в 16, PolitWera, <http://bit.ly/2XCQOs1>.

711
Інтерв'ю С-69 від 12.09.2018.

Особи, які незаконно утримувались у підвалі приміщення СБУ під час окупації міста, помітили, що неповнолітніх залучали й до побиття полонених⁷¹². Також колишні полонені згадують про те, що неповнолітні виконували функції конвоїрів незаконно утримуваних осіб⁷¹³.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах⁷¹⁴ забороняє недержавним воєнізованим угрупованням залучати осіб віком до 18 років. Такі особи не мають брати участі в безпосередніх воєнних діях. Відповідно до Римського статуту вербування до збройних формувань осіб віком до 15 років є воєнним злочином⁷¹⁵.

Існують дві можливі форми залучення дітей до збройних формувань: добровільна та насильницька. Насильницьке залучення передбачає примус із боку збройного формування, викрадення, утримання та використання дитячої праці проти волі самої дитини. У разі ж добровільного залучення дитина сама виявляє бажання приєднатися до однієї зі сторін воєнного протистояння. У випадках, про які стало відомо СЦГІ, залучення неповнолітніх до збройних формувань було ненасильницьким. Проте чи можна ототожнювати ненасильницьку та добровільну участь у конфлікті? Чи є добровільний вибір справді свідомим і обґрунтованим? На ці запитання складно відповісти однозначно. Єдине, що не викликає сумнівів, – відповідальність командирів загонів за злочини та залучення дітей у війну та небезпеку.

Дітям-комбатантам у медійному просторі й академічних дослідженнях притаманні три репрезентації. Перша зображає їх як потенційно агресивних членів суспільства, соціопатів, які «досконало оволоділи мовою насильства», проте не опанували достатніх навиків взаємодії у цивільному житті. Інша зображає їх як пішаків, котрі зазнають впливу зовнішніх сил і мимоволі сприймають ідеологічні наративи й виконують злочинні накази⁷¹⁶. Третьою поширеною перспективою стає героїзація неповнолітніх воєнків. Юнаки та дівчата, що беруть участь у бойових діях, постають як утілення дорослості та мужності.

Однолітки тих, хто взяв до рук зброю, відзначали, що, на їхню думку, залучення до збройних формувань виглядало і сприймалось як гра, як спосіб самовираження та самоствердження. *«Вони потім пішли в “ополчення”, ходили в камуфльованому одязі з пістолетами, зі зброєю, відверто, типу: “Ну что ты теперь скажешь?”*, – розповів Андрій про позицію своїх однолітків, з якими мав конфлікт на політичному підґрунті. *«Я думаю, що вони не мають якоїсь конкретної позиції, що це якесь таке марення було, якісь фантазії юнацькі, ідеалістичні»*, – додав хлопець.

712

Інтерв'ю С-71 від 20.06.2016.

713

Інтерв'ю С-72 від 15.01.2017.

714

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, <http://bit.ly/2G6dxlm>.

715

Ст. 8 п. XXVI Римського статуту Міжнародного кримінального суду, <http://bit.ly/2JCzCJw>.

716

Turnings and Epiphanies: Militarization, Life Histories, and the Making and Unmaking of Two Child Soldiers in Sierra Leone, Myriam Denov & Richard Maclure, Journal of Youth Studies, 2007, <http://bit.ly/2ZIKq4h>.

Дівчина з позивним «Рижик», яка приєдналася до НЗФ «ДНР» у Слов'янську, в інтерв'ю одному з медіаресурсів «ДНР» розповіла про те, як приєдналася до збройного формування: *«Починалося все досить незвично. Я просто зайшла на барикаду подивитися, що там і як відбувається. Це було 17 квітня. І залишилася там на три доби, просто тому що мені хотілося допомагати цим людям, мені хотілося бути разом із ними»*⁷¹⁷.

Дехто з дорослих вважає, що приєднатися до бойовиків частину хлопців (ідеться про вихідців із родин, що перебувають у скрутному становищі) спонукало почуття безнадії та бажання взяти майбутнє у свої руки⁷¹⁸, а також гроші.

Відносно мало відомо про подальшу долю тих підлітків, які під час заворушень у місті взяли до рук зброю. Деякі з юнаків та дівчат відступили з міста в бік Донецька разом із бойовиками та продовжили виконувати функції солдатів у формуваннях «ДНР». Частина виїхала до Російської Федерації після звільнення міста; дехто проживає на підконтрольній уряду території.

ПОВЕРНЕННЯ ДО МИРНОГО ЖИТТЯ

5 липня 2014 українська армія звільнила Слов'янськ, проте рівень напруги в громаді міста залишався високим. Конфронтація між про- та антиукраїнським таборами відбувалась і в молодіжному середовищі:

“ *І коли я приїжджаю, просто кричать у мій бік із великим сарказмом «Слава Україні!» чи ще щось. У мене ще була футболка «Єдина сила Україна». І коли я вийшла на своєму районі гуляти у дворі, мені пацан, який на два роки старший за мене, типу, бидло, каже: «Що це за футболку ти одягла? Я тобі зараз плюну на неї!». Це було все дуже жорстоко. Дуже жорстоко. Я кажу: «Ось тільки спробуй. Тільки спробуй!»*⁷¹⁹.

Одразу після звільнення міста учасникам проукраїнських зібрань та акцій (у тому числі неповнолітнім) неодноразово погрожували в соціальних мережах і через телефонні дзвінки⁷²⁰.

Небезпечно й некомфортно було юним прихильникам обох сторін конфлікту. Відомий випадок затримання вісімнадцятирічної студентки зі Слов'янська (ймовірно, силовими структурами) наприкінці 2015 року через «контакт із Донецьком»⁷²¹. Рідні декілька днів не знали про місце перебування дівчини.

У 2016 році в епіцентрі скандалу в місті опинилася переможниця конкурсу «Міс Слов'янськ – 2016». У ЗМІ⁷²² дівчину зви-

717

Ополченка «Рыжик» из Отряда Моторолы, видеоинтервью, YouTube, 28.10.2014, <http://bit.ly/2LOotbk>.

718

Інтерв'ю С-67 від 24.06.2016.

719

Інтерв'ю С-63 від 24.01.2019.

720

Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

721

В Славянске пропала девушка, Громадське ТБ Донбасу, 02.03.2015, <http://bit.ly/2MhCRak>.

722

Мисс Славянск – 2016 открыто поддерживает боевиков «ДНР»: «Этих уродов-бандерлогов треба расстрелять». ФОТОрепортаж, Цензор.Нет, 10.06.16, <http://bit.ly/2kns17L>.

нували в сепаратизмі через фотографії в соціальних мережах із проросійськими закличками (згодом дівчина стверджувала, що фотографії розміщували з начебто фейкових сторінок). Відомо, що через дописи в соціальних мережах сімнадцятирічній дівчині погрожували фізичною розправою. *«Вона боїться з дому виходити. Їй уже подзвонили і сказали, що кислотою в обличчя плюхнуть, якщо вона вийде»*⁷²³, – розповідає місцевий активіст. Згодом організатори щотижневого віче на центральній площі міста запросили «Міс Слов'янськ – 2016» дати публічні пояснення, що вона пізніше й зробила⁷²⁴.

П'ять років по тому мешканці міста продовжують відчувати атмосферу недовіри й страху. Під час розмови з місцевою активісткою в кав'ярні кілька разів доводилося змінювати столик, щоб уникнути підслуховування. *«У Слов'янську досі є цей конфлікт. І я не знаю, як взагалі його прибрати»*⁷²⁵, – зітхає дівчина.

Пережиті події вплинули на дитячі долі, світогляд, характер. Хтось постраждав фізично, хтось – втратив родичів чи близьких людей. Інших війна розлучила із членами родини. Навіть тим, хто не став безпосередніми учасниками страшних подій, довелося зіткнутися зі складним емоційним досвідом. Період окупації міста Євген згадує з болем. Для нього це був травматичний досвід:

“ Тим більше в дванадцять років, звичайно, це було важко. Мені було дуже важко. Важко було мені, важко було моїм батькам, так само, як і іншим людям у цьому місті, думаю. Це була душогубка. І коли знаєш, що в тебе в місті сьогодні вб'ють чотири людини... І, просто нерозуміння того, що коли починаються обстріли, ти просто не знаєш, прийдеш додому чи ні. Якщо пережити ще раз таке, то буде дуже важко”⁷²⁶.

Подеколи пережитий стрес набуває форми посттравматичного стресового розладу. У статті видання «Дзеркало тижня» авторка Алла Котляр розповідає історію двох десятирічних (а на момент подій – п'ятирічних) дівчат зі Слов'янська. Їхня родина перетинала блокпост. Озброєні люди наказали пасажирам вийти з автобуса для перевірки й не відходити від нього. Одна з дівчат злякалась і почала тікати від автобуса, від якого пасажирам було наказано не відходити. Військовий підніс автомат дівчинці прямо до обличчя. У результаті дівчинка на довгий час онімала, інша дитина також зазнала сильного стресу. *«Дівчатка досі бояться гучних звуків, падають на підлогу, тікають, плачуть, у школі бояться уроків фізкультури й будь-якого шуму...»*⁷²⁷ – розповідає авторка статті. Дітям складно подолати пережиту травму. *«Два місяці тому з даху будинку впав шифер, дівчат-*

723

Інтерв'ю С-67 від 24.06.2016.

724

Мисс Славянск – 2016 ответила на обвинения в поддержке «ДНР», 6262.com.ua, 13.06.2016, <http://bit.ly/2kS9q50>.

725

Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

726

Інтерв'ю С-65 від 24.01.2019.

727

Котляр А. Дети войны. Страх, который может выстрелить завтра, Зеркало Недели, 01.07.2019, <http://bit.ly/35ebuXw>.

ка злякалися, подумавши, що знову обстріл. Одна із сестер знову на час оніміла»⁷²⁸. Педагоги та психологи доклали багато зусиль, щоб допомогти веселому, але сором'язливому нині семи-класникові Кирилу перебороти страх перед гелікоптерами. Ще одна дівчина розповідає про те, як під час волонтерського проєкту на Луганщині пролунав звук, подібний до вибуху. Двоє дівчат, які пережили війну, раптом запанікували, бо добре пам'ятали звук вистрілу артилерії. Інші ж побоюються, що війна може повернутися до міста. *«Дехто каже, що війна ще повернеться, що вона ще не закінчилася. Це найстрашніше»*⁷²⁹, – каже семикласниця Таня.

Досвід життя в умовах збройного конфлікту може формувати не лише негативні, а й просоціальні риси⁷³⁰. *«Я зараз більше поступаюся. Навіть якщо в мене гроші є, я навіть останні можу віддати»*⁷³¹, – говорить Таня. Андрій розповідає, що для нього пережиті події стали своєрідним загартуванням характеру:

“ У принципі, цей досвід мене загартував до життєвих ситуацій, випробувань. Я ж тоді під час окупації і звільнення був тут, і [під час, – ред.] обстрілів, так що, у принципі, є із чим порівнювати цей період. Якщо є якісь негаразди в житті, то ти розумієш, що це ніщо, порівняно з тим, що було. Такий безцінний досвід”⁷³².

Навчання та освітня інфраструктура після завершення збройного протистояння в місті поступово відновлювалися. Коштом підприємств і за рахунок бюджетних коштів ремонтували пошкоджені школи⁷³³. У місті працювали гуманітарні організації, зокрема ті, які спрямовані на роботу із неповнолітніми. Так вдалося реалізувати як низку проєктів, спрямованих на психосоціальну реабілітацію дітей молодшого віку та школярів, так і освітніх заходів із розвитку корисних навичок для молоді. До прикладу, це: «Простір дитячого розвитку» (Save the children), «Найкращі навички для майбутнього» (Слов'янське серце), Школа соціального підприємництва (SE-youth. School of Social Business), ініціативи з розвитку шкільних підприємств від NGO Shift, фестивалів соціальних ініціатив (Plan B) та інші. У місті відкрилися центри, що проводять заходи психосоціальної допомоги не лише для мешканців міста, а й для військових і переселенців з інших територій у зоні конфлікту⁷³⁴.

Дітей із міста залучали до всеукраїнських волонтерських проєктів. Марина була учасницею одного з таких заходів. *«Я виїхала до столиці із благодійним фондом. Нас було 40 дітей від 7 до 16 років. Ми їхали... ось Слов'янськ, Слов'янський район і місто Миколаївка, яке належить Слов'янську»*.

728

Там само.

729

Інтерв'ю С-62 від 24.01.2019.

730

Adolescents and War: How Youth Deal With Political Violence, Brian K. Barber, 2010, <http://bit.ly/2KNLb2I>.

731

Інтерв'ю С-62 від 24.01.2019.

732

Інтерв'ю С-64 від 24.01.2019.

733

Опорну школу Славянська не відкриють 1 січня: В чому причина і де будуть учитися діти (Відео), Донецькі Новини, 10.07.2018, <http://bit.ly/2HlcPSa>.

734

Наприклад, центр психосоціальної реабілітації Національного університету «Києво-Могилянська академія» (<http://kmarehab.org>).

За словами дівчини, участь у молодіжних заходах справила мотивуючий вплив на неї та її життєві плани:

“ Був волонтерський будівельний табір «Будуємо Україну разом». І коли почала спілкуватися з людьми зі Львова, з Івано-Франківська, Києва, то такий обмін досвіду я отримала! Таке задоволення в спілкуванні... Я зрозуміла, що я йду вперед, я прагну цього⁷³⁵.

Активні молоді люди проявили себе й під час ліквідації наслідків війни у місті. «І ми теж із цією ж молоддю пішли розбирати завали, допомагали розбирати будинки, які були зруйновані»⁷³⁶, – пригадує Поліна.

Із 2014–2015 року в місті працюють кілька освітніх просторів для молоді: платформа соціальних ініціатив «Теплиця», «Хеппі Хаб», коворкінг та івент-майданчик «Тор Спассе». Низка масштабних заходів і проєктів у місті була реалізована платформою «Змісто»⁷³⁷. Функціонують і реалізують проєкти молодіжні організації «Молодь гуртом», «Молодь Сходу України», «Молодіжна фундація», «Слов'янський культурний центр», «Задзеркалля» та інші. Низка соціальних проєктів була реалізована як за підтримки міжнародних організацій, так і місцевими НУО та активістами. Підлітки згадують позитивний вплив таких ініціатив на свій стан. Марина зазначає, що участь у заходах нової молодіжної платформи «Теплиця» стала для неї своєрідним порятунком від постконфліктної апатії. Дівчину привабила можливість поспілкуватися з однолітками та відвідувати цікаві та корисні для себе заходи:

“ Я на кожному заході протягом двох років була в «Теплиці». Я і малювала, і ліпила, і вишивала, і бізнес розглядала, і соціальне підприємництво розглядала, і маркетинг, вебдизайн, я все просто розглянула. Просто все потроху. Я вбирала в себе, як губка, усі знання. Тому що я розуміла, поки я можу триматися за «Теплицю», поки вона є, я дуже була рада, що вона є. Я просто не уявляла свого життя без неї⁷³⁸.

Багато хто з наймолодших активістів, які раніше брали участь у проукраїнських політичних акціях, після звільнення міста стали провідниками громадських ініціатив: «У нас почався проєкт «Парк», це дуже сильно об'єднало молодь. Ми хотіли створити куточок у парку, у якому ми могли б розважатися, якісь активності вести»⁷³⁹, – розповіла Поліна, яка була однією з організаторок молодіжних акцій.

⁷³⁵
Інтерв'ю С-63 від 24.01.2019.

⁷³⁶
Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

⁷³⁷
Платформа «Змісто»,
<http://zmisto.in.ua>.

⁷³⁸
Інтерв'ю С-63 від 24.01.2019.

⁷³⁹
Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

Молодіжні ініціативи, окрім реалізації безпосередніх цілей, стали інструментом консолідації молоді та певною мірою сприяли формуванню порозуміння молодих людей, що перебували по різні боки політичних барикад, проте прагнули змінити своє місто на краще. Організаторка акцій розповіла про своє знайомство з хлопцями проросійських поглядів:

“ Ми з ними познайомилися на тому мітингу, коли вийшли хлопці проти Леніна. [мітинг проти знесення пам'ятника Леніну 11.01.2015, – ред.] У мене досить симпатична сестра, і до неї пристали два хлопчики. Вона почала кричати «Ні!», а вони на неї. Ну, і якось вони знайшли спільну мову, почали спілкуватися. І в підсумку ми потім їх запросили на якісь акції з прибирання в парку. Вони прийшли, хоча вони були трохи... сепаратистських настроїв.

Дівчатам вдалося з ними потоваришувати. Поліна вважає, що спільна участь у суспільно корисній діяльності знизилася градус протистояння:

“ Може бути, десь у душі вони й щось думають інше. Але вони хоча б уже не виходять воювати проти тих людей, які за Україну. Ну, і нічого не роблять. Вони можуть обурюватися, але вони нічого не будуть поганого робити. Вони не будуть там стояти на барикадах і все таке. Вони змінилися⁷⁴⁰.

740
Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

Діяльність молоді, спрямована на відновлення міста, сприяла порозумінню не лише серед активних молодих людей, а й інших містян. У 2016 році волонтери відновлювали зруйнований сна-

Зустріч учасників молодіжної платформи «Теплиця». Джерело: Slavgorod.com.ua

рядом ЗСУ будинок на Семенівці. Євген пригадує, як змінювалася думка про тих, кого спочатку вважали ворогом:

“ *І приїхали хлопці, які із Західної України, і вони там про-вели тижнів зо два. Вони будували цей будинок... і коли вони прийшли, у перший день люди їх мало не матом посилали, але вони все одно це робили. Через два тижні ці люди їм руки цілували. Ти своїми справами, своїми руками, можеш показати, що вони не такі вже й погані. Так, багато хто з нас убивали, як убивають військові наші, але це війна. Завжди так. І тут, і у нас, на Сході, і десь в Африці, і Друга світова... у будь-якому разі, ми всі люди, ми всі вміємо допомагати, ми всі вміємо співчувати*⁷⁴¹.

Із 2018 року в Слов'янську реалізується цільова програма «Бюджет участі», що дозволяє мешканцям міста запропонувати власні проекти та реалізувати коштом міського бюджету ті, що отримують найбільшу підтримку громадян⁷⁴².

Утім респонденти зазначають, що активність громадського сектора, у тому числі серед молоді, зменшується. Попри власні зусилля учасники новостворених рухів не отримали доступу до влади в місті: вони зіткнулися із системними проблемами та махінаціями з боку чиновників. На думку Поліни, рівень активізму справді падає – люди не бачать для себе перспектив у Слов'янську.

“ *Я завжди вважала, що я хочу жити в Слов'янську. Мені подобається жити в маленькому містечку. Якщо я захочу якихось розваг і веселощів, погуляти, я поїду куди-небудь і погуляю. Жити у великому місті мені не подобається. І я завжди засуджувала людей, які їдуть. Я кажу: «Як ви можете, це ж наше місто». Але зараз я вже сама думаю про те, щоб кудись виїхати б. Тому що дуже і дуже важко. І нічого не змінюється. Так-то там повідкривалися кафешки і все таке. Але в глобальному масштабі нічого не змінюється*⁷⁴³.

Питання збереження активної молодіжної спільноти лежить не лише в політичній площині, а й у царині розвитку молодіжної інфраструктури та створенні можливостей для розвитку, професійної та економічної реалізації молоді. Для Марини ситуація в місті також видається важкою:

“ *І сама молодь розуміє, що... хочеться рухатися далі. Хочеться подумати, що з тебе може вийти. Тому така ситуація в нас. Дуже важка. І кожна... кожна*

741

Інтерв'ю С-65 від 24.01.2019.

742

Рішення міської ради від 19.12.2018
№ 4-LVI-7 «Про затвердження
міської цільової участі міста
Слов'янська на 2018–2022 роки у
новій редакції», <http://bit.ly/2XGUUzl>.

743

Інтерв'ю С-66 від 24.01.2019.

людина, яка активну позицію займає в своєму житті, сидить і думає: «Блін, та що вибрати?» Вибрати бути тут у Слов'янську і допомагати, коли як вийде, і працювати? Або все-таки поїхати, шукати свої амбіції й кинути це місто?

Вона пригадує, що всі активні підлітки зрештою роз'їхалися з міста, щоб здобувати освіту. *«Мені здається, у них теж такий вибір був: «Що робити далі? Не хочеться кидати, але треба. Треба ж якось заробляти гроші»⁷⁴⁴*, – каже Марина.

Після звільнення міста місцева влада та громадські активісти у своїй діяльності взяли курс на патріотичне виховання. Це мало стати відповіддю ідеологічному напучуванню прихильників «ДНР» у школах під час активних бойових дій. Місцеві проукраїнські активісти наполягли на звільненні кількох учителів та очільника освіти в місцевій раді. Одразу після звільнення міста місцеві активісти проводили на центральній площі масові заходи, покликані заохочувати патріотичні настрої. У центрі уваги опинилися національно-патріотичні гуртки⁷⁴⁵. Не оминула Слов'янськ і хвиля популярності воєнізованих заходів для підлітків. Як і в багатьох інших містах України, у Слов'янську нині

744
Інтерв'ю С-63 від 24.01.2019.

745
У школах Слов'янська запровадили національно-патріотичне виховання, Громадське радіо, 30.09.2015, <http://bit.ly/2Y016Ch>.

Фестиваль «День народження країни», 24.08.2017. Джерело: 6262.com.ua

746
У Слов'янську відбувся міський етап змагань Всеукраїнської військово-патріотичної гри «Сокіл Джура», YouTube, 15.04.2019, <http://bit.ly/2ZJ8k4z>.

747
В Донецке состоялся финальный этап Республиканской оборонно-спортивной туристской игры «Зарница», Министерство образования и науки Донецкой Народной Республики, 22.05.2017, <https://bit.ly/2QDwDFu>

748
Концепція виховання гарматного м'яса, Спільне, 28.02.2015, <http://bit.ly/2G8SuyF>.

749
«За вас пацаны на войне умирают, чтобы вы здесь сидели на лавочке» – на Донбассе подростки демонстративно проигнорировали гимн Украины, Вчасно, 14.08.2017, <http://bit.ly/2JzOoAC>.

750
Інтерв'ю С-67 від 24.06.2016

проходить мілітаризована гра «Джура»⁷⁴⁶. У її аналог, радянську гру «Зірниця», грають нині і по інший бік лінії розмежування, але під іншими прапорами та гаслами⁷⁴⁷.

Утім ідеологізація шкільної освіти та виховання потенційно може мати свої підводні камені у вигляді радикалізації та ворожості щодо критично налаштованих груп⁷⁴⁸. Подеколи протидія «пропагандистській» риториці носила агресивний характер. Відомі випадки, коли місцевий активіст викликав поліцію через відмову групи підлітків встати під час виконання державного гімну⁷⁴⁹. Проте школярі охоче долучаються до патріотичних музично-танцювальних заходів, які організовують щотижня на центральній площі міста. За словами організаторів, у заходах беруть участь навіть ті діти, чиї батьки негативно ставляться до проукраїнських активістів⁷⁵⁰.

Попри те, що молоді люди могли знаходитися «по різні сторони барикад», симпатизувати протилежним ідеям і сторонам конфлікту, важливим є курс на об'єднання та досягнення порозуміння.

Діти та молодь – одна з категорій, що потребують найбільшої уваги в ситуації збройного конфлікту й подолання його наслід-

Районний етап всеукраїнської гри «Джура» у Слов'янську, 24.04.2019. Джерело: slavdelo.dn.ua

ків. Увага, якої потребують діти та молодь, не може обмежуватися лише індивідуальними заходами психосоціальної реабілітації, які також важливі. За подоланням наслідків має йти формування майбутнього, перспектив. Передусім, це створення економічних можливостей для розвитку міської спільноти та міської молоді, а також забезпечення можливості реалізовувати молодіжний потенціал не лише на низовому рівні, а й в органах місцевого самоврядування. Розвиток молоді та розвиток спільноти перебувають у нерозривній взаємозалежності, адже *«молодь є одним із прихованих ресурсів, наявних у кожному суспільстві, від мобілізації якого залежить його життєздатність»*⁷⁵¹. Діти, підлітки та молодь є реципієнтами суспільних перетворень, водночас – вони є агентами майбутніх змін у житті спільноти. Вони як покоління є носіями певного колективного досвіду й водночас тими, чиє завдання – формувати «порядок денний» життя спільноти. Особливо важливим питання молоді є у суспільствах, які пережили трагічні події воєнних конфліктів. І саме від цього залежить, чи матиме спільнота майбутнє, чи ми зустрінемо нове «загублене покоління».

751

Диагноз нашего времени, Карл Манхейм, 2010, <http://bit.ly/2q4sBe8>.

Районний етап всеукраїнської гри «Джур» у Слов'янську, 24.04.2019. Джерело: slavdelo.dn.ua

Паркан, пошкоджений під час обстрілів на Черевківці.
Фото Білякової Марії, 01.11.2018

ШЛЯХ ДО ПОРОЗУМІННЯ

11

МАРІЯ БІЛЯКОВА, НАТАЛІЯ КАПЛУН
Восток-СОС

АНДРІЙ МОСКАЛЕНКО

Громадський комітет захисту конституційних прав та свобод
громадян

Історії, згадані в цьому збірнику, не лише ілюструють порушення прав людини та правил ведення війни у Слов'янську з 12 квітня по 5 липня 2014 року. Вони акцентують увагу на тому, що саме конкретна людина втратила й що здобула за цей час. Найболючішими були втрати близьких, здоров'я, іноді майна, довіри до інших людей (що виправдовували чи сприяли порушенням прав людини, або навіть здійснювали їх), державних інституцій, засобів масової інформації тощо. Серед здобутків – отримання досвіду виживання в надскладних життєвих ситуаціях, який є безцінним у побудові майбутнього, у якому порушення прав людини стануть неможливими.

ПОВЕРНЕННЯ ДО МИРНОГО ЖИТТЯ

Відновлення урядового контролю над містом 5 липня 2014 року започаткувало новий етап у житті громади Слов'янська. Його мешканцям довелося долати наслідки гуманітарної катастрофи, відновлювати життєздатність міста, а також знижувати напругу між прихильниками урядової влади та людьми, які ставилися до неї вороже. Примирити жителів міста намагався громадський активіст, один із лідерів волонтерського руху Слов'янська, Петро Дудник:

“Перше – ми почали писати білборди зі словом Божим. «Пробачайте та будете прощені», – ось такого плану. І друге – існує дієвий принцип, що тоді працював. Принцип дуже простий: роби добро іншому. Тому що коли людина робить добро іншій, то її негативні емоції мінімізуються чи то взагалі перетворюються на щось хороше⁷⁵².

752

Інтерв'ю С-15 від 02.11.2018.

Волонтери, серед яких були не лише мешканці Слов'янська, а й активісти з інших міст України, протестанти та віряни інших конфесій, розносили гуманітарну допомогу, відбудовували пошкоджені вибухами будинки. До участі в цій роботі залучали всіх небайдужих, у тому числі й тих, хто отримував допомогу. Бенефіціарів просили поділитися отриманим з іншими жителями, що потребували на допомогу – обов'язково не з родичами. Тим, хто ремонтував власну домівку, виділяли будівельні матеріали в подвійному обсязі, щоб вони допомогли сусідам. Через це в мешканців міста, які погоджувалися співпрацювати з волонтерами й долучалися до допомоги іншим, урешті-решт з'являлося відчуття, що вони є частиною єдиного, спільного для всіх руху, спрямованого на відбудову міста та зцілення ран війни. *«Це були такі вогнегасники, що гасили вогонь ненависті, – підсумовує пастор Дудник. – Вважаю, що щось подібне треба буде робити й на окупованій території після звільнення».*

ЧИ ЗАЛИШИЛОСЯ МИНУЛЕ В МИНУЛОМУ?

Закінчення збройної фази протистояння не поєднало розділену громаду Слов'янська. Зусиллями волонтерів улітку 2014 року напругу між людьми вдалося знизити, проте цього виявилось недостатньо для вирішення проблеми. Слов'янська громада й наразі залишається поділеною на прихильників і противників дій уряду України, носіїв різних інтерпретацій того, що сталося в їхньому місті навесні-влітку 2014 року. Для одних 5 липня 2014 року є датою звільнення від російських окупантів, для інших – початку окупації українською армією. Різні інтерпретації поєднані у два наративи про події 2014 року, які відрізняються не тільки баченням минулого та майбутнього міста. Вони також розділені географічно: проукраїнський наратив твориться в Києві та репрезентує себе у Слов'янську, проросійський – у Москві та, відповідно, Донецьку. Перший має статус офіційного, інший – тиражується потужною пропагандистською машиною Російської Федерації.

Проукраїнський наратив у Слов'янську представлений у роботах місцевих музейників, краєзнавців, істориків, журналістів, які обрали об'єктом досліджень події 2014 року в місті⁷⁵³, у численних пам'ятках на честь загиблих українських військових, у спогадах містян-прихильників цілісності України.

Основним рушієм увічнення пам'яті про події 2014 року були проукраїнські активісти Слов'янська; місцеві влада та інтелігенція до них долучилися дещо пізніше. Із літа 2014 року активісти встановлювали пам'ятні знаки в місцях загибелі бійців ЗСУ

753

Презентація книги «Пам'ять жива у Слов'янську», офіційний сайт Національної спілки краєзнавців України, 10.06.2016, <http://bit.ly/2MKbzvV>; У Слов'янському краєзнавчому музеї відкрилася постійно діюча експозиція «АТО 2014 Слов'янськ», 05.07.2016, <http://bit.ly/2ZvBv4K>; Презентація книги «Слов'янськ у війні 2014 року», Діловий Слов'янськ, 07.07.2016, <https://bit.ly/2D705KP>.

в околицях Слов'янська. Спочатку – дерев'яні хрести, які згодом замінили на кам'яні пам'ятники. Наразі кількість цих пам'яток сягає більше десятка – це знаки на місці першого бойового зіткнення в конфлікті на Сході України, у місцях загибелі груп військових, падіння збитих гвинтокрилів і літаків.

Вадим Лях, міський голова Слов'янська, під час особистої зустрічі розповів про встановлення перших пам'ятників у місті:

“ Насправді перші ці пам'ятники з'явилися, бо встановлювали їх волонтери, програми не існувало. Більше того, проблема була... Тобто зрозуміло, що коли в простой людини є порив і його не зупинити, що це треба землю виділяти [під пам'ятник, – ред.]. І в нас усі пам'ятники були спочатку встановлені, а потім ми їх уже легалізували, брали на баланс, на утримання⁷⁵⁴.

754
Інтерв'ю С-73 від 13.12.2018.

У Слов'янську є три пам'ятки, які вшановують цивільних мешканців, загиблих навесні-влітку 2014 року:

- на будівлі місцевого управління СБУ: меморіальна дошка пам'яті депутата Горлівської міськради Володимира Рибак, викраденого та закатованого бійцями НЗФ;
- меморіал на честь чотирьох убитих протестантів церкви «Преображення Господнє»;
- пам'ятний знак усім постраждалим під час бойових дій, встановлений у Шовковичному парку.

Напис на пам'ятці у Шовковичному парку кількома словами виражає основні елементи проукраїнського наративу: «Вічна пам'ять мешканцям Слов'янська та інших міст України, що загинули внаслідок окупації російськими загарбниками та терористичними бандформуваннями у квітні-липні

Пам'ятний знак усім постраждалим під час бойових дій у Шовковичному парку. Джерело: slavinfo.dn.ua

2014 року»⁷⁵⁵. Проте напис сформульований так, що пам'ятник можна розглядати як присвячений усім взагалі – й українським військовим також.

Новостворені пам'ятники наразі є частиною публічного простору міста, урочистості біля них включені до офіційного календаря Слов'янської міської ради.

Увічнення пам'яті жертв крім меморифікації та глорифікації відіграє соціально-психологічну роль – пам'ятники та офіційні заходи з ними дозволяють родичам жертв та самим постраждалим відчувати, що події 2014 року залишилися в минулому, загиблих не повернеш, але скорботу за ними висловлює все місто. Це дозволяє соціалізувати постраждалих, допомогти їм прийняти травматичне минуле й зосередитися на вирішенні нагальних життєвих проблем. Також вони отримують символічне визнання від жителів міста та підтвердження того, що про трагічні події не забудуть, і громада докладатиме зусиль для того, щоб такі події знову не сталися.

755

У Донецькій області з'явився пам'ятник мирним мешканцям, що загинули від рук російських окупантів, 62.ua, 10.01.2018, <https://bit.ly/2P01UQo>.

756

Інтерв'ю С-74 від 12.12.2018.

757

Примирення. Вказівники вздовж шляху, Енвер Джуліман, С. 136, 2018, <http://bit.ly/2UdlACW>.

На даний момент політика пам'яті у Слов'янську має мілітарний характер, у центрі її уваги – загиблі в околицях міста українські військові. Під час дискусії авторського колективу зі слов'янськими активістами Василем Хоменком та Олександром Беліменком⁷⁵⁶ ті підтвердили, що увага до військових не є випадковою, адже місто було звільнене саме українськими воїнами; без їхнього внеску в перемогу соціальний та політичний устрій міста був би іншим.

Інтерпретації народжуються в певних соціальних умовах, пише дослідник Е. Джуліман, адже *«через використання селективного підходу до історичних подій легітимізується поточний соціальний порядок»*⁷⁵⁷. Це пояснює, чому проукраїнський наратив і політика пам'яті у Слов'янську сформувалися довкола вшанування військових української армії.

Натомість точної інформації стосовно числа загиблих і зниклих безвісти цивільних, що виявилися заручниками обставин навесні-влітку 2014 року, досі немає. Велика колективна травма, яку отримали жителі міста навесні-влітку 2014 року, не існує в публічному просторі міста. Через це робота з нею не ведеться, травматичний досвід тисяч людей не проговорюється й не усвідомлюється, ба більше – поки що не напрацьовано навіть мови, якою можна було б розпочинати таку роботу. Утім, це не є проблемою суто Слов'янська, це проблема українського суспільства загалом. Можливо, не слід очікувати її вирішення до завершення збройного протистояння на Сході України.

Важливо, що проросійський наратив також побудований на вшануванні пам'яті загиблих комбатантів Слов'янська. У ньому об'єктами пошани виступають бійці «Народного ополчення Донбасу» (військові або цивільні, які взяли зброю до рук, громадяни України та Російської Федерації). Наратив легітимізує самопроголошену республіку: він фокусується на стражданнях бійців НЗФ, яких вони зазнали заради майбутнього в складі Росії. Це не дивно, адже саме за допомогою зброї відбудовувався соціальний і політичний устрій невизнаних республік Сходу України.

Мешканка Слов'янська Олександра Яковлева⁷⁵⁸, пенсіонерка, у квартиру якої під час одного з обстрілів влучила міна, пригадує 2014 рік таким чином:

“ Я бачила цих сепаратистів. Ми з ними спілкувалися, вони просили у нас води. Я приносила їм воду. Вони нормальні люди. Ми голосувати ходили: ми за них були, за цих сепаратистів. Наша мер міста, Штепа Неля, вона теж із нами була; усе це було в нас узгоджене. Але прийшло військо Порошенка й повбивало їх, Штепу забрали, а нам квартири понівечили.

Фокус на стражданнях бійців НЗФ у проросійському наративі робить другорядними страждання цивільних осіб і відкидає саме припущення про можливість чинення бійцями кривд або порушень прав людини. Олександра Яковлева живе неподалік будівлі СБУ, де висить меморіальна дошка на честь закатованого насмерть Володимира Рибак. Його історію вона не знає. Після нагадування, що йдеться про депутата Горлівської міськради, вона відповіла: «Так, щось пригадується, але я не знаю точно. Розумієте, я так політику не люблю». Так само респондентка не вважає себе жертвою подій 2014 року й неодноразово наголошує, що справжніми жертвами у Слов'янську були виключно

758

Ім'я респондентки змінено. Інтерв'ю С-75 від 31.10.2018.

Меморіальна дошка пам'яті депутата Горлівської міськради Володимира Рибак. Джерело: кадр із відео на YouTube-каналі Новості Донбасса, <https://bit.ly/3asaFM1>

бійці НЗФ: *«Вони, ці сепаратисти, та їх шкода. Бідні люди: ховалися, а їх постріляли всіх. Ой, як важко все це!»*

Проукраїнський та проросійський наративи, зафіксовані у Слов'янську, при детальному аналізі демонструють багато спільного: у центрі уваги – воєнні дії й доля людини зі зброєю. Цивільному населенню відводиться другорядна роль: цивільні жертви розглядаються як супутні втрати, виправдані задля великої мети (повернення міста під контроль уряду України/відстоювання вибору бути з Росією). Також смерть близьких або цивільних фігурує як мотив помсти, як те, заради чого потрібно взяти зброю до рук і приєднатися до збройних формувань. Обидва наративи наголошують, що точна кількість загиблих і зниклих безвісти невідома; відповідальність за цивільні втрати та порушення прав людини покладається виключно на «іншу сторону».

Таким чином, велика психологічна травма, яку отримали цивільні мешканці Слов'янська у 2014 році, не опрацьовується громадою. Можливо, через це більшість історій, записаних у Слов'янську, показують складність нормалізації стосунків між людьми після 2014 року, у них ідеться більше про недовіру між людьми, ніж про шляхи її подолання. Питання – як будувати відносини з близькими, що тебе зрадили, сусідами та колегами по роботі, які допомагали «іншій стороні», досі залишаються болючими. Події, пережиті у 2014 році, для героїв історій не залишилися в минулому й досі впливають на їхнє щоденне спілкування з людьми.

УЧИТЕЛЬКА

Олена Мельник⁷⁵⁹ – учителька початкових класів, мешканка Слов'янська. До квітня 2014 року вона вважала себе звичайною жінкою, життя якої поділене між роботою та родиною. Коли в Києві почався Євромайдан, вона засуджувала його: *«...як можна такий безлад у центрі Європи, у Києві, у столиці!»* Та коли вона побачила представників «нової влади» на вулицях рідного міста, Олена пошкодувала, що не була на київському Майдані⁷⁶⁰.

14 квітня 2014 року їй подзвонила подруга й повідомила, що «Правий сектор» напав на місто й облаштувався в міськраді. Олена спершу не повірила: *«Не може бути, давай розберемося»*. Приїхали на центральну площу, побачили скупчення людей у куртках із написами *«Я говорю по-русски»*. Олена перелякалася: їй здалося, наче біля неї якісь бандити, наркомани, і вона попросила подругу піти звідси якнайшвидше, поки ніхто не звернув на них увагу.

759

Ім'я респондентки змінено.

760

Інтерв'ю С-76 від 15.01.2018.

Після захоплення міста школа, де працювала Олена, наче перетворилася на центр агітації за так звану ДНР: деякі її колеги працювали в комісії «референдуму», який врешті-решт відбувся у стінах школи. На зборах викладачів директорка наголосила, що відтепер не можна розповідати дітям про Україну. Це вразило Олену. Лише тоді, коли висловлюватися на підтримку цілісності України стало небезпечним, вона зрозуміла, що є українкою:

“ Дякуючи Путіну, ми стали іншими, ми зрозуміли, що ми – українці, ми зрозуміли, що у нас українське коріння... якесь внутрішнє переконання з'явилося. Ми зрозуміли, що ми – українці, і це змінити вже неможливо, що б не було. Навіть якщо мені скажуть, що мене розстріляють [через це, – ред.], я не зрічусь цього.

У квітні-травні 2014 року, коли у Слов'янську діяла комендантська година, Олена помітила, що хтось щоночі малював українські прапорці та розклеював стікери «Слов'янськ – це Україна» у багатолюдних місцях. Звісно, усе це швидко зривалося-замальовувалося, але для Олени то був пробіс надії в суцільній темряві: *«Ну, це дурість звичайно, але для нас було дуже знаково. Ми знали, що ми не одні».*

Звичний для Олени світ тоді начебто розділився навпіл: усі знайомі, друзі, колеги по роботі, родичі, що підтримали проросійський рух, раптом стали для неї ворогами: *«Я просто повз них іду, я не те що не довіряю, вони для мене перестали існувати. Я розумію, що це неправильно, я маю розмовляти з ними. Але я, мабуть, слабка людина, я просто не хочу з ними розмовляти. Я викреслила їх зі свого життя, я їм не довіряю».*

Під час бойових дій у місті школа, у якій працювала Олена, постраждала від обстрілу. На той час Олена з родиною виїхала зі Слов'янська, тож розібратися, що саме сталося того дня, вона не могла. Мешканці кварталу винували українську армію, але Олена не вірила їхнім словам. Жителі міста завжди, часто безпідставно, звинувачували ЗСУ у всіх без винятку цивільних втрахах і руйнуваннях у місті, тож Олена вирішила просто вірити, що українська армія не спроможна на такі жахливі речі, як обстріли шкіл: *«Я не знаю, хто це стріляв, але що школи зруйнували донеерівці – це я точно знаю. Це сто відсотків».*

Пошкоджену школу відновлювали волонтери. Працювали швидко та старанно, щоб діти першого вересня прийшли до відремонтованої будівлі. За спогадами Олени, жителі, які мешкали в будинках біля школи, лаяли волонтерів, плювали в їхній бік, казали: *«Самі розбили, розламали, тож самі ремонтуйте».*

Колеги Олени теж погано ставилися до волонтерів, які ремонтували їхню школу, щоправда, не наважувалися демонструвати це відверто.

Коли Олена повернулася до роботи в колективі, вона вирішила, що зробить усе для того, щоб у Слов'янську ніколи не повторилася «російська весна». Заради цього вона змінила своє оточення та стиль викладання. З осені 2014 року у своїй щоденній роботі Олена почала більше розповідати дітям про Україну та про те, що значить бути громадянином України. Позиція Олени не сподобалася тоді й досі не подобається батькам школярів. Проте вчителька не здається: *«...і я батькам кажу: мені ваша думка нецікава, можете мені казати, що хочете, [але, – ред.] дітей я буду виховувати українцями, подобається вам це чи ні. Якщо не подобається – інші вчителі, інша школа».*

Олена так і не змогла налагодити відносини з колегами по роботі, які працювали на «референдумі». Хоча одного з її колег засудили за сепаратизм – його звільнили, і він втратив право викладати в школі – однак інші його однодумці залишилися на посадах.

“ Я, маючи свою таку чітку проукраїнську позицію, опинилася в ізоляції. Ну, і я звинувачую в цьому директора школи, звичайно. І взагалі школа хвора, хвора через її позицію, вона досі каже: «Чекайте, все повернеться». Якби так узяти й раптово прибрати її, дати іншу роботу [вчителям, – ред.]. Я не хочу нікому зла, я не хочу нікого вбивати, просто заберіть їх від дітей, цих людей.

З осені 2014 року Олена стала військовою волонтеркою: знайшла контакти батальйону імені Кульчицького, почала збирати та возити допомогу військовим. Це було непросто, адже роботу в школі довелося втиснути між листуванням із благодійниками та поїздками на передову. Коли Олена приїжджала до військових, то завжди наголошувала, що приїхала зі Слов'янська, щоб військові знали про те, що серед слов'янців є й волонтери, й активісти. Утім Олені теж доводилося стикатися зі стереотипами. Одного дня вона їхала з бійцями батальйону Кульчицького в авто. Військові дізналися, звідки вона приїхала, та в'їдливо сказали: *«О... из Славянска. Этот вонючий сепарский город!»* Олена з відчаю заплакала: *«Хлопці, ми ж до вас приїхали, я зі Слов'янська. Ми вам стільки всього привезли: і продукти, і форми, і одяг, і те, що ви просили. А ви кажете, що це сепарське місто. Я – зі Слов'янська!»*

Повсякденне життя в громаді, досі розділеній подіями 2014 року, щоденне спілкування з людьми, які залишаються в полоні сте-

реотипів та упереджень, наразі викликає в Олени болісне розуміння марноти зусиль активістів, спрямованих на подолання ворожого ставлення людей до української держави, громадянами якої вони є. Вона розуміє, що для відновлення довіри в громаді потрібна велика та системна робота, потрібні зміни, але яким шляхом іти задля їхнього досягнення – Олена не знає:

“ Ми маємо змінитися всі, ми маємо змінитись у першу чергу. Я не думаю, що це провина Росії. Росія така, як є, і там є люди нормальні. Ну от кажуть, якщо Росія розвалиться на маленькі... війна скінчиться. Війна буде продовжуватися між нами, між людьми, які мають ту чи іншу позицію. Війна триває. Ми поділилися на дві частини скрізь: на кожному підприємстві, у крамниці, на ринку. Всюди є такі, й такі. І от коли всі люди розуміють нарешті... а що має статися, щоб зрозуміли – я не знаю.

ГРОМАДА ЦЕРКВИ «ДОБРА ЗВІСТКА»

Протестантська громада міста вже неодноразово згадувалася в цій збірці, адже вона відіграла активну роль у житті міста навесні-влітку 2014 року⁷⁶¹. Проросійські симпатії серед прихожан церкви «Добра звістка» загалом висловлювали десь 10–15 осіб із 700 вірян. Ці 10–15 вірян не брали до рук зброю; вони вважали, що майбутнє Слов'янська пов'язане з Росією. Однак протестантам вдалося об'єднатися довкола християнських цінностей⁷⁶²:

“ Є родини, у яких пройшла лінія розмежування. Припустимо, одна донька має проросійські погляди, а інша із зятем – радикально проукраїнські. Матері потрібно

761

Також читайте розділи «85 діб під вогнем», «Слов'яни до Рами торують шлях».

762

Інтерв'ю С-15 від 02.11.2018.

Меморіал на честь чотирьох загиблих протестантів.
Фото Білякової Марії, 03.11.2018

між усіма розірватися й примиряти. Батько також телебачення дивився, він теж більше на цьому боці, а матері треба ось тут бути, примиряти. У всіх свої процеси відбувалися: від різких радикальних – до того, коли можна розмовляти. Якось вони намагалися домовитися: «Давайте не чіпати гострі моменти». Але загалом родини збереглися, дотримуючись мудрих порад і вказівок [очільників церкви «Добра звістка», – ред.].

Вирішальною для збереження відносин між людьми як у родині, так і в самій церковній громаді, була активна позиція моральних авторитетів, лідерів думок цієї спільноти – її пасторів. Петро Дудник разом з іншими очільниками церкви у проповідях і бесідах нагадували про переслідування вірян навесні-влітку 2014 року, про жертвну допомогу постраждалим, яка надавалася містянам незалежно від їхніх поглядів, про неприпустимість насилля, про цінність особистої свободи, а також про демократичний вибір України:

“ *Після звільнення, ось як я казав, радикально на все тиснути... ми не стали цього робити. Я заявляв про свою позицію, що я – українець, я люблю цю землю. Я не хочу звідси виїжджати і не хочу, щоб хтось приходив до мене з іншої країни, насаджував свою ідеологію. Тому це ми публічно заявляли. Але тиснути на когось, на тих, хто був проросійський – ми не стали цього робити. Ми почали вчити любові до своєї землі. І це також знизило напруження.*

Проте геть уникнути тиску на вірян із проросійськими поглядами Петрові Дуднику не вдалося: «[ми, – ред.] намагалися показати людям, що якщо ти тут [у Слов'янську, – ред.] – люби цю землю, якщо ти хочеш до Росії – хто заважає?! Давай, ми тобі допоможемо, грошей зберемо на квиток, відправимо – цілком із любов'ю. Бажаєш – їдь. Але якщо ти тут живеш...». Це висловлювання Петро Дудник навів не як загрозу, а скоріше як пропозицію одновірцям відмовитися від «побудови Росії у Слов'янську», адже більшість у громаді не поділяють цього вибору. Щодо застереження про купівлю квитків – це так і залишилося на словах. Ніхто з вірян церкви не вирішив переїжджати до Росії.

Велику роль у встановленні порозуміння в церковній громаді відіграло те, що лідери думок чітко розуміли проблему та доклали зусиль до її вирішення – розмовляли з людьми, ділилися пережитим і пропонували шляхи подолання проблеми. Урешті-решт єдність громади для вірян виявилася більшою цінністю, ніж перспективи розвитку міста у складі іншої країни.

Петро Дудник визнає, що досвід 2014 року для нього також був визначальним, і, базуючись на ньому, він теж розділив людей на різні групи. Щоправда, не за їхніми політичними поглядами та не за кольорами прапорів:

“ Війна розділила для мене людей на три категорії. Перша – це люди, які реагують на біль. Він не питає: «Хто ти?.. Чому ти?.. Яких ти політичних поглядів?» Він бачить біль і говорить: «Добре, я тобі допоможу». Друга категорія людей – це ті, хто не реагує на біль: «Не зі мною» й таке інше. «Мені плювати». Їм байдуже, що відбувається, як там – люди страждають, ні... Третя категорія людей – диванні такі війська, які засуджують і тих, хто реагує на біль, і тих, хто не реагує на біль, і самі себе засуджують.

І серед військових, і серед цивільних по обидва боки збройного протистояння Петро Дудник бачив різних людей. Він сподівається, що людей, які здатні бачити біль інших, має ставати більше. Це може стати основою для порозуміння між людьми з різними політичними вподобаннями не тільки в Слов'янську, але й в Україні загалом.

763

Ім'я респондента змінено.

764

Інтерв'ю С-31 від 14.12.2018.

ПІДПРИЄМЕЦЬ

Григорій⁷⁶³ – підприємець, усе життя прожив у Слов'янську⁷⁶⁴. Він займається виготовленням і збутом кераміки, займався цією справою й у 2014 році. Захоплення міста не стало для Григорія несподіванкою. Він упевнений, що втручання Росії в життя громади міста мало статися, особливо якщо брати до уваги тісні зв'язки слов'янського керамічного бізнесу з російським:

“ Справа в тім, що в нас така специфіка міста – ми зав'язані на торгівлю з Росією і зав'язані дуже сильно навіть зараз. Я вважаю, що дуже багато наших фахівців кераміки фінансувалися й отримували допомогу звідти. Дуже великі гроші йдуть із Росії. У нас багато цехів. Багато продукції з кераміки продають у Росії, і кошти йдуть звідти дуже великі. Деякі просто побоювалися [втрат, – ред.]. Я вважаю, що використали ситуацію недобрі люди – вони все це і розгорнули.

Наприкінці травня, на загальних зборах мешканців вулиці, де живе Григорій, відбулися збори активістів: «Покликали громаду на сусідню вулицю. Ось, мовляв, будемо громадою контролювати чиновників. Ось так воно було незрозуміло. Пішов і я туди. Там

у нас живе квартальна. Біля її двору і зібрались». На цих зборах Григорій висловився, що вважає проведений «референдум» незаконним. Бійців НЗФ поруч не було, тож Григорій не звернув уваги на свої слова: «Я не ходив [на референдум, – ред.]. У Конституції вичитав, що треба сто тисяч підписів». На це незнайомий хлопець із рукою в гіпсі вигукнув: «Слава Україні!». Усе це якась жінка зняла на телефон. Хлопець закричав: «Ти що знімаєш, віддай!» Та закричала у відповідь. Григорій розборонив їх: «У нас і так проблем багато, не вистачало, щоб ми між сусідами билися».

Через день після зборів до Григорія прийшли озброєні люди, показали фото, зроблене на зборах. Вони розпитували Григорія про хлопця із загіпсованою рукою, але він про нього нічого не знав. Обшукали будинок, знайшли стару теплу військову форму, яку Григорій носив як робочий одяг: «О, ти – правосек! Усе, збирайся, візьми із собою теплі речі. Будеш сидіти на підвалі».

Після цього зосередилися на пошуках хлопця з рукою в гіпсі.

Вони підходили до сусідів Григорія, показували фото, розпитували про те, хто це міг бути: *«Чесно кажучи, місцеві дуже допомагали ось цим сепарам. Тому що коли мене везли... до одних сусідів заїхали, там показали ноутбук, там моя фотографія, все... До інших сусідів заїхали. Усі на вулиці старалися їм допомогти».*

Він вважає, що це була не просто ситуативна співпраця. Григорій запевняє, що він став свідком функціонування системи доносу: *«Тобто донос працював чітко – кожен за кимось слідкував. Сумне видовище».*

Упевнившись у даремності розшуків, бойовики повезли Григорія до будівлі СБУ.

Тут Григорій провів близько двох діб. Під час допитів йому довелося відповідати й на дивні запитання, не пов'язані з підозрами у шпигунстві: *«Чому ти не такий, як усі? Чому не ходив на референдум?»* Він відповідав: *«Мені треба розібратися, що це взагалі таке. Я так не можу. Можливо, хтось може, а я так не можу. Мені треба для себе вирішити, зрозуміти».*

Дружина Григорія, яка повернулася додому після роботи, почала розшукувати чоловіка. Сусіди не сказали їй, що Григорія забрали до СБУ. Про те, що насправді сталося із чоловіком, вона дізналася від знайомих.

У цей день від родини Григорія відвернулися не тільки сусіди, але й друзі. Коли вони почули, що Григорій на підвалі, то почали казати, що, мабуть, було за що. Пліткували, що він справді *«наркоман і правосек»*.

Через півтори доби жінка домоглася, щоб чоловіка відпустили. Наступного дня після звільнення Григорій із родиною покинули Слов'янськ.

Нині Григорій займається так само своєю справою. У нього досі працює його дядько, який навіть після випадку з племінником не втратив проросійських симпатій:

“ Він [дядько, – ред.] думав, що це все «свої хлопчики». Насправді, все сумно. І в моїй сім'ї підтримували дебілів. Мізків не вистачало – підтримували. Я потім говорю: «Ти хворий? Твого племінника ледь не вбили!». А він: «Ну, не вбили!». Це справді сумно.

Григорію щодня доводиться спілкуватися з людьми, які у травні 2014 року так охоче допомагали людям зі зброєю, які позиціонували себе як нову владу міста. Він не знає, як із ними поводитися, бо сусіди впевнені, нібито нічого поганого Григорію не зробили. Навіть до сьогодні Григорій не може позбутися відчуття небезпеки, хоча Слов'янськ уже п'ять років, як повернувся до мирного життя. Він не знає, як вирішити цю проблему. Ба більше – він не вірить у можливість позитивних зрушень:

“ Було б добре, якби затримували тих, хто допомагав сепарам. Я розумію, що в нас тюрми не гумові. І, можливо, зараз і не прийшов час ними займатися. Тим не менш зараз воєнний стан. Не дай Бог, щось не туди повернеться. Я не впевнений, що ті, хто допомагав бойовикам, не стануть допомагати знову. Оце сумно. У нас був час хоча б їх усіх ідентифікувати. Можливо, їх і виявили. Не знаю. Але люди спокійно ходять, висловлюють ту ж саму думку, яка була й раніше. І не боятися. А маємо боятися ми. Дурня. Сумно.

КОЛЕКТИВ ЗАХОПЛЕНОЇ ШКОЛИ

У цій історії важко виокремити головного героя, адже вона – про колектив однієї зі шкіл Слов'янська, неподалік якої навесні 2014 року бойовики звели блокпост, а згодом один зі шкільних корпусів перетворили на казарму, яка час від часу зазнавала артилерійських ударів від військ ЗСУ. Історію колективу школи нам розповіли її директор Сергій Антоненко та завучка Світлана Чумак⁷⁶⁵. В історії йдеться про можливість порозуміння між людьми, якщо вони поєднані спільною метою – виживанням. Постійне перебування в небезпеці від дій обох сторін збройного протистояння позначилося на стосунках у школі – будь-які суперечки стосов-

765

Інтерв'ю С-58 від 01.11.2018. Імена згадуваних осіб змінено.

но того, яку сторону варто підтримувати, у колективі виявилися другорядними, бо всі зусилля вчителі спрямували на збереження життя: у першу чергу – дітей, у другу – самих педагогів:

“ Просто ми відповідальні за дітей, у нас колектив педагогів. І люди, які були відповідальні, розуміють свою значущість і відповідальність саме для збереження життя дитини; понад усе ставили саме життя дітей. І це, власне кажучи, нас згуртувало й давало сили та можливості.

Через це у школі навесні 2014 року якнайшвидше завершили навчання, випускникам видали документи про освіту, батькам пояснили, що діти мають покинути місто, де точаться бойові дії. Щойно діти перестали відвідувати школу, весь педколектив відправили у відпустки та роздали трудові книжки на руки. «Ми переживали цю ситуацію разом, – підкреслює Світлана. – Нам треба було вижити в цій ситуації, а не конфліктувати». Важливо те, що всі в школі розуміли: «Рано чи пізно – війни закінчуються, а люди залишаються людьми».

Після звільнення міста очільники школи зробили все, щоб учителі відчували, що вони важливі незалежно від їхніх поглядів. Працівники школи почали повертатися: «Спочатку переживали сильно, коли всі приїхали, а хтось не приїхав. І ми чекали, ось довго в серпні під'їжджали люди, з Росії поверталися. Було дуже приємно, коли колектив практично відновився».

Про наслідки 2014 року пригадує Сергій. На щастя, ніхто з працівників школи не загинув:

“ Той район, що був за школою... там дуже багато будинків постраждали. Один із них – будинок працівника школи – був зруйнований повністю. Ми йому допомагали будівельними матеріалами. Із того, що в нас було: шифер старий, щоб огорожу хоча б відновити, бо все було розбите. А таких, людських, слава тобі Господи, травм, жертв – цього в нас не було. Бог милував.

У шкільному колективі є порозуміння, хоча, як підкреслює директор, ніхто відкрито не агітує за якусь зі сторін: «Так, обговорення, природно, є, побутують різні думки, але... Усе одно до консенсусу люди приходять, тому що у співтоваристві потрібно жити разом». І Сергій, і Світлана зазначають хисткість досягнутої в колективі рівноваги, яка втримується, на їхню думку, за рахунок табування тем, які можуть викликати суперечки між людьми. Особливо це стосується обговорень складних політичних питань, що порушуються в українському інформаційному просторі:

«Роздмухують ці конфлікти [українські ЗМІ, – ред.]. Їх потрібно одразу гасити, вони не мають взагалі звучати, апріорі. А ми з екранів телевізорів чуємо дуже часто їх. Тобто ЗМІ допомагають у цьому питанні. Дуже великий шкідливий вплив».

СЕСТРА ДОБРОВОЛЬЦЯ

Лариса родом із Луганщини, але вже не один десяток років живе у Слов'янську⁷⁶⁶. У квітні 2014 року вона працювала бухгалтером у приватній фірмі. Захоплення міста для неї стало несподіванкою: *«Насправді я сподівалася, що очільники області цього не допустять. Але так, зрозуміло, що ніякої допомоги не було»*. Колеги Лариси на роботі до захоплення Слов'янська поставилися по-різному. На захист єдності України висловилася лише вона. *«Один із працівників тоді сказав: "Дядя Вова приїде, порядок наведе". Інший вирішив зберегти нейтралітет. Але за їх розмовами було відчутно: вони не дуже чітко розуміють, що вони громадяни України», –* зазначила Лариса.

766

Інтерв'ю С-77 від 12.12.2018.

Через кілька днів після захоплення міста Лариса разом із директором її фірми була в центрі, поблизу захоплених адміністративних будівель. *«Бачиш, народ піднявся!» –* прокоментував побачене директор. Лариса відповіла: *«Який народ? Ти подивись на цей народ. У мене є робота, у тебе є робота. Ми з вами на роботі знаходимося. А ось ці товариші – бабці, дідки, домогосподарки, матері-одиначки, у яких по п'ять, по шість дітей... Ну, відповідно, усе наше суспільство слов'янське»*. Ставлення колег Лариси до подій у місті почало змінюватися, коли вони почули від своїх друзів-бізнесменів, що нові господарі міста, так званий народ, що піднявся, почали «звільняти» бізнес від майна – авто та грошей.

На початку травня фірма, де працювала Лариса, припинила роботу. Працівники позабирали з офісу всі цінні речі по домівках, щоб уберегти майно від розграбування. Хто міг – виїжджав із міста, дехто залишався вдома. Одного травневого дня чоловік Лариси забрав сина зі школи та відвіз до її батьків, на Луганщину, де на той час було безпечніше.

Практично весь травень і початок червня Лариса із чоловіком гуляли по Слов'янську та спостерігали за змінами в місті. Лариса переповідала побачене братові – учаснику Євромайдану в Луганську, який на той час уже перебрався до Києва та мав зв'язок із підрозділами ЗСУ, розташованими в околицях Слов'янська. *«Ми були очима та вухами. Ми просто брали насіння й ходили по місту всюди. З паспортами. Паспорт і маленька сумочка. Ми не привертали ніякої уваги, робили байдуже»*.

бездіяльний погляд і ходили, заглядали. Усе одно нам нічого було робити».

На блокпостах і загалом у місті Ларисі та її чоловікові зустрічалися різні люди – незнайомці в камуфляжі, які не орієнтувалися у Слов'янську, та досить близькі знайомі: *«Я там [на блокпості, – ред.] Федю зустріла, і коли я поставила йому питання: “Федю, а що ти тут робиш?”, він [відповів, – ред.]: “Ну а як?! Ми ж маємо відстоювати країну від бандерівців!”»*

Десь у цей час до Ларисиного чоловіка звернулися однокласники й запропонували вступити в «ополчення». На їхню думку, це мав зробити кожен чоловік Слов'янська, інакше Україну захопить Євросоюз, а шахти Донбасу заберуть німці.

Лариса заперечувала. Жінка пояснювала, що її батько шахтар, і вона знає, що таке тутешні шахти. Вони ніяк не можуть бути настільки привабливими німцям, щоб ті заради цього порушували міжнародний порядок: *«Знаєш, скільки грошей ввалено у ці шахти? Мені тато ще років шість чи сім назад казав, що на тонну вугілля більше тисячі гривень тільки дотацій! Абсолютно нерентабельні шахти!»* Однокласник чоловіка підкреслював, що про захоплення України йому відомо достеменно: німці точно планують привласнити шахти, і це всі в Слов'янську знають, тому чоловіки й взялися до зброї. Лариса тоді здивувалася: *«А для мене це секрет, я вперше таке чую!»*

У червні Ларисі та її чоловікові вже стало важко сприймати такі розмови оточуючих. Вони час від часу намагалися пояснити знайомим, що існує й інше бачення всього, що сталося в місті:

“ *Ми напругу казали, що смерті, які є, смерті солдатів із будь-якого боку, смерті мирних людей, смерті дітей, відірвана рука в дитини... І я їм просто казала, що ці всі смерті – це все на вашій совісті. Ви бігали на референдум. Ви кричали, що Росія вас забере. Ви навіть з економічної точки зору подумали б, хто може вас забрати?! Величезна країна, більшість земель навіть під сільське господарство непридатні. А ця юрба... У вас тут нічого немає у Слов'янську, хто вас забере?! Навіщо ви потрібні [Росії, – ред.], дармоїди?!*

Одного червневого дня Ларисі зателефонував брат і попередив, що надвечір буде сильний обстріл. Лариса із чоловіком підготувалися до нього – зняли з підвіконь квіти, побутову техніку поставили на підлогу та накрили, зібрали найнеобхідніші речі, написали записки з вказівками, кому дзвонити, якщо з ними щось трапиться. Вдягнулися так, щоб битим склом не порізати руки, ноги.

“ *Це був червень місяць, працювала наша артилерія. Вони так серйозно працювали... Це був єдиний день, коли я чула, як у мене за вікнами свистить. Тобто до цього десь щось бухало, стріляло, у мене квіти ледь не падали з підвіконня – так будинок ходив. У нас весь час на провітрюванні були вікна, щоб склопакети не лускалися. Це був єдиний день, коли я чула, що у мене свистить... Літаки постійно гудуть, там стріляють, тут свистить. Годин, мабуть, до двох.*

Усі сусіди Лариси, мешканці багатоквартирного будинку, тоді сховалися в підвалі, де переcheкали обстріл. Лариса та її чоловік до підвалу не пішли: *«Ми із чоловіком взагалі намагалися триматися подалі від зрадників, у нас особиста якась неприязнь була».*

Лариса пригадує, що під час обстрілу чоловік їй сказав: *«Я вже не проти того, щоб цей Слов'янськ стерли з лиця землі, аби ж ця зараза не пішла по всьому [Сходу України, – ред.]».*

Після другої ночі обстріл припинився: чоловік пішов спати, а Лариса до самого ранку переписувалася у Твіттері у спільноті, яка моніторила ситуацію в місті. На світанку вона вийшла на балкон й побачила, як сусіди виходять із підвалу. Їй здалося, що вони в підвалі напилися, *«бо вони звідти такі, осоловілі просто, виповзали».*

У наступні дні Лариса із чоловіком покинули Слов'янськ і повернулися лише після його звільнення. Відтоді знайомі та сусіди, які підтримували бійців НЗФ, почали висловлювати свої думки дуже обережно. Однокласники чоловіка, які вступили до лав «ополчення», втекли до Донецька, а їхні родичі розпродали своє майно та виїхали до Росії. Лариса й інші активісти Слов'янська сподівалися на повну зміну місцевої влади: на очищення її від тих, хто своїми діями виплекав «російську весну» в місті. Проте цього не сталося: *«У нас дуже м'яке законодавство, й як бачите [нічого їм не було, – ред.]. У школі ті самі люди сидять, у виконкомі ті самі люди сидять. Їх усе місто знає в обличчя».* Тож нині багато проукраїнських активістів розчаровані та пасивні.

У грудні 2014 року брат Лариси загинув під Донецьком. Ще в серпні він пішов добровольцем захищати цілісність України, спочатку служив у 30-й механізованій бригаді, потім у 90-му окремому аеромобільному батальйоні. Прощалися з ним на центральній площі Слов'янська. Хоча всі знайомі співчували Ларисі через її втрату, вона вважає, що не всі тоді були щирими: *«Ті ж батьки казали мені, як вони співчують і що всі вони патріоти. Але я знаю, що не всі. Так само, як у школі, не всі».*

На кладовищі, де похований брат Лариси, через дорогу від його могили є могила бійця НЗФ, який загинув під час боїв за Слов'янськ. Лариса в поминальні дні зустрічається з його родичами. Вони кивають одне одному, але не спілкуються.

“ У 2014 році це все було гострим, у нас тут були гарячі голови, які кричали: «Давайте їх нафіг звідси. У нас тут похований боєць, а тут [поруч, – ред.] ось ця шваль похована!» Я сказала, що я проти цього. У землі всі однакові, тому... Ми цивілізовані люди. Розумієте, для їхніх родичів це також горе. Навіть, якщо ми по різні боки. Ми люди цивілізовані. Я проти того, щоб воювати з могилами, з мертвими.

За словами Лариси, люди, які проходять через це кладовище, по-різному реагують на розташовані неподалік могили бійців НЗФ та української армії (біля могили її брата також похований Роман Напрягло, учасник боїв за Донецький аеропорт): «Люди ж різні – хтось іде, дивиться, каже “Ой, які молоді хлопці!”, хтось дивиться байдуже, хтось, видно, що з якоюсь радістю. Тобто в кожного своє».

Лариса не чула й про те, щоб у Слов'янську хоча б колись сплундрували монументи українським військовим. Пам'ятники знаходяться в околицях, у відносно безлюдних місцях, там на вандалів навіть не звернули б уваги, але такі випадки їй невідомі. Лариса разом із знайомими їх доглядають – саджають біля них квіти, прибирають, тому що сюди приїжджають батьки загиблих хлопців. Їм приємно, що ці місця увічнені й доглянуті:

“ Я не чула, щоб у Слов'янську щось десь зіпсували. Як би там не було, але до такого варварства тут ще ніхто не дійшов. Ми дуже переймалися, звісно [коли, – ред.] приїжджали місцеві. Деякі жінки не приховують, де їхні чоловіки... Ми живемо та працюємо в суспільстві, де різні, абсолютно різні погляди.

«НА ТЕБЕ ЧЕКАЮТЬ ВДОМА»

Повоєнне становлення міста включало в себе й повернення жителів, які покинули Слов'янськ у часи окупації та переїхали на непідконтрольну територію. Не всі змогли прийняти реальність «народної республіки» та згодом шукали шляхи повернення до безпечного середовища і власних родин. У серпні 2015 року СБУ запровадило програму реінтеграції українських громадян, які

часто без усвідомлення наслідків скоєного вибору долучилися до угруповань НЗФ чи їхньої діяльності. Програма запрацювала на території Донецької й Луганської областей та отримала назву «На тебе чекають вдома».

Програма СБУ поширюється на осіб, які не вчиняли вбивств, тортур, зґвалтувань; не брали участі в нападах на підприємства, державні установи та інші організації, а також *«мають щире бажання виправити власні помилки чесною працею на користь України»*⁷⁶⁷. Програма повертає до мирного способу життя пересічних мешканців, які стали учасниками НЗФ, і створює підґрунтя для загального послаблення незаконних угруповань і виведення з їхніх лав осіб, які приєдналися випадково.

Під час окупації Слов'янська бойовики залучали цивільне населення для виконання простих робіт: регулювання транспорту, контролю за громадським порядком, чергування на блокпостах тощо. Багатьом мешканцям довелося виживати в мінливих умовах «російської весни», щоб забезпечити собі їжу, проживання, безпеку та хоча б якийсь заробіток. Через афіліацію зі стороною, яка після деокупації опинилася поза законом, частина цивільних покинула місто через страх переслідування з боку українських правоохоронних органів. Відповідно, поставило питання про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які не вчиняли тяжких злочинів, щоб сприяти їхньому поверненню.

Підстави для декриміналізації учасників формувань «ДНР/ЛНР» передбачені ККУ⁷⁶⁸. Серед них – сприяння у припиненні або розкритті злочинів терористичної групи чи організації, якщо в діях особи немає складу іншого злочину; або добровільний вихід із такого формування та інформування органів державної влади про його існування. Процедура передбачає звернення до СБУ, після чого запускається процес перевірки інформації про особу. Українські спецслужби допомагають покинути непідконтрольну територію та передають до правоохоронних органів.

Завдяки інформаційним матеріалам, які українські спецслужби поширювали на окупованій території, у 2017–2018 роках до СБУ стало звертатися більше осіб, які проживають на непідконтрольних територіях. Одночасно на неконтрольованих урядом територіях у медіа з'явилися негативні коментарі щодо програми та відео, які дискредитують програму. Пресофіцер СБУ в Донецькій та Луганській областях Галина Прищепя вважає, що поява контрпропаганди вказує на продуктивність їхньої роботи:

767

Офіційний вебсайт Служби безпеки України, програма СБУ «На тебе чекають вдома», 11.01.2019, <http://bit.ly/2NEzk8D>.

768

Ч. 2 ст. 258-3 Кримінального кодексу України, <http://bit.ly/2Ud9IWS>; ч. 6 ст. 260 Кримінального кодексу України, <http://bit.ly/2Zqojf>.

“ Почали говорити, що це введення людей в оману, що ніхто не звільнить учасників збройного формування від кримінальної відповідальності. Звісно, нам часто доводиться спілкуватися з мешканцями Слов'янська, які скептично ставляться до програми СБУ «На тебе чекають вдома»: є радикально налаштовані люди, а є толерантні. Звісно, є і позитивні відгуки людей, тож ми намагаємося знайти порозуміння між мешканцями, владою та колишніми учасниками НЗФ⁷⁶⁹.

За інформацією, наданою нам Галиною Прищепю, від початку роботи програми по грудень 2018 року, працівники СБУ отримали 360 заяв:

“ Тільки по Донецькій та Луганській областях завдяки програмі «На тебе чекають вдома» вже повернулися на контрольовані Україною території більше 272 колишніх учасників збройних формувань «ДНР» і «ЛНР», які знову живуть звичайним мирним життям зі своїми рідними. Із них приблизно шістдесят осіб – зі Слов'янська, у тому числі є жінки та неповнолітні діти⁷⁷⁰.

769
Інтерв'ю С-78 від 13.12.2018.

770
Там само.

771
Там само.

Історії мешканців Слов'янська, які повернулися до рідного міста через програму «На тебе чекають вдома», мають багато спільного: усе почалося з рішення вступити до НЗФ за запрошенням друзів, з ідеологічних переконань або через бажання покращити своє матеріальне становище. Після перших поразок і звільнення міста, вони покинули Слов'янськ разом з іншими бойовиками «ДНР». На непідконтрольній території вони знайшли тимчасовий прихисток, утім очікуваних винагород від «нової влади» так і не отримали. Багато осіб, які зверталися до СБУ, вважали, що «нова влада» їх просто використала:

“ Колишні учасники НЗФ звертаються до нас через розпач і зневіру в «народних республіках». Вони відчують, що їх обманули. Багато хто з них були змушені воювати за їжу. Окрім цього, вони абсолютно не бачать перспективи цих утворень і хочуть повернутися до своїх сімей⁷⁷¹.

Інші ж могли порівняти власне життя із життям родичів, які залишилися у Слов'янську. У них були їжа, дах над головою, стабільна зарплатня, пенсії; у «ДНР» же чекала повна невизначеність, правовий вакуум, брак роботи та грошей. Герої історій, наведених нижче, відчували різницю й врешті-решт звернулися до СБУ, щоб повернутися до мирного життя в рідній громаді Слов'янська.

ВОЮВАВ ЗА ЗАПРОШЕННЯМ

Валентиніві на момент захоплення міста виповнилось 22. Хлопець не мав роботи й вирішив вступити до НЗФ за запрошенням знайомого. Його завданням була перевірка транспорту на блокпості:

“ Спочатку навіть цікаво було, поки я не побачив, як двоє людей у формі почали бити якогось чоловіка битами. Сильно били, жорстоко. Через декілька днів я зайшов на автостоянку, а там якісь люди пластиковими хомутами прикручені до забору. Побув поряд декілька днів – не бачив, щоб полонених хтось годував⁷⁷².

Декілька днів потому Валентина заарештували учасники НЗФ через те, що він ішов вулицею напідпитку: *«Затягнули мене в підвал, а на ранок змусили мішки таскати на блокпости. І так три доби»*, – пригадає він в інтерв'ю «Комсомольській правді». Після звільнення Валентин одразу ж виїхав до Святогірська, де дочекався на звільнення міста. Згодом він знайшов роботу – вступив до будівельної бригади та кілька років виконував замовлення по всій Україні. Після смерті батька був вимушений повернутися до Слов'янська. У рідному місті Валентин непокоївся, що хтось пригадає, як він перевіряв автівки на блокпості навесні-влітку 2014 року. Тому вирішив скористатися програмою СБУ. *«Суд був 16 лютого, тепер я спокійний. І робота нарешті в Слов'янську знайшлась – хліб розвозжу»*, – підсумовує Валентин.

ШУКАЛА ДОМІВКУ

Марія⁷⁷³ вступила до лав НЗФ після того, як її будинок знищили внаслідок обстрілу. Без роботи й без даху над головою, вона відгукнулася на запрошення знайомого та стала допомагати бойовикам по господарству: прати, готувати їжу. Натомість отримала місце для ночівлі в імпровізованій казармі та можливість харчуватися разом із бійцями НЗФ. *«Я допомагала хлопцям, вони стояли зі зброєю, але мені зброю не видавали»⁷⁷⁴*, – розповідає жінка. У липні 2014 року Марія у складі загону втекла до Донецька. Знайти там житло чи нормальну роботу не вдалося, і врешті-решт вона вирішила повернутися до рідного міста, скориставшись програмою «На тебе чекають вдома». Марія у своєму відеоінтерв'ю закликала не боятися і звертатися до СБУ: *«Тим, хто не вбивав, тим, у кого не було зброї, – боятися нічого. Завдяки програмі ви зможете повернутися додому й побачити ваших близьких»*.

772

Учасник програми «Тебя ждут дома»: Оттуда многие хотят уйти, вернуться к прежней жизни..., Комсомольская Правда в Украине, 06.02.2018, <http://bit.ly/2kqeVb4>.

773

Ім'я респондентки змінено.

774

Жительница Славянска воспользовалась программой «Тебя ждут дома» (видео), Донбасс информационный, 09.11.2016, <http://bit.ly/2lB9FRW>.

ВІРИВ У НОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

На відміну від попередніх героїв, Микола вступив до «Народного ополчення Донбасу» добровільно, через переконання. Він вважав, що створення «Донецької республіки» відкриє перед рідним містом нові перспективи: *«Мені тоді здавалося, що це правильно, що потрібно відділятися. Думав: ну, ось як зараз думають каталонці в Іспанії»*. Микола отримав зброю та служив у загоні НЗФ, щоправда, скористатися виданою зброєю йому так і не довелося. Згодом він розчарувався в ідеалах «ДНР», коли став свідком пограбування старенької жінки бойовим командиром свого загону. Микола пригадує, що тоді їх годували погано, але йому самому навіть на думку не спадало щось «віджимати».

“ *І потім якось соромно стало: колись я в армії служив, Україні присягав. А тепер, виходить, ще одну присягу давати маю. Загалом, вирішив, що я проти «ДНР». Дякувати Богові, у людей мені стріляти не довелося. Коли українська влада в місто повернулася, пішов і здався. Був суд, визнали винним, проте від відповідальності звільнили... Тепер за родину спокійний, працюю слюсарем. Ще хочу сказати – щоб ця клята війна скоріше завершилася⁷⁷⁵.*

775

Участник программы «Тебя ждут дома»: Оттуда многие хотят уйти, вернуться к прежней жизни..., Комсомольская Правда в Украине, 06.02.2018, <http://bit.ly/2kqeVb4>.

776

На тебе чекають у СБУ. Як силовики використовують колишніх терористів (і не тільки), Українська Правда, 26.02.2019, <http://bit.ly/30Lqslc>.

ПЕРШИЙ КРОК ДЛЯ ПОВЕРНЕННЯ

Формат збірки не дозволяє надати всеохопний аналіз результативності програми СБУ «На тебе чекають вдома» та її впливу на життя громади Слов'янська. Шістдесят мешканців міста, які скористалися цією програмою, у відношенні до понад стотисячного населення Слов'янська становлять занадто малу величину, щоб аналізувати її вплив на процеси порозуміння. Програма створює реальну можливість для осіб, які долучилися до НЗФ та не вчинили тяжких злочинів, скласти зброю, повернутися до мирного життя й разом з іншими співгромадянами будувати майбутнє громади. Звісно, практика роботи програми СБУ «На тебе чекають вдома» має значні недоліки – закритість інформації про учасників і, як наслідок, непрозорість механізму звільнення конкретної особи від кримінальної відповідальності тощо⁷⁷⁶. Проте наявність альтернативного рішення проблеми для охочих скласти зброю все ж таки залишає надію на ще один шлях мирного врегулювання збройного конфлікту на Сході України.

ПІСЛЯСЛОВО

Наразі Слов'янськ вже шостий рік живе без війни. Історії його мешканців показують, що реальна війна почалася не з пострілів, а з розділення громади на «своїх» та «чужих» та визнання допустимості насилля над «чужими». І, звісно, війна не закінчилася у 2014 році, коли замовкла зброя.

На нашу думку, протистояння в Слов'янську мине лише тоді, коли його жителі відмовляться від «спілкування» за допомогою мови ворожнечі. Коли вони побачать довкола себе не ворогів чи однодумців, а рідних, друзів, знайомих, колег по роботі, незнайомих людей, кожен з яких живе своїм життям та має різні пояснення подій у 2014 році, а також власне бачення майбутнього. І погодяться, що насилля над людиною – неприпустиме саме по собі. Що життя та гідність людини є базовими цінностями.

Цей розділ та загалом уся збірка не передбачають зауважень чи то рекомендацій уряду чи Слов'янській міській раді щодо конкретних заходів, які сприятимуть відновленню довіри між людьми. Наша мета – надати інформацію для осмислення складності проблеми. Для успішної відповіді на цей виклик необхідно змінюватися й вчитися мислити в координатах, центром яких є права людини, відмовитися від стереотипів не тільки чиновникам чи мешканцям Слов'янська, але й усім громадянам України. Засудження порушень прав людини, скоєних у минулому, важливе не тільки для відновлення справедливості. Цей досвід потрібний для запобігання новим злочинам та відновлення довіри між людьми, розділеними війною.

ПРО АВТОРІВ

Євгенія Бардяк, очільниця ГО «Молода Просвіта Прикарпаття». Із 2016 року в рамках організаційної діяльності документує злочини, скоєні під час воєнних дій на Сході України, долучається до проєктів із відтворення та збереження історичних фактів, включення їх в освітній процес для молоді та дорослих, вивчає рівень надання медичної допомоги постраждалим під час конфлікту.

Марія Білякова, документаторка, соціальна працівниця, дослідниця БО «БФ "Восток-СОС"». Авторка щомісячного дайджесту щодо порушень прав людини на території ОРДЛО. Також Марія займається записом інтерв'ю з потерпілими під час збройного конфлікту на Сході України – жертвами обстрілів, катувань, незаконними в'язнями тощо.

Наталія Каплун, документаторка, дослідниця, аналітикиня БО «БФ "Восток-СОС"». Займається записом інтерв'ю із свідками та жертвами порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права. Збирає та аналізує фото-, аудіо- та відеоматеріали, що стосуються обстрілів житлових масивів під час збройного конфлікту та інших порушень правил ведення війни.

Андрій Москаленко, юрист ГО «Громадський комітет захисту конституційних прав і свобод громадян». Надає юридичну допомогу в громадському секторі з 2010 року. Спеціалізується на наданні правової допомоги постраждалим унаслідок збройного конфлікту на Донбасі, з якими працює від початку збройного конфлікту на Сході України.

Сергій Проценко, юрист. Із 2014 року бере участь у моніторингових дослідженнях стану дотримання прав людини під час збройного конфлікту як незалежний експерт.

Наталія Гриценко, юристка та правова аналітикиня ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Спеціалізується на питаннях захисту прав і свобод людини, зокрема щодо соціально-економічних прав та правосуддя в умовах збройного конфлікту на Сході України. Наталія здійснює підготовку та презентацію аналітичних матеріалів для національних і міжнародних організацій та установ.

Катерина Котлярова, документаторка й дослідниця ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Катерина безпосередньо бере участь в опитуваннях постраждалих і свідків порушень прав людини в умовах російської агресії на Сході України. Досліджує проблему незаконного позбавлення волі, катувань і страт на тимчасово окупованих територіях.

Ганна Куровська, дослідниця ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Ганна займається пошуком інформації у відкритих джерелах про порушення прав людини на Сході України. Також вона досліджує проблему залучення дітей у збройний конфлікт на Донбасі та роль молоді у процесах примирення.

Надія Нестеренко, документаторка й аналітикиня ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Надія займається пошуком інформації у відкритих джерелах та опитує потерпілих і свідків порушень прав людини та норм МГП в умовах російської агресії на Сході України.

КОАЛІЦІЯ «СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЗАРАДИ МИРУ НА ДОНБАСІ»

Коаліція правозахисних організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» створена в грудні 2014 року. Це — добровільне неформальне об'єднання 17 неурядових організацій України, головно з Донецької та Луганської областей.

Місія: коаліція прагне побудувати сталий та справедливий мир на Донбасі через забезпечення належного дотримання прав і свобод людини в Україні, зокрема осіб, які постраждали від конфлікту, шляхом консолідації зусиль зацікавлених інститутів громадянського суспільства.

Головні напрямки діяльності:

- документування порушень прав людини на Сході України;
- надання правової та інших видів допомоги особам, які постраждали від грубих порушень прав людини на Сході України;
- адвокація в Україні та за її межами задля відновлення порушених під час військового конфлікту прав людини;
- подолання безкарності та відновлення справедливості через співпрацю з національними та міжнародними структурами;
- інформаційно-просвітницька діяльність задля широкого інформування громадськості про порушення прав людини на Сході України;
- сприяння побудові сталого діалогу та миру на Сході України.

ПРОЄКТ «УПОВНОВАЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДЛЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРИ ПАМ'ЯТІ — НЕНАСИЛЬНИЦЬКІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ЖОРСТОКОГО МИНУЛОГО ДОНБАСУ»

Цю книгу підготували в рамках проєкту «Уповноваження громадянського суспільства для трансформації культури пам'яті — ненасильницькі шляхи вирішення жорстокого минулого Донбасу» організації-члени Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі»: Східноукраїнський центр громадських ініціатив, БО «БФ "Восток-СОС"», Правозахисний центр громадських досліджень, ГО «Молода Просвіта Прикарпаття», ГО «Громадський комітет захисту конституційних прав і свобод громадян» за підтримки Kurve Wustrow — Centre for Training and Networking in Nonviolent Action в рамках програми «Громадянська служба миру» (ГСМ).

Громадянська служба миру — це програма запобігання насильству та встановлення миру у кризових і конфліктних регіонах. ГСМ є важливою частиною німецької політики сприяння миру та розвитку і фінансується Федеральним урядом Німеччини. Ця публікація є однією із двох частин видання «Місто, з якого почалася війна», яке підготовлене в рамках партнерської ініціативи спільно із Центром документування УГСПЛ.

Проєкт реалізується німецькою організацією Kurve Wustrow у рамках ГСМ у партнерстві зі Східноукраїнським центром громадських ініціатив (СЦГІ) у рамках діяльності Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі». Kurve Wustrow бере участь у Громадській службі миру. Організація заснована 1980 року як тренінговий центр із ненасильницької дії у м. Вустров. Перші проєкти стартували у країнах колишньої Югославії, а також в Ізраїлі та Палестині. Із 2017 року Kurve представлений в Україні кількома напрямками. У рамках першого з напрямків Kurve Wustrow співпрацює із СЦГІ.

СЦГІ заснований у січні 2003 року в Луганську. Із 2014 року СЦГІ документує грубі порушення прав людини, які сталися під час збройного конфлікту на Донбасі та сприяє відновленню миру на Сході України. СЦГІ став ініціатором створення Коаліції, що створена в грудні 2014 року.

Мета проєкту — стимулювати суспільну дискусію про наслідки війни та порушень прав людини, у тому числі через різноманітні комунікаційні продукти, що базуються на задокументованих свідченнях постраждалих.

Supported with funds from the BMZ [Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ)].

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

«МІСТО, З ЯКОГО ПОЧАЛАСЯ ВІЙНА»

Автори

Євгенія Бардяк
Марія Білякова
Наталія Гриценко
Наталія Каплун
Катерина Котлярова
Ганна Куровська
Андрій Москаленко
Надія Нестеренко
Сергій Проценко

Редакція

Антон Удовенко

Літературне редагування

Юлія Джугастрянська

Змістове консультування

Володимир Щербаченко
Сімон Шлегель

Формат 60x84 1/8. Тираж 300 прим. Ум. друк. арк. 31,5. Зам. № 212

03150, Київ, вул. Предславинська, 28, оф. 1

Видавець: Ямчинський Олександр Васильович

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи в Державний реєстр видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6554, видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення 26.12.2018 р.

